

CHAMBRE DES REPRÉSENTANTS DE BELGIQUE

30 juin 2006

PROPOSITION DE LOI

relative à la transsexualité

RAPPORT

FAIT AU NOM DE LA COMMISSION
DE LA JUSTICE
PAR
M. **Servais VERHERSTRAETEN**

SOMMAIRE

I. Exposé introductif de Mme Hilde Vautmans, auteur principale	3
II. Discussion générale	4
III. Discussion de l'avis rendu par le Comité consultatif de bioéthique	8
IV. Discussion des articles et votes	20
V. Réunion en application de l'article 82 du Règlement	21
Annexes	
A. Avis	25
B. Audition	29
C. Avis écrit de M. Edouard Vieujean, professeur émérite à l'université de Liège	66

Documents précédents :

Doc 51 **0903/ (2003/2004)** :

001 : Proposition de loi de Mmes Vautmans, Déom et Marghem et M. Swennen.

002 : Avis du Comité consultatif de bioéthique.

003 à 005 : Amendements.

Voir aussi:

007 : Texte adopté par la commission.

BELGISCHE KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS

30 juni 2006

WETSVOORSTEL

betreffende de transseksualiteit

VERSLAG

NAMENS DE COMMISSIE
VOOR DE JUSTITIE
UITGEBRACHT DOOR
DE HEER **Servais VERHERSTRAETEN**

INHOUD

I. Inleidende uiteenzetting door mevrouw Hilde Vautmans, hoofddienster	3
II. Algemene bespreking	4
III. Bespreking van het advies van het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek	8
IV. Artikelsgewijze bespreking en stemmingen	20
V. Vergadering met toepassing van artikel 82 van het Reglement	21
Bijlagen	
A. Advies	25
B. Hoorzitting	29
C. Schriftelijk advies van de heer Edouard Vieujean, emeritus hoogleraar aan de Universiteit de Liège	66

Voorgaande documenten :

Doc 51 **0903/ (2003/2004)** :

001 : Wetsvoorstel van de dames Vautmans, Déom en Marghem en de heer Swennen.

002 : Advies van het Raadgevend comité voor bio-ethiek.

003 tot 005: Amendementen.

Zie ook:

007 : Tekst aangenomen door de commissie.

Samenstelling van de commissie op datum van indiening van het verslag/

Composition de la commission à la date du dépôt du rapport :

Voorzitter / Président : Alfons Borginon

A. — Titulaires / Vaste leden :

VLD Sabien Lahaye-Battheu, Claude Marinower, Martine Taelman
 PS Valérie Déom, Eric Massin, André Perpète
 MR Alain Courtois, Olivier Maingain, Jean-Pierre Malmendier
 sp.a-spirit Hilde Claes, Walter Muls, Guy Swennen
 CD&V Jo Vandeuren, Tony Van Parys
 Vlaams Belang Bart Laeremans, Bert Schoofs
 cdH Melchior Wathelet

B. — Suppléants / Plaatsvervangers :

Alfons Borginon, Guido De Padt, Stef Goris, Guy Hove
 Alisson De Clercq, Thierry Giet, Karine Lalieux, Jean-Claude Maene
 Anne Barzin, Eric Libert, Marie-Christine Marghem, Charles Michel
 Anne-Marie Baeke, Stijn Bex, Dylan Casaer, Greet Van Gool
 Liesbeth Van der Auwera, Servais Verherstraeten, Carl Devlies
 Nancy Caslo, Alexandra Colen, N
 Joëlle Milquet, Jean-Jacques Viseur

C. — Membres sans voix délibérative / Niet-stemgerechtigde leden:

ECOLO Marie Nagy

cdH	: Centre démocrate Humaniste
CD&V	: Christen-Democratisch en Vlaams
ECOLO	: Ecologistes Confédérés pour l'organisation de luttes originales
FN	: Front National
MR	: Mouvement Réformateur
N-VA	: Nieuw - Vlaamse Alliantie
PS	: Parti socialiste
sp.a - spirit	: Socialistische Partij Anders - Sociaal progressief internationaal, regionalistisch integraal democratisch toekomstgericht.
Vlaams Belang	: Vlaams Belang
VLD	: Vlaamse Liberalen en Democraten

Abréviations dans la numérotation des publications :	Afkortingen bij de nummering van de publicaties :
DOC 51 0000/000 : Document parlementaire de la 51e législature, suivi du n° de base et du n° consécutif	DOC 51 0000/000 : Parlementair document van de 51e zittingsperiode + basisnummer en volgnummer
QRVA : Questions et Réponses écrites	QRVA : Schriftelijke Vragen en Antwoorden
CRIV : Version Provisoire du Compte Rendu intégral (couverture verte)	CRIV : Voorlopige versie van het Integraal Verslag (groene kaft)
CRABV : Compte Rendu Analytique (couverture bleue)	CRABV : Beknopt Verslag (blauwe kaft)
CRIV : Compte Rendu Intégral, avec, à gauche, le compte rendu intégral et, à droite, le compte rendu analytique traduit des interventions (avec les annexes) (PLEN: couverture blanche; COM: couverture saumon)	CRIV : Integraal Verslag, met links het definitieve integraal verslag en rechts het vertaald beknopt verslag van de toespraken (met de bijlagen) (PLEN: witte kaft; COM: zalmkleurige kaft)
PLEN : Séance plénière	PLEN : Plenum
COM : Réunion de commission	COM : Commissievergadering
MOT : Motions déposées en conclusion d'interpellations (papier beige)	MOT : Moties tot besluit van interpellaties (beigekleurig papier)

Publications officielles éditées par la Chambre des représentants	Officiële publicaties, uitgegeven door de Kamer van volksvertegenwoordigers
Commandes : Place de la Nation 2 1008 Bruxelles Tél. : 02/ 549 81 60 Fax : 02/549 82 74 www.laChambre.be	Bestellingen : Natieplein 2 1008 Brussel Tel. : 02/ 549 81 60 Fax : 02/549 82 74 www.deKamer.be e-mail : publicaties@deKamer.be

Mesdames, Messieurs,

Votre commission a examiné cette proposition de loi au cours de ses réunions du 19 avril, 19 octobre et 28 novembre 2005, 26 avril, 6, 13 et 20 juin 2006.

I. — EXPOSÉ INTRODUCTIF DE MME HILDE VAUTMANS (VLD), AUTEUR PRINCIPALE

Un transsexuel est une personne qui, sur le plan psychique, social et sexuel, se sent appartenir à l'autre sexe. En réalité, cette personne a la conviction d'habiter un corps qui, du point de vue sexuel, ne lui correspond pas.

Grâce à une intervention chirurgicale, un transsexuel peut faire coïncider sa conviction intime et son apparence physique. L'adaptation du sexe et du prénom dans des documents tels que l'acte de naissance et la carte d'identité paraît être le prolongement logique de cette opération. En l'absence de législation relative à la transsexualité, l'état civil de l'intéressé ne peut être modifié purement et simplement.

La procédure comprend une série de formalités administratives et judiciaires, le transsexuel devant s'adresser au tribunal pour faire reconnaître son changement de sexe.

Initiative de membres des quatre partis de la majorité, la proposition de loi à l'examen vise à adapter la législation sur ce point.

Les auteurs estiment notamment que le changement de prénom ne devrait plus être une faveur, mais un droit. Ce changement devrait pouvoir intervenir à court terme. À l'instar de ce qui se fait dans un certain nombre d'autres pays, il doit être possible de remplacer la procédure judiciaire en vigueur en vue d'obtenir des changements concernant l'état de la personne par une procédure administrative devant l'officier de l'état civil, par analogie avec la déclaration d'une naissance.

Dans sa résolution du 12 septembre 1989, le Parlement européen a d'ailleurs invité les États membres à arrêter des dispositions reconnaissant aux transsexuels le droit à la reconnaissance juridique. Dans sa recommandation n° 1117 du 29 septembre 1989, le Conseil de l'Europe a également appelé à une initiative législative.

Par ailleurs, la Cour européenne des droits de l'homme de Strasbourg a déjà rendu plusieurs arrêts ayant trait à la transsexualité. Jusqu'en 1998, la Cour

DAMES EN HEREN,

Uw commissie heeft dit wetsvoorstel besproken tijdens de vergaderingen van 19 april, 19 oktober en 28 november 2005, 26 april, 6, 13 en 20 juni 2006.

I. — INLEIDENDE UITEENZETTING DOOR MEVROUW HILDE VAUTMANS (VLD), HOOFINDIENSTER

Een transseksuele persoon is iemand die zichzelf zowel op psychisch, sociaal als seksueel vlak beleeft als behorende tot de andere sekse. Deze persoon is er in feite van overtuigd dat hij in een, wat het geslacht betreft, verkeerd lichaam, huist.

Een chirurgische ingreep maakt het voor een transseksueel mogelijk om innerlijke overtuiging en lichamelijke met mekaar te verzoenen. Het aanpassen van geslacht en voornaam in documenten als geboorteakte en identiteitskaart lijkt een logisch verlengstuk van deze operatie. Bij ontstentenis van een wettelijke regeling met betrekking tot transseksualiteit kan de burgerlijke staat van de betrokkene echter niet zomaar worden aangepast.

Het gevolg is een administratieve en gerechtelijke rompslomp waarbij de transseksueel naar de rechtbank moet stappen om er een geslachtsverandering te bepleiten.

Dit wetsvoorstel is een initiatief van leden van de vier meerderheidspartijen en strekt ertoe om de wetgeving op dit punt aan te passen.

De indieners menen dat onder meer de voornaamsverandering niet langer meer een gunst zou mogen zijn, maar een recht. Die wijziging zou op korte termijn moeten kunnen gebeuren. Net zoals in een aantal andere landen moet het mogelijk zijn om de gerechtelijke procedure die moet gevolgd worden om wijzigingen te bekomen die de staat van de persoon aangaan, te vervangen door een administratieve procedure via de ambtenaar van de burgerlijke stand, naar analogie van de aangifte van een geboorte.

Het Europees Parlement heeft trouwens in zijn resolutie van 12 september 1989 de lidstaten verzocht om bepalingen vast te stellen inzake het recht op juridische erkenning van transseksuelen. In haar aanbeveling nr. 1117 van 29 september 1989 heeft de Raad van Europa ook opgeroepen tot wetgevende tussenkomst.

Daarnaast heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg reeds verschillende arresten geveld in verband met transseksualiteit. Tot 1998

estimait que l'on ne pouvait inférer de l'article 8 de la Convention européenne des droits de l'homme aucune obligation positive de reconnaître le droit à la confirmation juridique du changement de sexe effectif des transsexuels. Dans deux arrêts du 11 juillet 2002, dont l'arrêt Goodwin, la Cour a rompu avec sa jurisprudence antérieure et estime désormais que la non-reconnaissance juridique du changement de sexe d'une personne transsexuelle est contraire au droit au respect de la vie privée (article 8 de la Convention européenne des droits de l'homme) et au droit au mariage (article 12 de la Convention européenne des droits de l'homme). L'article 8 est violé chaque fois qu'une personne est contrainte de conserver, sur le plan juridique, un sexe qui ne correspond plus à son sexe réel.

Le premier pays à disposer d'une réglementation légale fut la Suède, et ce, dès 1972. Depuis lors, la Suède a été rejointe par l'Allemagne, l'Italie, les Pays-Bas et la Turquie. Dans de nombreux autres pays, faute de législation, la jurisprudence a permis de dégager des solutions : ce fut notamment le cas en Suisse, en France, en Espagne, au Portugal et en Pologne. Certains pays autorisent par ailleurs, sur le plan administratif, la modification des documents, à savoir la Norvège, l'Autriche et même quelques états des États-Unis.

Mme Vautmans précise ensuite brièvement la portée des articles de la proposition de loi. Cette proposition fixe tout d'abord les exigences minimales à prendre en considération lors du traitement des transsexuels.

La proposition de loi règle ensuite la modification des noms et prénoms. La modification du Code des droits d'enregistrement et de greffe est également prise en considération. Enfin, un dernier chapitre porte sur la modification des extraits d'acte de naissance, extraits qui ne feront plus mention que du nouveau sexe. La proposition de loi comporte par ailleurs quelques dispositions transitoires applicables aux personnes récemment traitées ou en phase de traitement.

II. — DISCUSSION GÉNÉRALE

Le représentant de la ministre, soutient cette proposition de loi mais estime que plusieurs avis devront être demandés dans le cadre de son examen. Elle propose par exemple de demander l'avis du ministre de l'Intérieur en ce qui concerne la modification des cartes d'identité, l'avis du ministre de la Santé publique en ce qui concerne la composition de l'association multidisciplinaire autorisée à modifier les caractéristiques sexuelles, et l'avis du ministre des Finances en ce qui concerne la modification du Code des droits d'enregistrement, d'hypothèque et de greffe.

was het Hof van mening dat er uit artikel 8 EVRM geen positieve verplichting kon worden afgeleid om het recht te erkennen op juridische bevestiging van de feitelijke geslachtsverandering van transseksuelen. Het Hof heeft in twee arresten van 11 juli 2002, waaronder het arrest Goodwin, gebroken met haar eerdere rechtspraak en is van mening dat de gebrekkige juridische erkenning van het postoperatieve geslacht van een transseksuele persoon strijdig is met het recht op eerbiediging van het privé-leven (artikel 8 EVRM) en met het recht op huwelijk (artikel 12 EVRM). Artikel 8 wordt geschonden telkens wanneer iemand gedwongen wordt het juridisch geslacht te behouden dat niet meer overeenstemt met zijn feitelijk geslacht.

Het eerste land dat een wettelijke regeling uitwerkte was Zweden, in 1972. Ondertussen zijn er ook regelingen in Duitsland, Italië, Nederland en Turkije. In tal van andere landen heeft, bij afwezigheid van wetgeving, de rechtspraak in oplossingen voorzien: zo onder meer in Zwitserland, Frankrijk, Spanje, Portugal en Polen. Sommige landen staan administratieve wijzigingen van akten toe: Noorwegen, Oostenrijk en zelfs enkele staten in de Verenigde Staten van Amerika.

Mevrouw Vautmans geeft vervolgens een korte toelichting bij de artikelen van het wetsvoorstel. Allereerst worden de minimumvereisten vastgesteld die in acht moeten genomen worden bij de behandeling van transseksuele personen.

Vervolgens regelt het wetsvoorstel de wijziging van de namen en de voornamen. Ook de wijziging van het wetboek van registratie- en griffierechten wordt aangepast. Een laatste hoofdstuk wijzigt de uittreksels van de geboorte in de zin dat enkel het nieuwe geslacht vermeld wordt. Het wetsvoorstel bevat ook een aantal overgangsbepalingen voor personen die de behandeling recent hebben ondergaan of aan het ondergaan zijn.

II. — ALGEMENE BESPREKING

De vertegenwoordiger van de minister steunt het wetsvoorstel maar meent dat er vooraf een aantal adviezen moeten gevraagd worden. Zo stelt ze voor om het advies in te winnen van de minister van Binnenlandse Zaken met betrekking tot de wijziging van de identiteitskaarten, van de minister van Volksgezondheid over de samenstelling van het multidisciplinaire samenwerkingsverband dat de aanpassing van de geslachtskenmerken mag doorvoeren en van de minister van Financiën over de wijziging van het Wetboek van registratie, hypotheek-en griffierechten.

La proposition de loi vise par ailleurs à transférer cette compétence du tribunal de première instance à l'officier de l'état civil. La ministre fait observer que cette modification concerne l'état de la personne. Or, en principe, l'état de la personne ne peut pas être modifié dès lors qu'il relève de l'ordre public. Le représentant de la ministre estime que l'égalité de traitement des personnes serait mieux garantie au niveau du tribunal de première instance. En revanche, les auteurs n'empiètent en rien sur les compétences de la ministre de la Justice en ce qui concerne la modification du prénom. Sur ce point, la proposition de loi semble déséquilibrée.

Le représentant de la ministre fait en outre observer que la définition de la transsexualité contenue dans la proposition de loi est formulée en des termes très médicaux et fait appel à un certain nombre de notions vagues. La proposition de loi dispose par ailleurs que la dysphorie de genre doit persister pendant deux ans. Quels sont les critères justifiant ce délai?

Une demande de changement de prénom pourrait déjà être introduite au moment où une thérapie hormonale est envisagée; c'est-à-dire que l'on n'attendrait pas que le processus soit devenu irréversible. Actuellement, le service de changement de prénom impose cette condition, l'intéressé pouvant en effet toujours revenir sur sa décision.

Le représentant de la ministre ne voit pas d'objection à ce que le transsexuel ait le droit de changer de prénom.

L'octroi du changement de prénom doit cependant être soumis à un certain nombre de conditions. Il conviendra ainsi notamment de vérifier que la personne n'a pas d'antécédents judiciaires.

Le délai de trois mois proposé dans la proposition de loi est justifié, ces demandes bénéficiant d'ores et déjà d'une certaine priorité. Le représentant de la ministre n'est cependant pas favorable à l'introduction d'un délai légal. Le dossier pourrait en effet ne pas être traité dans le délai prévu en raison de circonstances imprévues et de problèmes de personnel. Le délai ne peut en tout cas pas prendre cours avant que le dossier ne soit complet.

Pour ce qui est des droits d'enregistrement, deux tarifs sont possibles: 49 euros, à condition que le ministre des Finances consente à une réduction du droit d'enregistrement; dans les autres cas, le tarif est de 490 euros. Il est peut-être possible d'adapter le code des droits d'enregistrement afin de prévoir que les transsexuels bénéficient toujours d'une réduction du droit d'enregistrement.

Het voorstel beoogt een overdracht van de bevoegdheid van de rechtbank van eerste aanleg naar de ambtenaar van de burgerlijke stand. De minister merkt op dat het hier een wijziging van de staat van de persoon betreft. De staat van persoon is in principe onbeschikbaar omdat het deel uitmaakt van de openbare orde. De vertegenwoordiger van de minister meent dat de gelijke behandeling van personen beter gewaarborgd zou zijn op het niveau van de rechtbank van eerste aanleg. De indieners raken daarentegen niet aan de bevoegdheid van de minister van Justitie voor wat de wijziging van de voornaam betreft. Het wetsvoorstel lijkt op dit punt niet evenwichtig opgesteld.

De vertegenwoordiger van de minister merkt voorts op dat de definitie van transseksualiteit in het wetsvoorstel zeer medisch opgesteld is en een aantal vage noties hanteert. Het voorstel bepaalt voorts dat de genderidentiteitsstoornis gedurende twee jaar moet aanwezig zijn. Welke criteria verantwoorden deze termijn?

Een aanvraag tot voornaamsverandering zou al kunnen ingediend worden als er een voornemen is tot hormonale therapie; er wordt dus niet gewacht tot het proces onomkeerbaar is geworden. In de huidige praktijk van de dienst voornaamsverandering wordt die vereiste wel gehanteerd. De betrokkene zelf kan immers altijd op zijn beslissing terugkomen.

De vertegenwoordiger van de minister heeft er geen probleem mee dat de transseksueel een recht heeft op de voornaamsverandering.

De toekenning van de voornaamsverandering moet wel afhankelijk worden gesteld van een aantal voorwaarden. Zo zal moeten nagegaan worden of de persoon geen strafrechtelijke antecedenten heeft.

De termijn van drie maanden die in het wetsvoorstel voorgesteld wordt, is verantwoord, ook nu worden deze aanvragen reeds met een zekere voorrang behandeld. De vertegenwoordiger van de minister is echter geen voorstander van een wettelijk opgelegde termijn. Onvoorziene omstandigheden en personeelsproblemen kunnen er immers de oorzaak van zijn dat het dossier niet binnen de vooropgestelde termijn wordt behandeld. De termijn mag in geen geval ingaan vooraleer het dossier volledig is.

Wat de registratierechten betreft, zijn er twee tarieven mogelijk: 49 euro, op voorwaarde dat de minister van Financiën instemt met een vermindering van het registratierecht; in de andere gevallen gaat het om 490 euro. Misschien kan het wetboek van registratierechten aangepast worden in de zin dat het voor transseksuelen steeds een vermindering van het registratierecht toestaat.

Il serait préférable que le changement de prénom soit enregistré au lieu de naissance de l'intéressé, c'est-à-dire à l'endroit où se trouve l'acte de naissance. Pour les personnes nées à l'étranger, l'enregistrement peut se faire au lieu de leur domicile.

Le représentant de la ministre estime que l'application de la mesure transitoire ne doit pas être réservée aux Belges. Quiconque souhaite bénéficier de la mesure transitoire doit cependant produire les justificatifs nécessaires, ce que le texte à l'examen ne prévoit pas encore.

M. Tony Van Parys (CD&V) constate que, dans cette matière, la réglementation est insuffisante. Toutefois, il attache également un grand intérêt à l'observation du représentant de la ministre selon laquelle un changement de sexe entraîne un changement d'état civil et que ce dernier relève de l'ordre public. Il considère dès lors que le représentant de la ministre a raison de faire observer que cette modification ne peut pas être simplement constatée par le fonctionnaire de l'état civil mais doit être laissée à l'appréciation du juge.

Le membre propose que la commission entende une série d'experts.

Il souhaite également que l'on examine dans quelle mesure il y a lieu d'impliquer le partenaire et les enfants de l'intéressé dans la procédure. Il souhaite, en outre, que l'on examine s'il convient de solliciter l'avis du ministère public.

Enfin, le membre pense que le bref délai de trois mois doit également s'appliquer à d'autres citoyens qui ont une bonne raison de modifier leur prénom. Il ne voit aucune raison de créer une discrimination.

M. Fons Borginon, (VLD) pense qu'il est préférable d'insérer également dans le Code civil les articles 2 à 6 de la proposition de loi, rédigés comme des dispositions autonomes.

En effet, il s'agit, en l'espèce, d'une série de changements fondamentaux apportés à des notions utilisées en droit civil.

Mme Hilde Vautmans (VLD) se félicite que le représentant de la ministre soutienne la proposition et rappelle que l'on a déjà conclu des accords en la matière dans l'accord gouvernemental.

Le transfert de compétence du tribunal à l'officier de l'état civil constitue toutefois l'un des piliers de cette proposition de loi et l'intervenante n'est pas favorable à une adaptation de la proposition de loi sur ce point.

Elle renvoie à la pratique en vigueur dans d'autres pays, arguant que le juge fonde son appréciation sur

De overschrijving van de voornaamsverandering zou beter plaatsvinden in de geboorteplaats van de betrokkene, dus de plaats waar de geboorteakte zich bevindt. Voor personen die in het buitenland geboren zijn, kan de overschrijving in de woonplaats plaatsvinden.

De vertegenwoordiger van de minister meent dat de overgangsmaatregel niet hoeft beperkt te worden tot de Belgen. Wie van de overgangsmaatregel wenst te genieten, dient wel de nodige bewijsstukken voor te leggen. Dit laatste is nog niet in de tekst bepaald.

De heer Tony Van Parys (CD&V) stelt vast dat de regelgeving in deze materie tekort schiet. Hij hecht echter ook veel belang aan de opmerking van de vertegenwoordiger van de minister die stelde dat een geslachtswijziging een wijziging van de burgerlijke staat tot gevolg heeft en dat dit laatste tot de openbare orde behoort. De vertegenwoordiger van de minister meent volgens hem daarom terecht dat deze wijziging niet eenvoudig kan vastgesteld worden door de ambtenaar van de burgerlijke stand. In deze materie moet de rechter oordelen.

Het lid stelt voor dat de commissie een aantal deskundigen zou horen.

Hij wenst ook te laten onderzoeken of de partner en de kinderen van de betrokkene in de procedure moeten betrokken worden. Voorts wenst hij te laten nagaan of het advies van het openbaar ministerie gevraagd dient te worden.

Ten slotte meent het lid dat de korte termijn van drie maanden ook moet gelden voor andere burgers die een goede reden hebben om hun voornaam te laten veranderen. Hij ziet geen reden om hier een ongelijke behandeling tot stand te brengen.

De heer Fons Borginon, (VLD) meent dat de artikelen 2 tot 6 van het wetsvoorstel, die als autonome bepalingen werden opgesteld, beter ook in het Burgerlijk Wetboek ingevoegd worden.

Het gaat hier om een aantal fundamentele veranderingen van in het burgerlijk recht gehanteerde begrippen.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) is tevreden dat de vertegenwoordiger van de minister het voorstel steunt en herinnert eraan dat hieromtrent ook reeds in het regeerakkoord afspraken werden gemaakt.

De overgang van de bevoegdheid van de rechtbank naar de ambtenaar van de burgerlijke stand echter één van de pijlers van dit wetsvoorstel is en de spreker is er niet voor te vinden om het wetsvoorstel op dit punt aan passen.

Zij verwijst naar de praktijk in andere landen en argumenteert dat de rechter oordeelt op grond van net de-

des documents rigoureusement identiques à ceux qu'utiliserait l'officier d'état civil pour son appréciation. Dès l'instant où l'on a fixé les conditions de base, il ne peut plus y avoir de problèmes.

Le recours au tribunal (qui dure de huit à neuf mois) ralentit la procédure. Tant que les papiers d'identité ne sont pas en règle, le(la) transsexuel(le) est terriblement limité(e) dans ses possibilités: il/elle ne peut acquérir de propriété, ne peut partir en voyage, etc.

Mme Vautmans ne souscrit pas aux propos du représentant de la ministre, qui estime que la définition de la transsexualité est à la fois trop médicale et trop vague. Elle s'est en effet abondamment documentée à ce propos, et elle est arrivée à la conclusion que toute personne qui souffre de ce syndrome pendant deux ans doit pouvoir être prise en considération. Son état peut être constaté médicalement. Il serait exagéré d'exiger que l'intéressé soit déjà en traitement depuis deux ans. De nombreuses personnes concernées souffrent en outre depuis leur plus tendre enfance.

La création d'un cadre juridique nécessite en toute hypothèse une définition juridique minimale. Acceptée au niveau international, la définition proposée figure également dans d'autres législations.

Le délai de trois mois n'est pas trop court pour déterminer si l'intéressé a, oui ou non, un casier judiciaire.

L'intervenante se rallie aux propositions formulées par le représentant de la ministre en ce qui concerne la réduction légale des droits d'enregistrement, le lieu de transcription et l'ajout relatif à la charge de la preuve.

M. Guy Swennen (sp.a-spirit) comprend que certains intervenants fassent preuve de prudence en ce qui concerne la modification de l'état de la personne mais souligne néanmoins que la société belge s'oppose à toute judiciarisation excessive, et indique par ailleurs qu'une procédure juridique supplémentaire peut certainement être évitée en l'occurrence. La proposition de loi dispose en effet que les intéressés doivent s'adresser à une équipe multidisciplinaire qui pourrait être comparée à un collège d'experts désigné par le tribunal. Un contrôle sérieux a dès lors toujours lieu, et ce contrôle exclut toute fraude. Il est par conséquent superflu que le tribunal exerce également un contrôle.

M. Servais Verherstraeten (CD&V) hésite entre la solution du contrôle judiciaire et celle du traitement administratif. S'il faut en effet tenir compte des intérêts de l'ordre public, il faut également tenir compte de l'intérêt potentiel des tiers. La procédure administrative est insuffisante à cet égard. Il opte par conséquent pour la solution juridique, celle-ci ne devant pas nécessairement ralentir la procédure.

zelfde documenten als de ambtenaar van de burgerlijke stand zou dienen te oordelen. Eens de basisvoorwaarden op punt zijn gesteld, kunnen zich hier geen problemen meer voordoen.

Het beroep op de rechtbank is een vertragende factor (duurt acht tot negen maanden). Zolang de identiteitspapieren niet in orde zijn, is een transseksueel ontzettend beperkt in zijn mogelijkheden: hij kan geen eigendom verwerven, niet op reis gaan enz...

Mevrouw Vautmans is het niet met de vertegenwoordiger van de minister eens dat de definitie van transseksualiteit te medisch en te vaag zou zijn. Zij heeft zich op dit punt uitgebreid gedocumenteerd en is tot het besluit genomen dat wie twee jaar aan het syndroom lijdt in aanmerking moet kunnen komen. Dit kan medisch worden vastgesteld. Het zou overdreven zijn om te vragen dat de betrokkene reeds twee jaar in behandeling is. Heel wat mensen kampen trouwens reeds vanaf hun kindertijd met dit probleem.

Het scheppen van een juridisch kader vereist hoe dan ook een minimale juridische definitie, de definitie die voorgesteld wordt, is internationaal aanvaard en wordt ook in andere wetgevingen gehanteerd.

De termijn van drie maanden is niet te kort om na te gaan of de betrokkene geen strafblad heeft.

De spreekster is het eens met de suggesties van de vertegenwoordiger van de minister over de wettelijke vermindering van de registratierechten en over de plaats van de overschrijving en over de toevoeging van de bewijsvoering.

De heer Guy Swennen (sp.a-spirit) heeft begrip voor de voorzichtigheid die sommige sprekers aan de dag leggen met betrekking tot de wijziging van de staat van personen. Hij wijst er toch op dat deze samenleving zich afzet tegen overdreven juridisering en meent dat zeker in dit geval een bijkomende juridische procedure kan vermeden worden. Het wetsvoorstel bepaalt immers dat de betrokkene zich moet richten tot een multidisciplinair team. Dit kan vergeleken worden met een college van deskundigen dat door een rechtbank wordt aangesteld. Er wordt dus in elk geval een solide controle uitgevoerd, waardoor bedrog uitgesloten wordt. De controle door de rechtbank is dan ook overbodig.

De heer Servais Verherstraeten (CD&V) twijfelt tussen de rechterlijke toets en de administratieve afhandeling. Er is het belang van de openbare orde maar er is ook het mogelijk belang van de derden. De administratieve procedure schiet daarvoor tekort. Hijzelf kiest daarom voor de juridische weg, die niet noodzakelijk vertragend werkt.

Mme Hilde Vautmans (VLD) rappelle que les transsexuels qui s'adressent au tribunal ont déjà, de facto, changé de sexe. Le juge peut-il en l'espèce prendre d'autres décisions que l'officier de l'état civil ? La procédure précédente tient suffisamment compte des intérêts des tiers. Tout ce que le juge doit faire, c'est confirmer, sur le plan juridique, une situation déjà établie par des documents médicaux.

Mme Valérie Déom (PS) se rallie à l'intervenante précédente. Elle propose d'également soumettre cette question aux experts.

M. Bart Laeremans (Vlaams Belang) constate que la proposition de loi prévoit un accompagnement psychologique mais que cet accompagnement n'est pas garanti. Il est essentiel que les proches des intéressés qui n'ont éventuellement pas eu le moindre contact avec ceux-ci pendant longtemps, soient informés par un magistrat de l'imminence de la modification de leur état.

La commission décide de soumettre cette proposition de loi, pour avis écrit, à M. Patrick Dewael, vice-premier ministre et ministre de l'Intérieur, à M. Didier Reynders, vice-premier ministre et ministre des Finances et à M. Rudy Demotte, ministre des Affaires sociales et de la Santé publique.

La commission a par ailleurs pris connaissance des pétitions adressées à la Chambre concernant cette problématique.

III. — DISCUSSION DE L'AVIS RENDU PAR LE COMITÉ CONSULTATIF DE BIOÉTHIQUE (DOC 51 0903/002)

M. Hilde Vautmans (VLD) estime que l'avis rendu par le Comité consultatif de bioéthique sur la proposition de loi est un avis très positif. En effet, le Comité « applaudit » les modifications apportées par la proposition de loi. Il souligne également que la proposition de loi va dans le sens des recommandations faites par le Conseil de l'Europe et des avis rendus par la Cour européenne des Droits de l'Homme en la matière.

Mme Vautmans rappelle par ailleurs les interrogations apparues lors des auditions quant au caractère approprié de la définition médicale de la transsexualité donnée à l'article 2 de la proposition de loi. Le Comité consultatif de bioéthique accepte quant à lui la définition de la transsexualité avancée dans la proposition. La question se pose néanmoins de savoir si il est opportun de fixer dans la loi une définition de la transsexualité. Ce point devra encore faire l'objet de discussions en commission.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) herinnert eraan dat de transseksueel die zich tot de rechtbank wendt reeds volledig *de facto* van geslacht gewijzigd is. Wat kan de rechter meer doen dat de ambtenaar van de burgerlijke stand? In de voorafgaande procedure wordt voldoende rekening gehouden met de belangen van de derden. De rechter moet alleen maar juridisch bevestigen wat al in de medische documenten staat.

Mevrouw Valérie Déom (PS) treedt de voorgaande spreekster bij. Zij stelt voor dat deze kwestie ook zou voorgelegd worden aan deskundigen.

De heer Bart Laeremans (Vlaams Belang) stelt vast dat het wetsvoorstel bepaalt dat er psychologische begeleiding is maar dat die begeleiding niet gegarandeerd is. Het is fundamenteel dat ook de naaste familieleden, die misschien gedurende lange tijd geen contact met de betrokkene hadden, door een magistraat in kennis worden gesteld van de nakende wijziging van diens staat van persoon.

De commissie beslist om dit wetsvoorstel voor schriftelijk advies voor te leggen aan de heer Patrick Dewael, vice-eerste minister en minister van Binnenlandse Zaken, de heer Didier Reynders, vice-eerste minister en minister van Financiën en de heer Rudy Demotte, minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

De commissie heeft voorts kennis genomen van de over deze problematiek in de Kamer ingediende verzoekschriften.

III. — BESPREKING VAN HET ADVIES VAN HET RAADGEVEND COMITÉ VOOR BIO-ETHIEK (DOC 51 0903/002)

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) vindt het advies van het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek over het wetsvoorstel heel positief. Het Comité geeft immers aan dat de door het wetsvoorstel aangebrachte wijzigingen kunnen worden «toegejuicht». Het onderstreept ook dat het wetsvoorstel terzake de aanbevelingen volgt van de Raad van Europa en de door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens uitgebrachte adviezen.

De spreekster herinnert voorts aan de vragen die tijdens de hoorzittingen zijn gerezen in verband met het specifieke karakter van de medische definitie van transseksualiteit in artikel 2 van het wetsvoorstel. Het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek van zijn kant aanvaardt de in het wetsvoorstel naar voren geschoven definitie van transseksualiteit. De vraag rijst niettemin of het opportuun is in de wet een definitie van transseksualiteit op te nemen. Over dat punt zullen in

Enfin, Mme Vautmans relève que les membres du Comité s'étonnent de la limitation du champ d'application de la proposition de loi introduite par l'article 4. Ils regrettent en effet qu'on ne permette pas aux personnes qui souffrent d'intersexualité ou d'anomalies génétiques de bénéficier de la simplification de la procédure de changement de prénom et de mention du sexe à l'état civil et sur la carte d'identité au même titre que les transsexuels. Mme Vautmans précise qu'il n'est pas du tout dans l'intention des auteurs de la proposition de loi d'exclure les intersexuels du champ d'application de celle-ci et de les empêcher de pouvoir bénéficier de l'allègement prévu en matière de formalités administratives. Si cela s'avère nécessaire, une adaptation de la proposition de loi sera réalisée en ce sens.

Mme Valérie Déom (PS) observe que, dans son avis, le Comité consultatif de bioéthique prend acte de la définition de la transsexualité donnée dans la proposition de loi sans toutefois se prononcer sur l'opportunité d'inscrire cette définition dans la loi.

L'avis du Comité loue par ailleurs l'objectif premier de la proposition de loi, à savoir la simplification du changement de prénom et d'état civil des transsexuels.

L'intervenante estime qu'il faut garder à l'esprit cet objectif premier lors du travail qui sera réalisé en commission. On ne pourrait en effet imaginer que le changement de sexe et la modification d'état civil d'une personne transsexuelle ne soient pas reconnus et ce, uniquement parce qu'elle aurait subi une opération dans d'autres conditions que celles définies dans la proposition de loi. C'est pourquoi, l'intervenante souhaiterait que la définition de transsexuel donnée dans la proposition soit retravaillée de manière à faire la distinction entre la problématique de l'état civil qui est celle visée par la proposition de loi et les aspects médicaux et éthiques de la question. Une réflexion sur ces derniers aspects pourrait d'ailleurs être menée dans le cadre d'autres propositions de loi.

Lors des auditions, Trans-Action a, à ce propos, fait remarquer que l'objectif déclaré de la proposition de loi est de régler une matière administrative. Or, de nombreux articles de la proposition régissent étonnamment la condition médicale de la personne transsexuelle. Trans-Action estime dès lors que la proposition de loi sous sa forme actuelle dévie de son objectif initial qui est de faciliter la vie des personnes transsexuelles.

de la commission, les discussions et les débats de la commission doivent être poursuivis.

Tot slot merkt mevrouw Vautmans op dat de leden van het Comité zich verbazen over de bij artikel 4 ingevoerde beperking van het toepassingsgebied van het wetsvoorstel. Zij betreuren immers dat de mensen die lijden aan interseksualiteit of genetische afwijkingen niet zoals de transseksuelen wordt toegestaan gebruik te maken van de vereenvoudiging van de procedure van verandering van de voornaam en vermelding van het geslacht bij de burgerlijke stand en op de identiteitskaart. Mevrouw Vautmans preciseert dat de indieners van het wetsvoorstel helemaal niet de bedoeling hebben de interseksuelen van het toepassingsgebied hiervan uit te sluiten en hen te beletten inzake administratieve formaliteiten gebruik te maken van de geplande vereenvoudiging. Mocht dat nodig zijn, dan zal het wetsvoorstel in die zin worden aangepast.

Mevrouw Valérie Déom (PS) merkt op dat het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek in zijn advies akte neemt van de in het wetsvoorstel gegeven definitie van transseksualiteit, zonder zich evenwel uit te spreken over de opportuniteit om die definitie in de wet op te nemen.

Het advies van het Comité looft voorts de eerste doelstelling van het wetsvoorstel, namelijk de vereenvoudiging van de verandering van de voornaam en van de burgerlijke staat van de transseksuelen.

De spreekster vindt dat men zich die eerste doelstelling tijdens de komende werkzaamheden in de commissie voor de geest moet houden. Het is immers niet denkbaar dat de verandering van geslacht en de wijziging van de burgerlijke staat van een transseksuele persoon niet zouden worden erkend, alleen omdat die persoon een operatie zou hebben ondergaan in andere omstandigheden dan die welke in het wetsvoorstel zijn gedefinieerd. Daarom wenst de spreekster dat de definitie van transseksueel in het wetsvoorstel zou worden herwerkt, zodat een onderscheid wordt gemaakt tussen het vraagstuk van de burgerlijke staat, wat in het wetsvoorstel aan de orde is, en de medische en ethische aspecten van de zaak. Een reflectie over die laatste aspecten zou trouwens in het kader van andere wetsvoorstellen kunnen worden gevoerd.

Tijdens de hoorzittingen heeft «Trans-Action» in dat verband opgemerkt dat de uitgesproken doelstelling van het wetsvoorstel de regeling van een administratieve aangelegenheid is. Talrijke artikelen van het wetsvoorstel regelen echter verbazend genoeg de medische toestand van de transseksuele persoon. «Trans-Action» vindt dus dat het wetsvoorstel in zijn huidige vorm afwijkt van de oorspronkelijke doelstelling, die erin bestaat het leven van de transseksuelen er makkelijker op te maken.

Mme Marie-Christine Marghem (MR) se réjouit du soutien formulé par le Comité consultatif de bioéthique vis-à-vis de la proposition de loi.

L'intervenante estime qu'une distinction doit être réalisée entre, d'une part, les aspects médicaux et éthiques et, d'autre part, les aspects juridiques de la question de la transsexualité. Seuls les aspects juridiques doivent être gardés et approfondis dans le cadre de la proposition de loi. Serait-il possible d'obtenir l'avis du Professeur émérite Vieujean sur cette question?

M. Guy Swennen (sp.a-spirit) estime que l'avis rendu par le Comité consultatif de bioéthique démontre que la proposition de loi déposée est équilibrée. Les membres de la commission peuvent aller de l'avant. Cette proposition est néanmoins susceptible d'être améliorée sur certains points, par la voie d'amendements.

La commission décide d'accéder à la demande de recueillir l'avis écrit du professeur émérite Vieujean. L'avis est annexé au présent rapport.

IV. — DISCUSSION DES ARTICLES ET VOTES

Article 1er

Cet article ne donne lieu à aucune observation.

Il est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 2

Cet article définit ce qu'il y a lieu d'entendre par un transsexuel.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 1) visant à supprimer les articles 1 à 6. En effet, comme il n'appartient pas au législateur de régenter les choix que les praticiens font, il n'y a pas lieu de fixer «des conditions minimales à respecter pour le traitement des transsexuels». (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 1 (*partim*) visant à supprimer l'article est adopté par 10 voix et une abstention.

Mevrouw Marie-Christine Marghem (MR) verheugt zich over de steun van het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek voor het wetsvoorstel.

De spreekster vindt dat men een onderscheid moet maken tussen enerzijds de medische en ethische aspecten, en anderzijds de juridische aspecten van het vraagstuk van de transseksualiteit. Alleen de juridische aspecten moeten in het kader van het wetsvoorstel worden behouden en uitgediept. Zou het mogelijk zijn het advies van professor emeritus Vieujean over die aanleggenheid te krijgen?

De heer Guy Swennen (sp.a-spirit) vindt dat het advies van het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek aan toont dat het ingediende wetsvoorstel evenwichtig is. De leden van de commissie kunnen met hun werkzaamheden doorgaan. Het wetsvoorstel is op bepaalde punten niettemin vatbaar voor verbetering door middel van amendementen.

De commissie beslist om in te gaan op het verzoek om het schriftelijk advies in te winnen van professor emeritus Vieujean. Het advies gaat als bijlage.

IV. — ARTIKELSGEWIJZE BESPREKING EN STEMMINGEN

Artikel 1

Over dit artikel worden geen opmerkingen gemaakt.

Het wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 2

Dit artikel omschrijft wat verstaan dient te worden onder een transseksuele persoon.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 1 in tot weglating van de artikelen 1 tot 6. Immers, aangezien het niet tot de bevoegdheid van de wetgever behoort om inzake de keuzes die de practici maken regels op te leggen, dient bijgevolg ook niet te worden voorzien in «minimumvereisten die in acht dienen te worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen». (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 1 (*partim*) tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 3

Cet article dispose que la réassignation sexuelle hormonale et chirurgicale ne peut être réalisée qu'au sein d'une équipe multidisciplinaire.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 1-*partim*) tendant à supprimer cet article. (Voir *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 1(*partim*) visant à supprimer l'article est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 4

Cet article fixe les conditions minimales devant être prises en compte lors du traitement de personnes transsexuelles.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 1-*partim*) tendant à supprimer cet article. (voir *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 1(*partim*) tendant à supprimer cet article est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 5

Cet article précise que la réassignation chirurgicale des caractères sexuels physiques ne peut être effectuée que chez des patients majeurs qui ont donné librement et sciemment leur consentement.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 1-*partim*) tendant à supprimer cet article. (voir *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 1(*partim*) tendant à supprimer cet article est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 3

Dit artikel stipuleert dat de aanpassing van de geslachtskenmerken door een hormonale en chirurgische reconstructieve behandeling uitsluitend mag worden uitgevoerd binnen een multi-disciplinair samenwerkingsverband.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 1 (*partim*) in tot weglating van dit artikel. (zie *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 1 (*partim*) tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 4

Dit artikel bepaalt de minimumvereisten die in acht dienen te worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 1 (*partim*) in tot weglating van dit artikel. (zie *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 1(*partim*) tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 5

Dit artikel verduidelijkt dat de operatieve aanpassing van de lichamelijke geslachtskenmerken enkel mag worden uitgevoerd bij meerderjarige patiënten die vrij en bewust hun toestemming hebben gegeven.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 1 (*partim*) in tot weglating van dit artikel. (zie *supra*) (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 1 (*partim*) tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 6

Cet article souligne la nécessité d'un accompagnement et d'une aide psychologiques de l'intéressé s'il est marié ou a des enfants.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 1-*partim*) tendant à supprimer cet article. (voir supra) (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 1(*partim*) tendant à supprimer cet article est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 7

Cet article vise à permettre le changement de prénom avant l'opération. Le demandeur doit joindre à sa demande une déclaration du psychiatre et de l'endocrinologue.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 2 qui tend à préciser que, pour obtenir un changement de prénom, l'intéressé doit suivre une thérapie de substitution hormonale. (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 2 et l'article, ainsi modifié, sont adoptés successivement par 10 voix et une abstention.

Art. 8

Cet article oblige le ministre de la Justice à autoriser le changement de prénom dans les trois mois qui suivent l'introduction de la demande.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 3. La proposition de loi prévoit que, lorsque les conditions sont remplies, le changement de prénom est un droit pour les transsexuels, et non une faveur. L'instauration d'un délai plus court pourrait toutefois entraîner une violation du principe d'égalité. Il se recommande dès lors de supprimer les mots «dans les trois mois qui suivent l'introduction de la demande». (DOC 51 0903/003)

*
* *

Art. 6

Dit artikel wijst op de noodzaak van psychologische begeleiding en ondersteuning van de betrokkene indien de patiënt gehuwd is of kinderen heeft.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 1(*partim*) in tot weglating van dit artikel. (zie supra) (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 1(*partim*) tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 7

Dit artikel strekt ertoe de voornaamswijziging toe te laten voor de operatie. Bij dit verzoek dient de aanvrager een verklaring van de psychiater en van de endocrinoloog te voegen.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 2 in dat ertoe strekt te verduidelijken dat om een voornaamswijziging te bekomen, de betrokkene een hormonale substitutietherapie moet hebben ondergaan. (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 2 en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 8

Dit artikel verplicht de minister van Justitie ertoe de voornaamswijziging toe te staan binnen drie maanden na de indiening van het verzoek.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 3 in. Het wetsvoorstel stipuleert dat, indien aan de voorwaarden is voldaan, de voornaamswijziging voor transseksuelen een recht wordt en geen gunst. Het invoeren van een kortere termijn dan normaliter zou echter kunnen leiden tot een schending van het gelijkheidsprincipe. Het is daarom aangewezen om de woorden «binnen drie maanden na de indiening van het verzoek» weg te laten. (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 3 et l'article, ainsi modifié, sont successivement adoptés par 10 voix et une abstention.

Art. 9

Cet article modifie l'article 4 de la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 4, DOC 51 0903/003) qui tend à supprimer l'article. L'avis de l'Administration des Finances (voir annexe) souligne à juste titre que cet article réduit à tort à trois mois le délai qu'a l'intéressé pour faire enregistrer l'arrêté modifiant le prénom. Il n'y a pas de raison objective pour laquelle la personne en question aurait moins de temps pour ce faire. Il est dans l'intérêt de la personne même qui obtient une modification de prénom de faire enregistrer l'arrêté aussi vite que possible.

Enfin, l'intervenante souligne qu'en raison de la modification de l'article 10 par l'amendement n° 5, l'article 4 de la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms ne doit pas être modifié.

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) présente un amendement (n° 19) qui tend à compléter l'article 8 de la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms par l'alinéa suivant:

«La mention en marge des actes de l'état civil relatifs aux enfants du bénéficiaire, visée à l'alinéa précédent, n'est pas faite si le prénom du bénéficiaire a été modifié, en raison de son orientation transsexuelle, en un prénom qui ne correspond pas à la mention initiale du sexe dans l'acte de naissance du bénéficiaire.» (DOC 51 0903/004).

*
* *

L'amendement n° 19 est rejeté par 9 voix contre 2.

L'amendement n° 4 tendant à supprimer l'article est adopté par 10 voix et une abstention.

Art. 10

Cet article vise à modifier l'article 253 du Code des droits d'enregistrement, d'hypothèque et de greffe.

Amendement nr. 3 en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 9

Dit artikel wijzigt artikel 4 van de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en voornamen.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 4 in tot weglating van het artikel. (DOC 51 0903/003) Het advies van de administratie van Financiën (zie bijlage) stelt terecht dat dit artikel de termijn die de betrokkene heeft om het besluit betreffende de voornaamswijziging te laten registreren onterecht verminderd tot drie maanden. Er is evenwel geen objectieve reden waarom de persoon in kwestie minder tijd zou krijgen. Het is in het voordeel van de persoon zelf die een voornaamswijziging verkrijgt om het besluit zo snel als mogelijk te laten registreren.

Tot slot stipt de spreekster aan dat aangezien artikel 10 gewijzigd wordt bij amendement nr. 5, artikel 4 van de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en de voornamen niet gewijzigd dient te worden.

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) dient amendement nr. 19 in. Het amendement beoogt de aanvulling van artikel 8 van de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en voornamen met het volgende lid:

«De in het vorige lid bedoelde melding op de kant van de akten van de burgerlijke stand die betrekking hebben op de kinderen van de begunstigde, blijft achterwege indien de voornaam van de begunstigde op grond van diens transseksuele geaardheid werd gewijzigd in een voornaam die niet overeenstemt met de oorspronkelijke vermelding van het geslacht in de akte van geboorte van de begunstigde.» (DOC 51 0903/004)

*
* *

Amendement nr. 19 wordt verworpen met 9 tegen 2 stemmen.

Amendement nr. 4 tot weglating van het artikel wordt aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 10

Dit artikel strekt tot wijziging van artikel 253 van het Wetboek der registratie, hypotheek- en griffierechten.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 5) tendant à remplacer l'article proposé.

La réduction du délai d'enregistrement des arrêtés ministériels de changement de prénoms pris pour cause de transsexualisme dessert en effet l'intérêt des requérants et ne correspond pas aux exigences de la pratique.

En vertu de l'article 4 de la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms, l'arrêté ministériel de changement de prénoms est définitif à la date de signature. Chaque arrêté ministériel doit être restitué à l'Administration qui en transmet une expédition au S.P.F. Finances à charge pour celui-ci d'en assurer l'enregistrement et la remise au particulier par le biais de ses bureaux régionaux. Ces transferts entre autorités administratives requièrent un délai d'un à trois mois. Etant donné que l'article 253, alinéa 4, du Code des droits d'enregistrement, d'hypothèque et de greffe prévoit, en cas de dépassement du délai, une amende égale au droit d'enregistrement sans préjudice de celui-ci, la réduction de ce délai est pénalisante pour le requérant qui sera souvent incapable de le respecter.

Considérant que la volonté des auteurs de la proposition de loi est d'alléger la procédure en changement de prénoms pour cause de transsexualisme, il convient plutôt de modifier l'article 249, § 1er, du Code précité afin d'y insérer une cause expresse de réduction du droit d'enregistrement en cas de changement de prénoms pour cause de transsexualisme. (DOC 51 0903/003).

*
* *

L'amendement n° 5 et l'article, ainsi modifié, sont successivement adoptés par 10 voix et une abstention.

Art. 11

Cet article dispose que, dans les extraits des actes de naissance dans lesquels le sexe a été modifié, seul le nouveau sexe sera mentionné.

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) présente l'amendement n° 15 qui tend à insérer dans le Code civil un nouveau chapitre VII, intitulé «Changement de la mention du sexe dans les actes de naissance». Ce chapitre contient les articles 101*bis* et 101*ter*.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 5 in tot vervanging van het voorgestelde artikel.

Voorzien in een kortere registratietermijn van de ministeriële besluiten tot wijziging van de voornamen ingevolge transseksualiteit, is immers niet in het belang van de verzoekers en strookt niet met de vereisten van de beroepspraktijk.

Krachtens artikel 4 van de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en de voornamen is de «vergunning tot verandering van de voornamen (...) definitief (...) op de datum van het ministerieel besluit». Elk ministerieel besluit moet worden bezorgd aan het bestuur, dat er een expeditie van bezorgt aan de FOD Financiën, die het op zijn beurt moet registreren en aan de particulier moet bezorgen via de regionale kantoren. Voor die verzendingen tussen de bestuurlijke diensten onderling is een termijn van 1 à 3 maanden vereist. Artikel 253, vierde lid, van het Wetboek der registratie-, hypotheek- en griffierechten voorziet echter in een geldboete in geval die termijn wordt overschreden; die geldboete is gelijk aan dat registratierecht, onverminderd dat recht zelf. Een inkorting van die termijn is met andere woorden nadelig voor de verzoeker, aangezien hij in veel gevallen niet bij machte zal zijn om die termijn in acht te nemen.

De indieners van dit wetsvoorstel streven naar een minder logge procedure in verband met de verandering van de voornamen ingevolge transseksualiteit. Daartoe is het veeleer aangewezen artikel 249, § 1, van het voornoemde Wetboek te wijzigen. Een verandering van de voornamen ingevolge transseksualiteit kan in die context dan gelden als een uitdrukkelijke reden voor lagere registratierechten. (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 5 en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 10 stemmen en 1 onthouding.

Art. 11

Dit artikel stipuleert dat in de uittreksels van de akten van geboorte waarin het geslacht gewijzigd werd, enkel het nieuwe geslacht vermeld zal worden.

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) dient amendement nr. 15 in tot invoeging van een nieuw hoofdstuk VII in het Burgerlijk Wetboek met als opschrift «Wijziging van de vermelding van het geslacht in de akten van geboorte». Het hoofdstuk omvat de artikelen 101*bis* en 101*ter*.

L'auteur constate que des transsexuels sont confrontés à un vide juridique. Il est donc nécessaire de régler cette matière, afin de conférer un fondement légal à la pratique actuelle et de mettre fin à l'insécurité juridique - surtout après l'arrêt Goodwin. L'option retenue dans la proposition de loi n'est toutefois pas la bonne.

En effet, un changement de sexe constitue un changement d'état civil. Il s'agit d'une matière d'ordre public. Un tel changement ne peut pas simplement être acté par l'officier de l'état civil. La décision finale doit être prise par un juge et bénéficier de toutes les garanties de la procédure judiciaire. Un contrôle judiciaire marginal du respect des conditions de fond peut toutefois suffire.

Les personnes qui ne sont pas en mesure d'assumer les frais de la procédure peuvent toujours demander la désignation d'un avocat pro deo. (DOC 51 0903/004)

Mme Laurette Onkelinx, vice-première ministre et ministre de la Justice, réplique qu'un choix doit être opéré entre une procédure administrative assortie d'un contrôle judiciaire et une procédure judiciaire.

La ministre est plutôt favorable aux amendements présentés par Mme Vautmans et consorts, qui optent pour une procédure administrative assortie d'un contrôle judiciaire. La procédure administrative proposée ne met pas en cause, à juste titre, l'opportunité du choix de l'intéressé de changer de sexe. Il s'agit par ailleurs, en comparaison avec la procédure judiciaire proposée par Mme Van der Auwera, d'une procédure plus rapide et moins coûteuse, qui prévoit en outre un contrôle judiciaire. Les garanties offertes lui semblent dès lors suffisantes.

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) souhaiterait savoir comment l'officier de l'état civil doit vérifier si les conditions de fond sont remplies? Une obligation de motivation lui est-elle imposée? Que se passe-t-il en cas de refus?

L'intervenante estime que l'officier de l'état civil se voit confier une tâche qui dépasse de loin ses compétences. Elle souligne ensuite que, conformément aux amendements présentés par Mme Vautmans, il n'est question d'un contrôle judiciaire que lorsqu'un recours est introduit contre la décision de l'officier de l'état civil.

De indienst stelt vast dat transseksuelen geconfronteerd worden met een juridisch vacuüm. Een regeling is dan ook nodig om de huidige praktijk een wettelijke grondslag te geven en rechtsonzekerheid weg te werken, te meer gelet op het Goodwin-arrest. De weg die hiervoor in het wetsvoorstel wordt bewandeld, is volgens haar evenwel niet de juiste.

Een geslachtswijziging is immers een wijziging van burgerlijke staat. Dit is van openbare orde en kan niet het voorwerp zijn van een loutere aktering door de ambtenaar van de burgerlijke stand. De uiteindelijke beslissing moet worden genomen door een rechter, met alle waarborgen van een gerechtelijke procedure. Een marginale rechterlijke controle waarbij wordt nagegaan of aan de grondvoorwaarden is voldaan, kan evenwel volstaan.

Diegenen die de kosten van de procedure niet kunnen dragen, kunnen altijd een pro deo-advocaat toegewezen krijgen. (DOC 51 0903/004)

Mevrouw Laurette Onkelinx, vice-eerste minister en minister van Justitie, antwoordt dat een keuze moet worden gemaakt tussen een administratieve procedure met een gerechtelijke controle of een gerechtelijke procedure.

De minister is eerder voorstander van de door mevrouw Vautmans c.s. ingediende amendementen die opteren voor een administratieve procedure met gerechtelijke controle. De opportuniteit van de keuze van de betrokkene om van geslacht te veranderen, wordt in de voorgestelde administratieve procedure terecht niet in vraag gesteld. Voorts betreft het, in vergelijking met de door mevrouw Van der Auwera voorgestelde gerechtelijke procedure, een snellere en goedkopere procedure die daarenboven in een gerechtelijke controle voorziet. De geboden garanties lijken haar dan ook afdoende te zijn.

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) wenst te vernemen hoe de ambtenaar van de burgerlijke stand moet nagaan of de grondvereisten vervuld zijn? Wordt hem een motiveringsplicht opgelegd? Wat bij een weigering?

Het lid is van oordeel dat aan de ambtenaar van de burgerlijke stand een taak wordt toebedeeld die zijn bevoegdheden ruimschoots overschrijdt. Zij stipt voorts aan dat, overeenkomstig de door mevrouw Vautmans ingediende amendementen, er pas sprake is van een gerechtelijke controle wanneer een beroep wordt ingesteld tegen de beslissing van de ambtenaar van de burgerlijke stand.

La ministre répond que les amendements présentés par Mme Vautmans et consorts prévoient explicitement que l'officier de l'état civil informe le procureur du Roi des modifications qu'il apporte dans ses registres.

L'officier de l'état civil ne réalise pas de contrôle d'opportunité. Il vérifie seulement si les documents exigés par la loi lui ont été transmis.

Elle fait enfin remarquer que l'article 62*bis*, § 6, du Code civil, proposé, prévoit ce qui suit:

«§ 6. L'officier de l'état civil qui refuse d'établir un acte portant mention du sexe, porte sans délai sa décision motivée à la connaissance de la partie intéressée.

Simultanément, une copie de ce document ainsi que de tous les documents utiles est transmise au procureur du Roi de l'arrondissement judiciaire où le refus a eu lieu.»

*
* *

L'amendement n° 15 est rejeté par 9 voix contre 2.

L'article est adopté sans modification par 9 voix et 2 abstentions.

Art. 12

Cet article prévoit un règlement administratif de la modification de l'acte de naissance.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 6 tendant à remplacer l'article 61, proposé, du Code civil.

Il tend à insérer un nouvel article 62*bis* dans le Code civil. Vu la complexité de la problématique de la transsexualité, le législateur souhaite mettre en place une procédure administrative simple, permettant de modifier l'acte de naissance.

Tout Belge n'étant pas inscrit au registre de la population, doit indiquer où il peut être informé d'un refus de l'officier de l'état civil.

Un changement de sexe a une incidence sur l'acte de naissance, mais aussi sur d'autres actes de l'état civil, qui doivent être émargés. Ces actes ne sont pas

De minister antwoordt dat de door mevrouw Vautmans c.s. ingediende amendementen uitdrukkelijk bepalen dat de ambtenaar van de burgerlijke stand de procureur des Konings in kennis stelt van de wijzigingen die hij aanbrengt in zijn registers.

De ambtenaar van de burgerlijke stand doet geen opportunitéitscontrole. Hij kijkt enkel na of hem de door de wet vereiste documenten overhandigd worden.

Tot slot merkt zij op dat voorgestelde artikel 62*bis*, § 6 van het Burgerlijk Wetboek (amendement nr. 6) het volgende stelt:

«De ambtenaar van de burgerlijke stand die weigert een akte tot vermelding van het geslacht op te maken, brengt zijn met redenen omklede beslissing zonder verwijl ter kennis van de belanghebbende partij.

Terzelfder tijd wordt een afschrift hiervan, samen met een kopie van alle nuttige documenten, overgemaakt aan de procureur des Konings van het gerechtelijke arrondissement waarin de weigering plaatsvond.».

*
* *

Amendement nr. 15 wordt verworpen met 9 tegen 2 stemmen.

Het artikel wordt ongewijzigd aangenomen met 9 stemmen en 2 onthoudingen.

Art. 12

Dit artikel voorziet in een administratieve afhandeling van de wijziging van de geboorteakte.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 6 in tot vervanging van het voorgestelde artikel 61 van het Burgerlijk Wetboek.

Het voegt een nieuw artikel 62*bis* in het Burgerlijk Wetboek in. Gezien de complexe problematiek van de transseksualiteit dient een vlotte administratieve procedure te worden ingesteld die toelaat om de akte van geboorte te wijzigen.

De Belg die niet in het bevolkingsregister is ingeschreven, moet aangeven waar hij van een weigering van de ambtenaar van de burgerlijke stand, in kennis kan worden gesteld.

Een aanpassing van het geslacht heeft niet alleen gevolgen voor de akte van geboorte maar ook voor de andere opgemaakte akten van de burgerlijke stand, die

nécessairement conservés chez l'officier de l'état civil qui dresse l'acte portant mention du sexe.

Une faute dans un acte portant mention du sexe doit être corrigée par le biais de la procédure de rectification ordinaire. Il ne peut être fait usage à cet effet de la procédure de recours contre le refus de l'officier de l'état civil d'établir un acte portant mention du sexe.

L'acte portant mention du sexe est communiqué au procureur du Roi compte tenu du recours que le ministère public peut introduire contre l'établissement d'un acte portant mention du sexe. Cette possibilité de recours constitue une protection minimale contre la fraude ou les déclarations problématiques des médecins. La loi permet en effet que des attestations, aussi bien nationales qu'étrangères, étayent la déclaration, alors que l'officier de l'état civil, exception faite des conditions légales, ne peut procéder à aucune vérification de la valeur d'une telle attestation. Par conséquent, non seulement l'acte portant mention du sexe, mais aussi l'attestation doivent être notifiés au ministère public. (DOC 51 0903/003)

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) présentent l'amendement n° 16, qui tend à insérer un article 57bis dans le Code civil. (DOC 51 0903/004)

*
* *

L'amendement n° 16 est rejeté par 8 voix contre 2.

L'amendement n° 6 et l'article, ainsi modifié, sont successivement adoptés par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 12bis

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 7 tendant à insérer un nouvel article 62bis dans le Code civil.

Étant donné que l'acte de naissance ne se trouve pas nécessairement au lieu de l'inscription dans le registre de la population et que certaines personnes n'ont pas d'acte de naissance, il s'indique de charger l'officier de l'état civil de dresser un acte mentionnant le sexe.

gekanttekend moeten worden. Deze akten bevinden zich niet noodzakelijk bij de ambtenaar van de burgerlijke stand die de akte tot vermelding van het geslacht opmaakt.

Een fout in een akte tot vermelding van het geslacht moet worden rechtgezet via de gemene verbeterprocedure. De beroepsprocedure tegen de weigering van de ambtenaar van de burgerlijke stand om een akte tot vermelding van het geslacht op te maken, kan hier niet voor worden gebruikt.

De mededeling aan de procureur des Konings van de akte tot vermelding van het geslacht geschiedt met het oog op het beroep dat het openbaar ministerie kan instellen. Deze beroepsmogelijkheid wordt gecreëerd als minimale bescherming tegen fraude of problematische verklaringen van artsen. De wet maakt het immers mogelijk dat zowel binnenlandse als buitenlandse attesten de aangifte kunnen ondersteunen, terwijl de ambtenaar van de burgerlijke stand met uitzondering van de wettelijke vereisten geen verificatie van de waarde van een dergelijk attest kan doen. Bijgevolg moet naast de akte tot vermelding van het geslacht ook het attest ter kennis gebracht worden van het openbaar ministerie. (DOC 51 0903/003).

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) dient amendement nr. 16 in dat het artikel 57bis in het Burgerlijk Wetboek invoegt. (DOC 51 0903/004).

*
* *

Amendement nr. 16 wordt verworpen met 8 tegen 2 stemmen.

Amendement nr. 6 en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 12bis

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 7 in tot invoeging van een nieuw artikel 62bis in het Burgerlijk Wetboek.

Aangezien de akte van geboorte zich niet noodzakelijk bevindt in de plaats van inschrijving in het bevolkingsregister en bepaalde personen niet over een geboorteakte beschikken, is het aangewezen dat de ambtenaar van de burgerlijke stand een akte tot vermelding van het geslacht opmaakt.

La mention du nouveau lien de filiation avec la mère et le père suit le lien de filiation tel qu'il ressort de l'acte de naissance. Si la filiation paternelle n'est pas constatée dans l'acte de naissance, elle ne pourra pas l'être pour la première fois lors de l'établissement de l'acte mentionnant le sexe. (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 7 est adopté par 8 voix et 2 abstentions.

Art. 12bis

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) présente l'amendement n° 17 tendant à compléter l'article 627 du Code judiciaire par un 7° bis.

*
* *

L'amendement n° 17 est rejeté par 8 voix contre 2.

Art. 12ter

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) présente l'amendement n° 17 tendant à insérer un chapitre XXIIbis intitulé «Procédure en matière de changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance sur la base de l'orientation transsexuelle» dans le livre IV (Procédures particulières) du Code judiciaire. Le chapitre comprend les articles 1385/1 à 1385/4.

*
* *

L'amendement n° 18 est rejeté par 8 voix contre 2.

Art. 13

Cet article prévoit une mesure transitoire pour les personnes qui ont déjà subi une réassignation sexuelle avant l'entrée en vigueur de la loi, même si elles ont déjà introduit une procédure judiciaire.

De vermelding van de nieuwe afstammingsband met de moeder en de vader, volgt de afstammingsband zoals die voortvloeit uit de akte van geboorte. Wordt in de akte van geboorte de afstamming langs vaderszijde niet vastgesteld, dan zal deze niet voor het eerst kunnen worden vastgesteld bij de opmaak van de akte tot vermelding van het geslacht. (DOC 51 0903/003).

*
* *

Amendement nr. 7 wordt aangenomen met 8 stemmen en 2 onthoudingen.

Art. 12bis

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) dient amendement nr. 17 in tot aanvulling van artikel 627 van het Gerechtelijk Wetboek met een 7° bis.

*
* *

Amendement nr. 17 wordt verworpen met 8 tegen 2 stemmen.

Art. 12ter

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) dient amendement nr. 17 in tot invoeging van een hoofdstuk XXIIbis met als opschrift «Rechtspleging inzake de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte op grond van de transseksuele geaardheid» in boek IV (Bijzondere rechtsplegingen) van het Gerechtelijk Wetboek. Het hoofdstuk omvat de artikelen 1385/1 tot 1385/4.

*
* *

Amendement nr. 18 wordt verworpen met 8 tegen 2 stemmen.

Art. 13

Dit artikel voorziet in een overgangsmaatregel voor de personen die reeds een geslachtsaanpassing hebben ondergaan voor de inwerkingtreding van deze wet, ook als zij al een gerechtelijke procedure hebben aangetoond.

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 8. Cet amendement tend à remplacer le chapitre IV «Mesures transitoires», proposé, par un chapitre VI intitulé «Modifications du Code judiciaire».

L'article 628 du Code judiciaire est, par ailleurs, complété afin de désigner le juge compétent territorialement. La compétence *ratione loci* résulte du lieu de la déclaration en vue de l'établissement de l'acte mentionnant le sexe. (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 8 et l'article, ainsi modifié, sont adoptés successivement par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 14 *nouveau*

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent l'amendement n° 9 tendant à insérer un nouvel article. En vertu de celui-ci, les recours introduits en vue de modifier le sexe d'une personne doivent être communiqués, à peine de nullité, au ministère public (art. 764 du Code judiciaire). (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n° 9 est adopté par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 15 (*nouveau*)

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 10, DOC 51 0903/003) qui tend à insérer, dans la partie IV, livre IV, du Code judiciaire, un chapitre XXV, libellé comme suit: «Chapitre XXV - Modification du sexe d'une personne».

*
* *

L'amendement n° 10 est adopté par 8 voix et 2 abstentions.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 8 in. Het amendement vervangt het bestaande hoofdstuk VI «Overgangsmaatregelen» door het hoofdstuk VI «Wijzigingen van het Gerechtelijk Wetboek».

Artikel 628 van het Gerechtelijk Wetboek wordt voorts aangevuld teneinde de territoriaal bevoegde rechter aan te wijzen. De bevoegdheid *ratione loci* vloeit voort uit de plaats van aangifte tot opmaak van de akte tot vermelding van het geslacht (DOC 51 0903/003).

*
* *

Amendement nr. 8 en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 14 (*nieuw*)

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 9 in tot invoeging van een nieuw artikel. Aldus moeten op straffe van nietigheid de beroepen ingesteld tot wijziging van het geslacht van een persoon meege-deeld worden aan het openbaar ministerie (art. 764 van het Gerechtelijk Wetboek). (DOC 51 0903/003).

*
* *

Amendement nr. 9 wordt aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 15 (*nieuw*)

Amendement nr. 10 van *mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s.* strekt tot de invoeging van een hoofdstuk XXV «Wijziging van het geslacht van een persoon» in deel IV, boek IV van het Gerechtelijk Wetboek. (DOC 51 0903/003).

*
* *

Amendement nr. 10 wordt aangenomen met 8 stemmen en 2 onthoudingen.

Art. 16 (*nouveau*)

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 11, DOC 51 0903/003) qui tend à insérer un nouvel article 1385*duodecies* dans le Code judiciaire.

Cet article stipule que l'intéressé et le procureur du Roi peuvent introduire un recours contre la décision de l'officier de l'état civil prise conformément à l'article 62*bis* du Code civil par une requête adressée au tribunal de première instance. Le recours doit être introduit dans les soixante jours à compter du jour de l'établissement de l'acte mentionnant le sexe ou de la signification du refus d'établir l'acte mentionnant le sexe par l'officier de l'état civil.

*
* *

L'amendement n° 11 est adopté par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 17 (*nouveau*)

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement (n° 12, DOC 51 0903/003) qui tend à insérer un nouvel article 1385*terdecies* dans le Code judiciaire.

L'article dispose que le président de la chambre à laquelle l'affaire a été distribuée ordonne la communication de la requête au ministère public et commet un juge pour faire rapport à un jour indiqué. Le requérant est invité, par le greffier, par pli judiciaire, à comparaître à cette audience pour y être entendu en ses explications.

*
* *

L'amendement n° 12 est adopté par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 18 *nouveau*

Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts présentent un amendement n°13 tendant à insérer un nouvel article 1385*quaterdecies* dans le Code judiciaire.

L'article dispose que le jugement ou l'arrêt est inscrit dans les registres de l'état civil du lieu de résidence de la personne qui a changé de sexe. Étant donné que ces

Art. 16 (*nieuw*)

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 11 in dat de invoeging in het Gerechtelijk Wetboek van een nieuw artikel 1385*duodecies* beoogt.

Dit artikel stipuleert dat elke belanghebbende alsook de procureur des Konings een beroep kunnen instellen tegen de beslissing door de ambtenaar van de burgerlijke stand genomen ingevolge artikel 62*bis* van het Burgerlijk Wetboek bij een aan de rechtbank van eerste aanleg gericht verzoekschrift. Deze beroepsmogelijkheid geldt als minimale bescherming tegen fraude of dubieuze verklaring van artsen, die tot een verandering van de staat van een persoon aanleiding kunnen geven. (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 11 wordt aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 17 (*nieuw*)

Amendement nr. 12 van *mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s.* beoogt de invoeging van een nieuw artikel 1385*terdecies* in het Gerechtelijk Wetboek.

Het artikel bepaalt dat de voorzitter van de kamer waaraan de zaak is toebedeeld, de overlegging beveelt van het verzoekschrift aan het openbaar ministerie. Hij wijst tevens een rechter aan om op een bepaalde dag verslag te doen. De verzoeker wordt door de griffier, bij gerechtsbrief, opgeroepen om op deze zitting te verschijnen teneinde opheldering te geven. (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 12 wordt aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 18 (*nieuw*)

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s. dient amendement nr. 13 in tot invoeging van een nieuw artikel 1385*quaterdecies* in het Gerechtelijk Wetboek.

Het artikel stipuleert dat het vonnis of arrest ingeschreven wordt in de registers van de burgerlijke stand van de woonplaats van de persoon die van geslacht wijzigde.

registres ne contiennent pas nécessairement l'acte de naissance, l'on prévoit une notification à l'officier de l'état civil qui est compétent pour l'acte de naissance. L'acte de mariage peut également être pourvu d'une mention marginale.

Étant donné que la personne qui change de sexe est la seule partie à la procédure, il convient de prévoir une obligation de notification par le biais d'une transcription dans les registres de l'état civil.

Enfin, il est prévu que le jugement ou arrêté prononçant le changement de sexe d'une personne produit ses effets à partir du jour de la transcription.

*
* *

L'amendement n° 13 est adopté par 8 voix contre une et une abstention.

Art. 19 *nouveau*

L'amendement n° 14 de *Mme Hilde Vautmans (VLD) et consorts* tend à insérer une disposition transitoire, libellée comme suit :

«Tout Belge ou tout étranger inscrit au registre de la population qui a subi une réaffectation sexuelle avant l'entrée en vigueur de la présente loi, peut conformément aux modalités et conditions prévues par l'article 12 de la présente loi, en faire la déclaration auprès de l'officier de l'état civil, mêmes s'ils ont déjà introduit, auprès du tribunal compétent, une demande de changement de sexe ou une demande de rectification des actes de l'état civil. ». (DOC 51 0903/003)

*
* *

L'amendement n°14 est adopté par 8 voix contre une et une abstention.

V. — RÉUNION EN APPLICATION DE L'ARTICLE 82 DU RÈGLEMENT

Après discussion des articles, la commission prend connaissance de la note légistique rédigée par le service juridique, dans laquelle sont notamment formulées les observations suivantes:

Aangezien deze registers evenwel niet noodzakelijk de akte van geboorte bevatten, wordt ook voorzien in een kennisgeving van de burgerlijke stand die bevoegd is voor de geboorteakte. Ook in de huwelijksakte kan een kantmelding gemaakt worden.

Aangezien de persoon die van geslacht verandert de enige partij is in de procedure, wordt voorzien in een publiciteitsvereiste via de overschrijving in de registers van de burgerlijke stand.

Tot slot wordt bepaald dat het vonnis of arrest waarbij de wijziging van het geslacht van de persoon wordt uitgesproken, gevolgen heeft vanaf de dag van de overschrijving.

*
* *

Amendement nr. 13 wordt aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

Art. 19 (*nieuw*)

Amendement nr. 14 van *mevrouw Hilde Vautmans (VLD) c.s.* voert een overgangsbepaling in. Het luidt als volgt:

«*Elke Belg of elke in het bevolkingsregister ingeschreven vreemdeling die vóór de inwerkingtreding van deze wet een geslachtsaanpassing heeft ondergaan, kan overeenkomstig de nadere regels en onder de voorwaarden bedoeld in artikel 12, hiervan aangifte doen bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, ook al heeft hij of zij bij de bevoegde rechtbank reeds een vordering tot wijziging van het geslacht of een vordering tot verbetering van de akten van de burgerlijke stand ingesteld.*». (DOC 51 0903/003)

*
* *

Amendement nr. 14 wordt aangenomen met 8 tegen 1 stem en 1 onthouding.

V. — VERGADERING MET TOEPASSING VAN ARTIKEL 82 VAN HET REGLEMENT

Na de bespreking van de artikelen neemt de commissie kennis van de wetgevingstechnische nota, opgesteld door de juridische dienst waarin onder meer het volgende wordt opgemerkt:

1. Article 3

L'article 62*bis*, § 1er, proposé, du Code civil, en ce qu'il entend régler un élément de l'état des personnes de nationalité étrangère, contient une règle de droit international privé qui déroge à la règle générale exprimée à l'article 34 de la loi du 16 juillet 2004 portant le Code de droit international privé (« *Hormis les matières où la présente loi en dispose autrement, l'état et la capacité d'une personne sont régis par le droit de l'État dont celle-ci a la nationalité* »).

Il conviendrait d'insérer cette règle nouvelle de droit international privé relative au changement de sexe dans le Code précité et non dans le Code civil.

La commission reconnaît que cet article pose problème.

Mme Martine Taelman (VLD), présidente de la commission de la Justice, présente par conséquent l'amendement n° 20, qui tend à insérer un nouveau chapitre *Vbis*, intitulé:

Modifications de la loi du 16 juillet 2004 portant le Code de droit international privé. (DOC 51 0903/005)

L'amendement est rédigé comme suit:

«*Dans le Chapitre II de la loi du 16 juillet 2004 portant le Code de droit international privé, il est inséré une section 1^{re}bis, libellée comme suit:*

«*Section 1^{re}bis. - Identité sexuelle.*

Art.35bis. Compétence internationale en matière d'identité sexuelle.

Une déclaration de changement d'identité sexuelle peut être établie en Belgique si le déclarant est belge ou est inscrit à titre principal en Belgique sur les registres de la population ou les registres d'étranger.

Art. 35ter. Droit applicable en matière d'identité sexuelle.

§ 1er. Le changement d'identité sexuelle est régi par le droit visé à l'article 34, § 1er, alinéa 1er.

§ 2. L'application d'une disposition du droit désigné en vertu du § 1er est écartée si cette disposition prohibe le changement d'identité sexuelle.».

La commission souscrit au dépôt de l'amendement n° 20.

L'amendement est adopté par 11 voix contre 2.

1. Artikel 3

Het voorgestelde artikel 62*bis*, § 1, van het Burgerlijk Wetboek dat een aspect van de staat van de personen van vreemde nationaliteit beoogt te regelen, bevat een regel van internationaal privaatrecht die afwijkt van de algemene regel van artikel 34 van de wet van 16 juli 2004 houdende het Wetboek van internationaal privaatrecht (dat luidt: «*Behalve in aangelegenheden waar deze wet anders bepaalt, worden de staat en de bekwaamheid van een persoon beheerst door het recht van de Staat waarvan hij de nationaliteit heeft.*»).

Die nieuwe regel van internationaal privaatrecht met betrekking tot de verandering van geslacht zou in het voormelde Wetboek moeten worden ingevoegd en niet in het Burgerlijk Wetboek.

De commissie beaamt dat er zich hier een probleem stelt.

Mevrouw Martine Taelman (VLD), voorzitter van de commissie voor de Justitie, dient hierop amendement nr. 20 in, tot invoeging van een nieuw hoofdstuk *Vbis* met als opschrift:

Wijzigingen van de wet van 16 juli 2004 houdende het Wetboek van internationaal privaatrecht. (DOC 51 0903/005)

Het amendement luidt als volgt:

«*In hoofdstuk II van de wet van 16 juli 2004 houdende het Wetboek van internationaal privaatrecht wordt een sectie 1bis ingevoegd, luidende:*

«*Afdeling 1bis. - Seksuele identiteit.*

Art. 35bis. Internationale bevoegdheid inzake de seksuele identiteit.

Een aangifte van wijziging van seksuele identiteit kan gedaan worden in België als de aangever Belg is of als hij volgens de bevolkingsregisters of de vreemdelingenregisters zijn hoofdverblijf in België heeft.

Art. 35ter. Recht toepasselijk inzake seksuele identiteit.

§1. De wijziging van seksuele identiteit wordt beheerst door het recht bedoeld in artikel 34, § 1, alinea 1.

§ 2. Een bepaling van het krachtens § 1 toepasselijk verklaard recht is niet van toepassing indien deze bepaling de wijziging van de seksuele identiteit verbiedt.».

De commissie stemt in met de indiening van het amendement nr. 20.

Het amendement wordt aangenomen met 11 tegen 2 stemmen.

2. Article 9

L'article 1385*duodecies*, § 2, proposé, permet de déroger à la règle générale en matière de forme des requêtes en vertu de laquelle une requête doit être signée par un avocat ; tel qu'il est rédigé, ce paragraphe aboutit cependant à imposer au procureur du Roi l'obligation de faire signer sa propre requête par un avocat. Il conviendrait d'écrire « *la requête est signée par le requérant ou par son avocat* » / « *het verzoekschrift wordt ondertekend door de verzoeker of zijn advocaat* » (sur le modèle de l'article 488*bis*-B, § 5, alinéa 2, du Code civil), mais la commission doit dans ce cas être consciente que l'introduction d'une requête par les personnes intéressées autres que la personne visée à l'article 62*bis* du Code civil s'en trouverait également facilitée.

La ministre répond que telle est l'intention.

La commission souscrit à cette correction légistique.

3. Article 10

Au § 2, il est préférable de préciser ce qu'on entend ici par décision « *passée en force de chose jugée* » (cf. l'article 333, § 2, alinéa 1er, du Code civil concernant les décisions en matière de filiation). Par ailleurs, on remplacera les mots « *lettre recommandée à la poste avec accusé de réception* » / « *bij een ter post aangetekende brief met ontvangstbewijs* » par les mots « *pli judiciaire* » / « *bij gerechtsbrief* » (voir article 46 du Code judiciaire).

Mme Martine Taelman (VLD), présidente de la commission de la Justice, présente par conséquent l'amendement n° 21, qui tient compte de cette observation. (DOC 51 0903/005)

L'amendement est rédigé comme suit:

« *L'article 1385 quaterdecies, § 2, du Code judiciaire, est remplacé par la disposition suivante :*

« *§ 2. Dans le mois de l'expiration du délai d'appel ou de pourvoi en cassation ou, le cas échéant, après le prononcé de l'arrêt rejetant le pourvoi, le greffier envoie par pli judiciaire un extrait reprenant le dispositif du jugement ou de l'arrêt à l'officier de l'état civil du lieu de la déclaration.*

2. Artikel 9

Het voorgestelde artikel 1385*duodecies*, § 2, biedt de mogelijkheid af te wijken van de algemene regel inzake de vorm van de verzoekschriften, met name dat een verzoekschrift door een advocaat moet ondertekend zijn; zoals die paragraaf geredigeerd is, leidt hij ertoe dat de procureur des Konings zijn eigen verzoekschrift moet laten ondertekenen door een advocaat. Men schrijve « *het verzoekschrift wordt ondertekend door de verzoeker of zijn advocaat* » « *la requête est signée par le requérant ou par son avocat* » (naar het model van artikel 488*bis*-B, § 5, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek), maar de commissie moet er zich in dat geval van bewust zijn dat de indiening van een verzoekschrift door andere betrokkenen dan de persoon bedoeld in artikel 62*bis* van het Burgerlijk Wetboek ook zou worden vergemakkelijkt.

De minister antwoordt dat dit de bedoeling is.

De commissie stemt in met deze wetgevings-technische verbetering.

3. Artikel 10

In § 2 verdient het aanbeveling te preciseren wat hier moet worden verstaan onder een beslissing die « *in kracht van gewijsde is gegaan* » (cf. artikel 333, § 2, eerste lid, van het Burgerlijk Wetboek betreffende de beslissingen inzake adoptie). Voorts vervange men de woorden « *bij een ter post aangetekende brief met ontvangstbewijs* » / « *lettre recommandée à la poste avec accusé de réception* » door de woorden « *bij gerechtsbrief* » / « *pli judiciaire* » (zie artikel 46 van het Gerechtelijk Wetboek).

Mevrouw Martine Taelman (VLD), voorzitter van de commissie voor de Justitie, dient hierop amendement nr. 21 in dat aan deze bemerking tegemoetkomt. (DOC 51 0903/005)

Het luidt als volgt:

« *Artikel 1385 quaterdecies, § 2, van het Gerechtelijk Wetboek, wordt vervangen als volgt:*

« *§2. Binnen de maand na het verstrijken van de termijn van hoger beroep of van de voorziening in cassatie of, in voorkomend geval, na de uitspraak van het arrest waarbij de voorziening wordt afgewezen, stuurt de griffier bij gerechtsbrief een uittreksel bevattende het beschikkende gedeelte van het vonnis of arrest aan de ambtenaar van de burgerlijke stand van de plaats van aangifte.*

Le greffier en avertit les parties.»».

La commission marque son accord sur le dépôt de l'amendement n° 21 et décide de remettre cet article aux voix.

L'amendement et l'article ainsi amendé sont successivement adoptés par 11 voix contre 2.

La commission marque son accord sur la plupart des autres observations d'ordre légistique.

*
* *

L'ensemble de la proposition de loi, ainsi amendée et corrigée d'un point de vue légistique, est adopté par 10 voix contre une et une abstention.

Le rapporteur,

La présidente,

Servais VERHERSTRAETEN Martine Taelman

Dispositions qui nécessitent une mesure d'exécution (article 108 de la Constitution):

Néant

De griffier brengt de partijen hiervan in kennis. «.».

De commissie stemt in met de indiening van het amendement nr. 21 en beslist om terug te komen op de eerder uitgebrachte stemming van dit artikel.

Het amendement en het aldus geamendeerde artikel worden achtereenvolgens aangenomen met 11 tegen 2 stemmen.

De commissie gaat akkoord met de meeste van de overige wetgevingstechnische bemerkingen.

*
* *

Het gehele wetsvoorstel, zoals geamendeerd en wetgevingstechnisch verbeterd, wordt aangenomen met 10 tegen 1 stem en 1 onthouding.

De rapporteur,

De voorzitter,

Servais VERHERSTRAETEN Martine Taelman

Bepalingen die een uitvoeringsmaatregel vereisen (Grondwet, art. 108):

Geen

ANNEXES

A. AVIS

1. *Avis de M. Patrick Dewael, vice-premier ministre et ministre de l'Intérieur*

«Veuillez trouver ci-joint les renseignements demandés au sujet de la délivrance des nouvelles cartes d'identité en cas de transsexualité.

En cas de changement de sexe, figurent sur la carte d'identité deux éléments qui ne correspondent plus à la réalité: le prénom et le sexe.

1. Le changement de prénom nécessite une décision du Ministre de la Justice. Consécutivement à ce changement de prénom, la carte d'identité doit être renouvelée (article 5, § 1er, 5°, de l'arrêté royal du 25 mars 2003 relatif aux cartes d'identité). Le titulaire est tenu de restituer son ancienne carte d'identité à l'administration communale. Les modifications sont également apportées aux registres de la population et au Registre national et les types d'information concernés (TI) sont mis à jour. Cette modification des types d'information se fait dans le dossier propre de l'intéressé et automatiquement dans le dossier des membres de sa famille.

2. Le changement définitif de sexe nécessite jusqu'à présent une décision judiciaire. Le projet de loi veut modifier cela en une procédure administrative par l'intermédiaire du fonctionnaire de l'état civil.

Consécutivement au changement définitif de sexe la carte d'identité doit être renouvelée (article 5, 1er, 6° de l'arrêté royal du 25 mars 2003 relatif aux cartes d'identité). Le titulaire est tenu de restituer son ancienne carte d'identité à l'administration communale.

Les registres de la population sont adaptés. Dans le Registre national, l'ancien dossier est annulé. Un nouveau dossier reprenant le nouveau sexe, le nouveau prénom et le nouveau numéro d'identification est constitué.».

BIJLAGEN

A. ADVIEZEN

1. *Advies van de heer Patrick Dewael, vice-eerste minister en minister van Binnenlandse Zaken*

«U gelieve hierna de gevraagde gegevens betreffende de afgifte van nieuwe identiteitskaarten in geval van transseksualiteit te vinden.

In geval van verandering van geslacht staan op de identiteitskaart twee zaken die niet meer met de werkelijkheid overeenkomen: de voornaam en het geslacht.

1. De verandering van voornaam vereist een beslissing van de Minister van Justitie. Als gevolg van deze voornaamverandering dient de identiteitskaart te worden vernieuwd (artikel 5, § 1, 50, van het koninklijk besluit van 25 maart 2003 betreffende de identiteitskaarten). De houder is verplicht zijn oude identiteitskaart aan het gemeentebestuur terug te geven. In de bevolkingsregisters en het Rijksregister worden de wijzigingen ook aangebracht en de betreffende informatietypes (IT) worden bijgewerkt. Deze wijziging van informatietypes gebeurt in het eigen dossier van betrokkene en ook automatisch in het dossier van zijn gezinsleden.

2. De definitieve geslachtsverandering vereist tot nog toe een gerechtelijke beslissing. Het wetsvoorstel wil dit veranderen in een administratieve procedure via de ambtenaar van de burgerlijke stand.

Als gevolg van de definitieve geslachtsverandering dient de identiteitskaart opnieuw te worden vernieuwd (artikel 5, § 1, 60 van het koninklijk besluit van 25 maart 2003 betreffende de identiteitskaarten). De houder is verplicht zijn oude identiteitskaart aan het gemeentebestuur terug te geven.

De bevolkingsregisters worden aangepast. In het Rijksregister wordt het oude dossier geannuleerd. Een nieuw dossier met het nieuwe geslacht, de nieuwe voornaam en een nieuw identificatienummer wordt gecollecteerd.».

2. Avis de M. Didier Reynders, vice-premier ministre et ministre des Finances

«Proposition de loi relative à la transsexualité, déposée le 11 mars 2004 par Mmes Hilde Vautmans, Valérie Deom et Marie-Christine Marghem et M. Guy Swennen (Doc. Parl, Doc 51 0903/001)

L'article 10 de la proposition de loi sous rubrique insère dans l'article 253 du C. enreg. Un nouvel alinéa afin de fixer le délai pour la présentation à la formalité de l'enregistrement des arrêtés ministériels portant changement de prénoms des personnes transsexuelles. Ce délai est de trois mois à compter du jour où l'arrêté ministériel est devenu définitif.

Le 4ème service - 3ème direction de l'Administration des Affaires fiscales a trois remarques à formuler à l'encontre de l'article 10 de la proposition de loi sous rubrique.

1° En ce qui concerne la durée du délai pour la présentation à la formalité de l'enregistrement

L'article 10 de la proposition réduit à *trois mois* le délai pour la présentation à l'enregistrement des arrêtés ministériels de changement de prénoms de transsexuels, soit à la moitié du délai de *six mois* prévu pour la présentation à l'enregistrement des arrêtés royaux de changement de prénoms des autres personnes.

Cette réduction du délai constitue un désavantage pour les transsexuels. En effet, elle signifie qu'ils disposent de *moins de temps* pour faire enregistrer leur arrêté de changement de prénoms. Ils seront donc plus rapidement passibles de l'amende pour enregistrement tardif, si pour une raison ou une autre, il ne peut être satisfait à ce délai.

Cette différence dans le traitement des deux groupes de personnes sur le plan du délai pour la présentation à la formalité de l'enregistrement ne repose sur aucune justification objective et ne se justifie pas. Il pourrait en outre créer un sentiment de discrimination chez les transsexuels.

2° En ce qui concerne la faisabilité technique de la disposition proposée

Même si sur le plan de la faisabilité technique, l'article 10 ne pose pas de problème particulier, un délai d'enregistrement unique et identique pour tous les arrê-

2. Advies van de heer Didier Reynders, vice-eerste minister en minister van Financiën

«Wetsvoorstel betreffende de transseksualiteit, dat op 11 maart 2004 werd ingediend door de dames Hilde Vautmans, Valérie Deom en Marie-Christine Marghem en de heer Guy Swennen (DOC 51 0903/001)

Bij artikel 10 van het in de titel aangegeven wetsvoorstel wordt in artikel 253 van het Wetboek der registratie-, hypotheek- en griffierechten het eerste lid aangevuld ter bepaling van de termijn waarbinnen de ministeriële besluiten houdende vergunning tot wijziging van voornaam van transseksuele personen ter registratie moeten worden overgelegd. Die termijn bedraagt drie maanden te rekenen van de dag waarop het ministerieel besluit definitief is geworden.

De 4de dienst – 3de directie van de Administratie van de fiscale zaken heeft drie aanmerkingen op artikel 10 van voormeld wetsvoorstel.

1° Betreffende de duur van de termijn om de besluiten ter registratie over te leggen

Krachtens artikel 10 wordt de termijn om de ministeriële besluiten houdende vergunning tot wijziging van voornaam van transseksuelen ter registratie over te leggen, teruggebracht tot *drie maanden*, hetzij de helft van de termijn van *zes maanden* welke geldt voor de koninklijke besluiten houdende vergunning tot wijziging van de voornaam van de andere personen.

Die inkorting van de termijn houdt een nadeel in voor de transseksuelen. Daaruit volgt immers dat de betrokkenen over *minder tijd* beschikken om hun besluit houdende vergunning tot wijziging van voornaam te laten registreren. Zij zullen zich dus sneller blootstellen aan de geldboete voor laattijdige registratie, indien om een of andere reden niet aan die termijn kan worden voldaan.

Dat onderling verschil in behandeling tussen beide groepen mensen wat de termijn om de besluiten ter registratie over te leggen betreft, berust op geen enkele objectieve grond en is niet gerechtvaardigd. Bovendien zou het een gevoel van discriminatie kunnen wekken bij de transseksuelen.

2° Betreffende de technische haalbaarheid van de voorgestelde bepaling

Ook al rijzen bij de technische haalbaarheid van artikel 10 geen bijzondere knelpunten, toch ware één enkele en identieke registratietermijn voor alle besluiten

tés de changement de prénoms serait plus simple à appliquer dans la mesure où il n'y aurait pas de distinction à faire selon que le changement de prénoms a été obtenu sur base de l'une ou de l'autre procédure.

3° En ce qui concerne l'impact de la disposition proposée sur le plan de la simplification administrative

Sur le plan de la simplification administrative, un délai unique d'enregistrement pour tous les documents portant changement de prénoms – quelle que soit la procédure appliquée – serait préférable dans la mesure où une telle mesure ne nécessiterait aucune adaptation de l'article 253 du Code des droits d'enregistrement, d'hypothèque et de greffe. Le libellé de l'alinéa 4 de cet article, repris ci-dessous, est en effet suffisamment large pour viser tous les cas de changements de prénoms, qu'ils aient été obtenus par arrêté royal ou par arrêté ministériel.

Art. 253

Les lettres patentes prévues à l'article 248 ainsi que les copies ou extraits des arrêtés royaux ou ministériels autorisant le changement de nom ou de prénoms sont enregistrés, contre paiement du droit par les bénéficiaires, savoir:

les lettres patentes, au bureau de Bruxelles, dans les six mois de leur date;

les copies ou extraits des arrêtés royaux ou ministériels autorisant le changement de nom ou de prénoms, au bureau dans le ressort duquel se trouve la résidence des bénéficiaires ou de l'un d'eux, ou, à défaut de résidence en Belgique, au bureau de Bruxelles, dans les six mois à compter du jour où l'arrêté royal ou ministériel est devenu définitif.

Lorsque l'enregistrement est requis après l'expiration des délais ci-dessus fixés, cette formalité donne lieu à la perception d'une amende égale au droit, sans préjudice de celui-ci.

CONCLUSION

Pour toutes les raisons invoquées ci-avant, le 4ème service – 3ème direction de l'Administration des Affaires fiscales est d'avis qu'il serait adéquat de supprimer l'article 10 de la proposition de loi relative à la transsexualité.»

houdende toestemming tot wijziging van voornaam eenvoudiger toepasbaar, omdat dan geen onderscheid zou moeten worden gemaakt naargelang de voornaamswijziging op grond van de ene dan wel de andere procedure wordt verkregen.

3° Betreffende de weerslag van de voorgestelde bepaling op de administratieve vereenvoudiging

Op het stuk van de administratieve vereenvoudiging ware één enkele registratietermijn voor alle documenten houdende voornaamswijziging – ongeacht de toegepaste procedure – verkieslijk omdat een dergelijke maatregel geen enkele wijziging zou vergen in artikel 253 van het Wetboek der registratie-, hypotheek- en griffierechten. De hieronder weergegeven bewoordingen waarin het vierde lid van dat artikel is gesteld, zijn immers voldoende ruim om betrekking te hebben op alle voornaamswijzigingen, of die nu via een koninklijk dan wel een ministerieel besluit werden verkregen.

Art. 253

“De in artikel 248 voorziene open brieven, zomede de afschriften van of uittreksels uit koninklijke of ministeriële besluiten houdende vergunning tot verandering van naam of van voornamen worden geregistreerd, tegen betaling van het recht door de beneficianten, namelijk:

de open brieven ten kantore Brussel, binnen zes maand na hun datum;

de afschriften van of uittreksels uit koninklijke of ministeriële besluiten houdende vergunning tot verandering van naam of van voornamen ten kantore in welks gebied de verblijfplaats ligt van de beneficianten of één hunner, of, bij gebrek aan verblijfplaats in België, ten kantore Brussel, binnen zes maand te rekenen van de dag waarop het koninklijk of ministerieel besluit definitief is geworden. (...)”

Wordt de registratie gevorderd na het verstrijken van hierboven gestelde termijnen, zo geeft deze formaliteit aanleiding tot het heffen van een geldboete gelijk aan het recht, onverminderd ditzelve.”

BESLUIT

Om alle hierboven aangehaalde redenen is de 4de dienst – 3de directie van de Administratie van de fiscale zaken van mening dat het wenselijk ware artikel 10 van het wetsvoorstel betreffende de transsexualiteit weg te laten.»

3. Avis de M. Rudy Demotte, ministre de Affaires sociales et de la Santé publique

«Je vous remercie de m'avoir soumis cette demande d'avis et je me permets de vous faire part de quelques réflexions.

La définition me paraît suffisamment exhaustive. La période d'observation de dysphorie de deux ans est une option que je soutiens également afin d'éviter des réassignations problématiques.

La composition de l'équipe multidisciplinaire telle que décrite me paraît idéale.

En revanche, j'attire votre attention sur la teneur du Chapitre III: Certaines personnes, pour des raisons médicales et diverses ne supportent pas un traitement hormonal de substitution. Il arrive que le traitement soit abandonné. Je me pose, dès lors la question de la pertinence du changement de prénom avant l'étape définitive de la réassignation sexuelle. De plus, les seules modifications du prénom et de la photo peuvent générer une lecture dichotomique mettant à jour le statut transsexuel en cours de la personne. Ce type de document pourrait, dès lors, susciter des réactions contraires à l'esprit de la proposition de loi mentionnée.

Je me permets également de m'étonner au sujet du Chapitre V, Art. 12, § 2, 3° *«que l'intéressé n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial»*:

Je pense que cette phrase pourrait engendrer une forme de discrimination non conforme à la loi du 25 février 2003. En effet, les procédés de congélation de sperme ou d'ovule permettent à l'heure actuelle à une personne transsexuelle d'encore avoir des enfants après son opération de réassignation. Je pense que l'on ne peut faire l'impasse sur ce cas de figure, même s'il est marginal aujourd'hui.

Je soutiens et me réjouis de cette proposition de loi car elle actualise et met en phase les progrès de la médecine en matière de réassignation sexuelle et les procédures administratives en la matière.».

3. Advies van de heer Rudy Demotte, minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid

«Ik ben u dankbaar dat u mij dit verzoek om advies hebt voorgelegd en ik ben zo vrij u enkele bedenkingen mee te delen.

De definitie lijkt mij voldoende exhaustief te zijn. De periode van twee jaar gedurende welke de stoornis wordt geobserveerd, is een keuze die ook ik onderschrijf, om problematische aanpassingen te voorkomen.

De beschreven samenstelling van het multidisciplinair samenwerkingsverband lijkt mij ideaal.

Ik vestig daarentegen uw aandacht op de inhoud van hoofdstuk III. Om medische en andere redenen verdragen sommige mensen geen hormonale substitutietherapie. Het komt voor dat de therapie wordt opgegeven. Ik vraag mij dus af of het relevant is de voornaam te veranderen vóór de definitieve fase van de geslachtsaanpassing. Bovendien kan louter de wijziging van de voornaam en van de foto al een uitsluitel gevende interpretatie met zich brengen waaruit de aan de gang zijnde transseksuele statuswijziging van de persoon blijkt. Dat soort document zou dus reacties kunnen veroorzaken die ingaan tegen de strekking van het voormelde wetsvoorstel.

Ik veroorloof me voorts uiting te geven aan mijn verwondering in verband met hoofdstuk V, artikel 12, § 2, 3°: *“dat de betrokkene niet meer in staat is om overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken.”*.

Ik denk dat die zin aanleiding zou kunnen geven tot een soort discriminatie die niet in overeenstemming is met de wet van 25 februari 2003. Met technieken als sperma- of eicelinvriezing is het voor een transseksuele persoon thans immers mogelijk na de geslachtsaanpassende operatie nog kinderen te hebben. Ik meen dat men die situatie niet terzijde mag schuiven, ook al komt ze tegenwoordig niet vaak voor.

Ik steun dit wetsvoorstel en verheug mij erover, want het geeft een eigentijdse invulling aan en behelst een aansluiting op de medische vooruitgang inzake geslachtsaanpassing en de administratieve procedures terzake.».

B. AUDITION DE MME MARIE-CHRISTINE VRIJENS ET M. GROLLET, AVOCAT, («COLLECTIF TRANS-ACTION»), DE M. KOEN TALIEU (GENDERSTICHTING), DU DOCTEUR GRIET DE CUYPERE (UZ GENT), PSYCHIATRE, DE MME DEBORAH LAMBILLOTTE (GENDERACTIEGROEP), DE M. KRISTOF UYTTERHOEVEN, CHARGÉ DE COURS SUPPLÉANT À LA KULEUVEN, AVOCAT, ET DU DOCTEUR MARIJKE DE CAT, CHIRURGIEN.

1. EXPOSÉS

1.1. Exposé de Mme Marie-Christine Vrijens et M. Grollet, avocat («Collectif Trans-Action»)

Le «Collectif Trans-Action» se réjouit de toute initiative en la matière et affirme sa volonté de jouer un rôle constructif.

La décision d'administrer des soins et de pratiquer des interventions médicales devrait se prendre en fonction de considérations médicales et de l'intérêt du patient. L'âge du patient, sa situation personnelle ou des diktats idéologiques, médicaux et scientifiques ne peuvent justifier des obligations concernant l'administration des soins nécessaires.

Plusieurs articles de cette proposition créent des conditions limitatives à la réalisation de ces interventions de réassignation sexuelle. Ces limitations vont à l'encontre des droits du patient dans un sens qui porterait atteinte à la liberté de choix du patient. Les personnes transsexuelles ont aussi le droit de chercher l'excellence. De plus, ces articles limitent l'accessibilité aux soins et la liberté thérapeutique des praticiens, dont certains se verraient interdire ces interventions. Le médecin doit rester à même d'offrir une prise en charge individualisée et adaptée aux besoins uniques du patient. La proposition empêche en outre tout suivi de l'évolution médicale et scientifique.

L'objectif déclaré de cette proposition est au fond de régler une matière administrative; or, de nombreux articles régissent étonnamment la condition médicale de la personne transsexuelle. La proposition de loi sous sa forme actuelle a dévié de son objectif initial, qui est de faciliter la vie des personnes transsexuelles. Elle impose tellement de contraintes qu'elle constitue plus un obstacle qu'une aide pour les personnes concernées. Il est surprenant que les auteurs ne justifient aucunement dans leurs développements l'instauration de ces obligations sans rapport avec l'objectif poursuivi. La propo-

B. HOORZITTING MET MEVROUW MARIE-CHRISTINE VRIJENS EN DE HEER GROLLET, ADVOCaat, («COLLECTIF TRANS-ACTION»), DE HEER KOEN TALIEU (GENDERSTICHTING), DOKTER GRIET DE CUYPERE (UZ GENT), PSYCHIATER, MEVROUW DEBORAH LAMBILLOTTE (GENDERACTIEGROEP), DE HEER KRISTOF UYTTERHOEVEN, PLAATSVERVANGEND DOCENT AAN DE KULEUVEN, ADVOCaat, EN DOKTER MARIJKE DE CAT, CHIRURG.

1. UITEENZETTINGEN

1.1. Uiteenzetting van mevrouw Marie-Christine Vrijens en de heer Grollet, advocaat («Collectif Trans-Action»)

Het «Collectif Trans-Action» verheugt zich over elk initiatief op dit gebied en benadrukt de wens om een constructieve rol te spelen.

De beslissing om zorgen toe te dienen en medische ingrepen te verrichten moet genomen worden in functie van medische overwegingen en in het belang van de patiënt. De leeftijd van de patiënt, zijn persoonlijke situatie of ideologische, medische en wetenschappelijke dictaten kunnen nooit een gebod of verbod op het toedienen van de noodwendige verzorging rechtvaardigen.

Verscheidene artikelen van het voorstel creëren beperkingen wat betreft de uitvoering van geslachtsaangepaste operaties. Deze beperkingen druisen in tegen de rechten van de patiënt in de zin van een schending van de keuzevrijheid van de patiënt. Transseksuelen hebben ook het recht aanspraak te maken op uitmuntendheid. Verder beperken deze artikelen de toegankelijkheid van de zorgen en de therapeutische vrijheid van de artsen onder wie sommigen zich het recht zien ontszegd om deze tussenkomsten uit te voeren. Artsen moeten in staat zijn een op de persoon afgestemde verzorging voor te stellen, *patiënt centered care*. Het voorstel belet tevens het volgen van elke evolutie op medisch en wetenschappelijk gebied.

De doelstelling van het huidige wetsvoorstel is in wezen het regelen van een administratieve toestand. Maar meerdere artikelen hebben eigenaardig genoeg betrekking op de medische staat van de transseksuele mens. Het wetsvoorstel in zijn actuele vorm is afgeweken van het initiële objectief zijnde het leven van genderdysforische mensen gemakkelijker te maken. Het voorstel legt dermate verplichtingen op dat het eerder een hinderpaal dan een hulp vormt voor de betrokken personen. Het is verrassend dat de opstellers nergens in hun uiteenzetting de rechtvaardiging van deze ver-

sition de loi est défailante par rapport à la jurisprudence actuelle en ce qui concerne le changement simultané de nom et d'état civil.

La législation des autres pays européens reflète mieux la réalité.

Par comparaison, la proposition belge est la seule en Europe qui s'immisce dans la sphère médicale. Il est évident que la proposition doit être démedicalisée, d'autant que les personnes transsexuelles disposent actuellement d'une jurisprudence équitable.

M.Grollet, avocat, résume de la manière suivante les observations plus technico-juridiques:

1. La situation actuelle

a. Les chiffres

Les statistiques précises n'existent pas, ce sont des estimations.

* Actuellement, en Belgique, environ 1.000 personnes sont transsexuelles (soit environ une personne sur dix mille). Aux Pays-Bas, le chiffre serait du même ordre, de même en Ecosse.

* Beaucoup de personnes transsexuelles (1 sur 5) ont fait une tentative de suicide avant toute démarche¹.

* Parmi les personnes qui entament un parcours transsexuel, il y aurait environ

52% d'hommes nés avec une physiologie de femme et environ 48% de femmes nées avec une physiologie d'homme².

b. Le parcours de la personne transsexuelle

Une personne transsexuelle passe par plusieurs stades dont le premier est celui du **questionnement individuel et intime**, qui peut durer plusieurs années avant de déboucher sur l'autodiagnostic. C'est souvent la période la plus douloureuse, ce qui explique le haut taux de suicide évoqué ci-avant.

plichtingen vermelden die duidelijk geen enkel verband hebben met het nagestreefde doel. Ten opzichte van de huidige jurisprudentie blijft het voorstel in gebreke wat betreft de simultane verandering van de voornaam en de burgerlijke staat.

De wetgeving in de andere Europese landen weer spiegelt beter de werkelijkheid.

Vergeleken met deze wetgeving, is het Belgische voorstel het enige dat zich inmengt in een louter medische materie. Het is vanzelfsprekend dat het wetsvoorstel moet gedemmedicaliseerd worden, temeer daar de transseksuele mens tegenwoordig geniet van een uitstekende jurisprudentie.

De heer Grollet, advocaat, geeft de volgende synthese van de meer juridisch-technische bemerkingen:

1. De huidige situatie

a. De cijfers

Nauwkeurige statistieken zijn er niet. Het betreft schattingen.

* Momenteel telt België ongeveer 1000 transseksuele personen (hetzij één persoon per tienduizend inwoners). In Nederland zou deze verhouding identiek zijn, net als in Schotland.

* Veel transseksuelen (1 op 5) hebben een zelfmoordpoging ondernomen vooraleer zij aan de transitie begonnen zijn¹.

* Onder de personen die aan een transitie beginnen, zouden ongeveer 52% mannen, geboren met een vrouwelijke fysiologie, zijn, en 48% vrouwen, geboren met een mannelijke fysiologie.²

b. Parcours van een transseksueel persoon

Een transseksueel persoon doorloopt verscheidene stadia. De eerste fase is die van de **individuele en intieme vraagstelling**, die meerdere jaren in beslag kan nemen alvorens tot een zelfdiagnose te leiden. Dit is vaak de pijnlijkste periode, wat het hierboven vermelde hoge zelfmoordpercentage verklaart.

¹ Bodlund O, Kullgren G. (1996). *Transsexualism—general outcome and prognostic factors: a five year follow-up study of nineteen transsexuals in the process of changing sex*. Arch Sex Behav 1996 Jun;25(3):303-16. Dixen J., Maddever J, van Maasdam J., Edwards P. (1984), *Psychosocial characteristics of applicants evaluated for surgery gender reassignment*, Arch Sex Behav. 13: 269-276

² Landén, M., Walinder, J et al. (1996). *Incidence and sex ratio of transsexualism in Sweden*. Acta Psychiatrica Scandinavica, 93(4), 261-263

¹ Bodlund O, Kullgren G. (1996). *Transsexualism —general outcome and prognostic factors: a fiveyear follow-up study of nineteen transsexuals in the process of changing sex*. Arch Sex Behav 1996 Jun;25(3):303-16. Dixen J., Maddever J, van Maasdam J., Edwards P. (1984), *Psychosocial characteristics of applicants evaluated for surgery gender reassignment*, Arch Sex Behav. 13: 269-276

² Landén, M., Walinder, J et al. (1996). *Incidence and sex ratio of transsexualism in Sweden*. Acta Psychiatrica Scandinavica, 93(4), 261-263

Actuellement, la personne qui, au terme de son cheminement personnel, a acquis la certitude que son identité sexuelle ne correspond pas à son sexe anatomique et qui entend se faire opérer et obtenir la reconnaissance juridique de son changement d'état est confrontée au parcours suivant:

1. La reconnaissance psychologique préalable aux prescriptions hormonales et surtout aux interventions chirurgicales.
2. La prise d'hormones.
3. L'intervention ou les interventions chirurgicales.
4. Le changement d'état au plan juridique.

Souvent au stade 1 déjà (reconnaissance psychologique), le psychiatre impose le «*real life test*», c'est-à-dire que la personne est invitée à vivre à temps plein avec les adaptations vestimentaires, d'aspect physique (pilosité par exemple) et de présentation sociale («*Madame*» ou «*Monsieur*»), ce qui implique le travestissement pendant cette période, tant dans la vie professionnelle que privée, alors que le sexe légal et le sexe anatomique restent inchangés. On imagine sans peine la difficulté énorme que chaque personne concernée doit surmonter lors de cette phase. En pratique, cette phase dure au minimum un an, mais peut s'étendre sur plus longtemps encore.

Les interventions chirurgicales ne peuvent en aucun cas être envisagées avant l'aval du psychiatre, qui ne sera jamais accordé avant l'accomplissement des phases 1 et 2 (établissement du diagnostic, traitement hormonal et «*real life test*»).

Actuellement, la personne qui a franchi les étapes de l'établissement du diagnostic, du traitement hormonal, du «*real life test*» et de l'intervention chirurgicale (en une ou plusieurs opérations) se verra attribuer un état civil adapté suivant les modalités suivantes:

* Soit la personne introduira par requête une procédure judiciaire devant le tribunal de première instance du lieu de naissance en vue de la rectification de l'acte de naissance pour modification du sexe et éventuellement du ou des prénom(s);

* Soit la personne introduit en un premier temps une procédure administrative en changement de prénom (requête au ministre de la justice).

Een persoon, die op het einde van zijn persoonlijk parcours tot de zekerheid is gekomen dat zijn/haar seksuele identiteit niet strookt met zijn/haar anatomisch geslacht, en zich wil laten opereren en de juridische erkenning van zijn toestandswijziging wil bekomen, wordt momenteel met volgend parcours geconfronteerd:

1. Psychologische erkenning voorafgaand aan hormonale voorschriften en vooral aan de chirurgische interventies.
2. Inname van hormonen.
3. Chirurgische interventie(s).
4. Erkenning van de toestandswijziging op juridisch gebied.

Reeds in fase 1 (psychologische (h)erkenning) verordent de psychiater de «*real lifetest*», wat betekent dat de betrokken persoon wordt aangezet om voltiids te leven met aanpassing van kledij, fysiek aspect en sociale presentatie («*Mevrouw*» of «*Meneer*»), hetgeen gedurende deze periode travestie betekent in zowel privé- als beroepssfeer, terwijl het wettelijk en anatomisch geslacht onveranderd blijven. Het kost weinig moeite zich voor te stellen hoe groot de drempel is die elke betrokken persoon gedurende deze fase moet nemen. In de realiteit duurt deze fase minstens een jaar, maar kan deze uitlopen tot vijf jaar of meer.

De chirurgische interventies kunnen zeker niet worden overwogen voor de instemming van de psychiater, die niet kan worden verkregen zolang de fasen 1 en 2 (opstellen diagnose, hormonale behandeling en «*real life test*») niet zijn doorlopen.

Diegene die alle etappes heeft doorlopen - opstellen van de diagnose, hormonale behandeling, «*real life test*» en chirurgische interventie (door één of meerdere ingrepen) kan een aangepaste burgerlijke staat verkrijgen volgens volgende modaliteiten:

* Ofwel dient de betrokkene een aanvraag voor een juridische procedure in bij de rechtbank van eerste aanleg van de geboorteplaats, met het oog op de rechtzetting van de geboorteakte door wijziging van het geslacht en eventueel van de voorna(a)m(en).

* Ofwel start de betrokkene vooreerst een administratieve procedure tot wijziging van de voornaam op (aanvraag bij het ministerie van Justitie).

2. Proposition de loi

a. Considérations générales

La proposition de loi a une définition trop restrictive, puisqu'elle exclut les personnes qui présentent à la naissance une ambivalence anatomique au point vue sexuel (l'intersexualité explicitement exclue du champ d'application de la proposition de loi).

La proposition conduit à une intervention abusive du législateur dans le champ thérapeutique³, à des limitations injustifiées à la réassignation hormono-chirurgicale et porte implicitement atteinte au droit du libre choix du médecin par le patient⁴.

Dans la mesure où le médecin qui a procédé à l'intervention chirurgicale reconstructive en vue de la réassignation sexuelle se voit imposer par la loi de notifier son intervention à l'officier de l'état civil, la proposition de loi porte en outre atteinte au secret médical.

La proposition de loi, qui exige un certificat médical d'infertilité des personnes en attente de reconnaissance légale de leur changement d'état, introduit une dimension eugénique inadmissible en l'espèce.

b. Les articles

– L'article 2

La loi définit un fait juridique. Une loi qui prétendrait donner une définition médicale, scientifique ou philosophique sortirait par hypothèse de son champ de compétence. S'il s'agit d'établir une définition juridique de la transsexualité, celle proposée est trop restrictive et non conforme à la réalité. Il conviendrait de se limiter à la définir comme «la conviction immuable d'appartenir à l'autre sexe que celui mentionné sur l'acte de naissance» (voir loi néerlandaise). On n'aperçoit pas le motif d'exclusion du champ d'application de la loi les personnes qui présentent une ambivalence anatomique de l'identité sexuelle (intersexualité) et la prescription légale d'un délai d'attente de deux années.

³ Le Dr. Uytterhoeven préconise de ne pas légiférer cette matière médicale. *Kristof Uytterhoeven, De staat van de transseksuele persoon, rechtsvergelijkende analyse en proeve van oplossing naar Belgisch recht Doctoraatsproefschrift KUL (2000).*

⁴ Evaluation of professor M. Diamond.

2. Wetsvoorstel

a. Algemene beschouwingen

Het wetsvoorstel heeft een te beperkende definitie, gezien het personen uitsluit die een op seksueel gebied anatomische ambivalentie vertonen (interseksualiteit wordt expliciet uit het toepassingsveld van het wetsvoorstel geweerd).

Het voorstel leidt tot een onterechte interventie van de wetgever op therapeutisch vlak³, tot onverantwoorde beperkingen van de hormonaal-chirurgische hertoewijzing, en raakt impliciet aan het recht op vrije keuze van de arts door de patiënt⁴.

In de mate dat de arts die is overgegaan tot de chirurgische reconstructie-ingreep, met het oog op de seksuele hertoewijzing, zich door de wet verplicht ziet zijn ingreep kenbaar te maken aan de officier van de burgerlijke stand, raakt het wetsvoorstel aan het medisch beroepsgeheim.

Het wetsvoorstel eist een medisch getuigschrift van onvruchtbaarheid van de betrokkenen, in afwachting van de wettelijke erkenning van de wijziging van hun statuut, en voegt dus een ontoelaatbare eugenetische dimensie toe.

b. De artikels

– Artikel 2

De wet definieert een juridisch feit. Een wet die zou aanspraak maken een medische, wetenschappelijke of filosofische definitie te geven zou door hypothese haar eigen bevoegdheid te buiten gaan. Indien het gaat over het opstellen van een juridische definitie van het begrip transseksualiteit, is de voorgestelde definitie te beperkend en strookt zij niet met de realiteit. Het zou wenselijk zijn haar te beperken tot een definitie als «de onveranderlijke overtuiging te behoren tot het andere geslacht dan dat vermeld op de geboorteakte» (zie Nederlandse wetgeving). Het motief om personen met een anatomische ambivalentie op het gebied van seksuele identiteit (interseksualiteit), uit te sluiten van het toepassingsgebied van de wet is niet duidelijk, net als de wettelijke verplichting van een wachttijd van twee jaar.

³ Dr. Uytterhoeven vindt een wettelijke regeling in de medische materie niet noodzakelijk. «Kristof Uytterhoeven, De staat van de transseksuele persoon, rechtsvergelijkende analyse en proeve van oplossing naar Belgisch recht Doctoraatsproefschrift KUL (2000)».

⁴ Evaluation of professor M. Diamond.

– L'article 3

On sait que la pratique actuelle exclut totalement qu'un chirurgien pratique une intervention reconstructive en vue de la réassignation sexuelle sans disposer au préalable de l'avis favorable d'un médecin psychiatre. Pourquoi exiger que le psychiatre, l'endocrinologue et le chirurgien plasticien appartiennent nécessairement à la même équipe multidisciplinaire ? Pourquoi le législateur devrait-il imposer des normes qui relèvent de la pratique médicale et de la déontologie et imposer impérativement un protocole en vigueur dans une institution du pays, mais pas dans d'autres, et à d'autres médecins tout aussi attentifs et compétents, mais non intégrés dans une même équipe ?

Les études disponibles⁵ mettent en évidence que des soins de qualité sont absolument cruciaux et que l'évolution à long terme de la personne transsexuelle est liée à la qualité de la chirurgie. L'importance d'une chirurgie de qualité ne peut donc être surestimée. Le meilleur moyen de garantir la qualité des soins est de préserver le droit au libre choix du praticien.

– L'article 4

L'exclusion des personnes qui présentent à la naissance une ambivalence anatomique au point vue sexuel (l'intersexualité) n'est pas admissible. On n'aperçoit d'ailleurs pas le motif de cette discrimination. Des études scientifiques mettent en évidence des causes neurobiologiques au transsexualisme et l'assimilent à une forme d'intersexualité physique⁶.

⁵ F. Pfafflin und A. Junge 1992 «*Geslechtsumwandlung. Abhandlungen zur Transsexualität*» Schattauer Stuttgart & New York; B. Kuiper, P. Cohen-Kettenis 1988 «*Sex reassignment surgery: a study of 144 Dutch transsexuals*» *Archive of Sexual Behavior* 17(5):439-457; R. Green & D. Fleming 2000 «*Transsexual surgery follow-up: status in the 1990's*» *Annual review of Sex* 1:163-174; *Journal of Comparative Neurology* 302:697-706

⁶ * L. Allen & R. Gorski 1990 «*Sex difference of the bed nucleus of the stria terminalis of the human*

* J-N Zhou, C. Pool, M. Hofmann, L. Gooren, D. Swaab 1995 «*A sex difference in the human brain and its relation to transsexuality*» *Nature* 378:68-70

* F. Kruijver, J-N Zhou, C. Pool, M. Hofmann, L. Gooren, D. Swaab 2000 «*Male to female transsexuals have female neurons number in a limbic nucleus*» *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 85(5):2034-2041

* W. Chung, F. Kruijver, D. Swaab, M. Hofmann, T. Ishunina 2001 «*Structural and functional differences in the human hypothalamus*» *Hormones and Behavior* 40:93-98

* W. Chung, D. De Vries, D. Swaab 2002 «*Sex differentiation of the bed nucleus of the stria terminalis in humans may extend into adulthood*» *Journal of Neuroscience* 22(3):1027-1033.

– Artikel 3

Het is geweten dat de huidige gang van zaken volledig uitsluit dat een chirurg een reconstructie-ingreep uitvoert met het oog op een geslachtsoperatie zonder voorafgaandelijke goedkeuring van een psychiater. Waarom dient er te worden geëist dat de psychiater, endocrinoloog en plastische chirurg tot hetzelfde medisch team behoren? Waarom dient de wetgever normen op te leggen die tot het medisch en deontologisch domein behoren, en waarom dient de wetgever te allen koste een protocol op te leggen in voege in één instelling van het land, daarbij de andere uitsluitend, en bij 'andere' artsen die even attent en bekwaam zijn maar niet tot eenzelfde medisch team behoren?

Studies⁵ tonen aan dat de kwaliteit van de zorgen van cruciaal belang zijn en dat de lange termijn evolutie van de transseksuele mens afhangt van de kwaliteit van de chirurgie. Het belang van een kwalitatief hoogstaande chirurgie kan dus niet genoeg worden benadrukt. Het beste middel om deze kwaliteit te garanderen is de vrije keuze van de zorgverstrekker te garanderen.

– Artikel 4

Het uitsluiten van personen die bij de geboorte op seksueel gebied een anatomische ambivalentie vertonen (interseksualiteit) is ontoelaatbaar. Het motief voor deze discriminatie is trouwens ver te zoeken. Wetenschappelijke studies geven meer en meer neurobiologische oorzaken voor transseksualiteit en assimileren transseksualiteit als een vorm van interseksualiteit⁶.

⁵ F. Pfafflin und A. Junge 1992 «*Geslechtsumwandlung. Abhandlungen zur Transsexualität*» Schattauer Stuttgart & New York; B. Kuiper, P. Cohen-Kettenis 1988 «*Sex reassignment surgery: a study of 144 Dutch transsexuals*» *Archive of Sexual Behavior* 17(5):439-457; R. Green & D. Fleming 2000 «*Transsexual surgery follow-up: status in the 1990's*» *Annual review of Sex* 1:163-174

⁶ * L. Allen & R. Gorski 1990 «*Sex difference of the bed nucleus of the stria terminalis of the human brain*» *Journal of Comparative Neurology* 302:697-706

* J-N Zhou, C. Pool, M. Hofmann, L. Gooren, D. Swaab 1995 «*A sex difference in the human brain and its relation to transsexuality*» *Nature* 378:68-70

* F. Kruijver, J-N Zhou, C. Pool, M. Hofmann, L. Gooren, D. Swaab 2000 «*Male to female transsexuals have female neurons number in a limbic nucleus*» *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 85(5):2034-2041

* W. Chung, F. Kruijver, D. Swaab, M. Hofmann, T. Ishunina 2001 «*Structural and functional differences in the human hypothalamus*» *Hormones and Behavior* 40:93-98

* W. Chung, D. De Vries, D. Swaab 2002 «*Sex differentiation of the bed nucleus of the stria terminalis in humans may extend into adulthood*» *Journal of Neuroscience* 22(3):1027-1033

Le droit européen admet une tendance à assimiler la transsexualité à une forme d'intersexualité⁷. L'intersexualité peut aussi se révéler tardivement dans le développement d'une personne et on ne voit pas pourquoi celle-ci ne pourrait avoir accès comme le transsexuel à une intervention reconstructive en vue de la réassignation sexuelle pour le motif qu'elle présente déjà une partie des caractéristiques du sexe auquel il a la «conviction immuable d'appartenir». Le premier paragraphe de cet article ne peut donc être approuvé.

Le deuxième paragraphe, qui exige d'éliminer au préalable toute possibilité de trouble psychiatrique, ouvre la porte à d'interminables examens puisqu'il s'agit bien de réfuter (rapporter la preuve négative de) l'existence de syndrome clinique. Outre que cet impératif dicte ici encore au médecin sa conduite, comme si le risque d'intervention chirurgicale inconsidérée apparaissait plus important que dans la généralité des interventions pour lesquelles la loi ne fixe pas les normes, cette stipulation induit de manière inadmissible que la transsexualité serait à considérer sous l'angle de la pathologie psychiatrique.

Nul ne contestera que le chirurgien sollicité pour une intervention reconstructive en vue de la réassignation sexuelle n'agira pas à la demande sans précaution. Mais ce qui est du ressort de la pratique médicale et de la déontologie, sous le contrôle des comités d'éthiques et des autorités ordinales, n'a pas sa place dans la loi. Le troisième paragraphe de cet article n'est pas plus fondé que les deux précédents.

– L'article 5

L'exclusion d'un mineur qui a éventuellement achevé son **questionnement individuel et intime** - qui a déjà pu durer plusieurs années douloureuses avant de déboucher sur la conviction immuable d'appartenir à un autre sexe que celui qui figure sur son état civil - constitue une discrimination injustifiée. Une telle restriction, qui avait été introduite dans la loi allemande de 1980, a fait l'objet d'un recours devant la Cour constitutionnelle de la RFA qui, par deux arrêts⁸, a considéré que l'interdiction faite aux mineurs d'âge constituait bien une dis-

Het Europees recht⁷ heeft ook een tendens om transseksualiteit te assimileren met interseksualiteit. Interseksualiteit kan zich ook later manifesteren tijdens de ontwikkeling van de persoon, en het is niet duidelijk waarom deze, net zoals de transseksueel, geen recht zou mogen hebben op een reconstructie-ingreep met het oog op geslachtstoewijzing, enkel en alleen omdat de persoon reeds uiterlijke tekenen vertoont van het geslacht waartoe hij meent «standvastig en overtuigd te behoren». De eerste paragraaf van dit artikel kan dus niet worden aanvaard.

De tweede paragraaf vereist het voorafgaandelijk elimineren van enige psychologische stoornis, hetgeen de deur opent voor ellenlange onderzoeken, daar het hier gaat over het weerleggen van het bestaan van een klinisch syndroom (negatief bewijs). Deze verplichting dicteert eveneens de gedragscode van de arts, alsof het risico, verbonden aan de bewuste chirurgische ingreep, belangrijker zou zijn dan bij het merendeel van de ingrepen waarvoor de wet geen normen oplegt. Dit opzet leidt er op onaanvaardbare wijze toe de transseksualiteit te beschouwen onder de noemer van de psychiatrische pathologie.

Het leidt geen twijfel dat een chirurg, die wordt geraadpleegd met het oog op een reconstructieve ingreep voor seksuele hertoewijzing, niet zonder enige omzichtigheid zal ingaan op de vraag. Maar datgene dat behoort tot het medisch domein en de deontologie, onder het toezicht van ethische commissies en autoriteiten, heeft geen reden van bestaan binnen het kader van een wet. De derde paragraaf is niet beter gefundeerd dan de twee voorgaande.

– Artikel 5

Het uitsluiten van een minderjarige die zijn **individuele en intieme vraagstelling** eventueel reeds heeft doorgemaakt - deze kan reeds meerdere pijnlijke jaren hebben geduurd alvorens tot het onveranderlijke besluit te komen te behoren tot het andere geslacht dan dat vermeld door de burgerlijke stand - is een onterechte discriminatie. Een dergelijke beperking, die in 1980 in de Duitse wet werd ingevoerd, was het onderwerp van twee beroepen, ingediend bij het grondwettelijk hof van de Duitse Bondsrepubliek⁸, dat oordeelde dat het aan

⁷ Des arrêts récents de la Cour Européenne des Droits de L'Homme tels Van Kück c. Allemagne, Christine Goodwin c. Royaume-Uni

⁸ [§ 1 Abs. 1 Nr. 3: Gem. BVerfGE v. 26.1.1993 I 326 - 1 BvL 38/92 u.a. - mit Art. 3 Abs. 1 GG unvereinbar und daher nichtig] [§ 8 Abs. 1 Nr. 1: Nach massgabe der Entscheidungsformel mit d. GG unvereinbar und daher nichtig, BVerfGE v. 16.3.1982 | 619-1 BvR 938/81]

⁷ Recente uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Maens o.a. Van Kück c. bondsrepubliek Duitsland, Christine Goodwin c. Verenigd Koninkrijk

⁸ [§ 1 Abs. 1 Nr. 3: Gem. BVerfGE v. 26.1.1993 I 326 - 1 BvL 38/92 u.a. - mit Art. 3 Abs. 1 GG unvereinbar und daher nichtig] [§ 8 Abs. 1 Nr. 1: Nach massgabe der Entscheidungsformel mit d. GG unvereinbar und daher nichtig, BVerfGE v. 16.3.1982 | 619-1 BvR 938/81]

crimination contraire au droit. L'obligation d'information que cet article impose aux médecins excède aussi le cadre de la loi pour s'ingérer dans la pratique médicale de façon intempestive et vexatoire, et de manière redondante avec la loi du 22 août 2002 relative aux droits du patient et notamment l'article 8 de cette loi relative au consentement éclairé. Par ailleurs, cet article 5 de la proposition semble alimenter le fantasme de transsexuels sollicitant à la légère, par caprice et sans délibération, une opération aussi lourde de conséquences, qui serait pratiquée par des médecins tout aussi velléitaires.

– L'article 6 est moralisateur. Il accable inutilement la personne transsexuelle qui n'a pas choisi son état. Selon le Collectif Trans-Action, il n'a pas sa place dans un texte de loi.

– L'article 7

Curieusement, la procédure proposée est plus lourde que celle d'un quidam souhaitant changer de prénom pour un motif divers. Il serait assurément plus approprié (dans le cadre de la tendance à la simplification) de permettre le changement de prénom en même temps que la modification d'état civil relative au sexe et dans le même jugement, évitant ainsi la double procédure.

– L'article 12

L'exigence d'avoir subi l'intervention chirurgicale reconstructive **en plus** de la conviction intime, constante et irréversible se justifie d'autant moins que l'opération chirurgicale peut présenter des contre-indications majeures pour certaines personnes et que l'opération reconstructive d'un homme né avec la physiologie féminine est encore délicate et souvent problématique. La conviction intime, constante irréversible et certifiée est en cette matière le critère. Il doit être maintenu comme nécessaire et suffisant.

3. Proposition alternative

a. Les principes

- Critère psychologique d'identification à l'autre sexe
- Simplification de la proposition de loi
- Démédicalisation de la proposition de loi
- Adaptation de la loi en vigueur aux Pays-Bas

minderjarigen opgelegde verbod wel degelijk een discriminatie vormde in strijd met de wet. De verplichting tot informeren die dit artikel oplegt aan de artsen, treedt eveneens buiten het kader van de wet inzake ontijdige en kwellende inbreuk op de medische praktijk, en verhoudt zich op overkillige wijze tot de wet van 22 augustus 2002, die betrekking heeft op de rechten van de patiënt en meer bepaald het artikel 8 van deze wet, handelend over de geïnformeerde instemming. Daarenboven lijkt artikel 5 van dit wetsvoorstel het waanbeeld te versterken van de transseksueel die licht over zijn beslissing gaat, als ware het een onoverwogen gril, om over te gaan tot een ingreep met vergaande gevolgen, uitgevoerd door even zwakke en grillige artsen.

– Artikel 6 is moraliserend. Het belast onnodig de transseksuele mens die zijn staat niet heeft gekozen. Volgens Collectif Trans-Action mag een dergelijk artikel niet in een wet staan.

– Artikel 7

Vreemd genoeg is de voorgestelde procedure zwaarder dan deze die wordt toegepast voor om het even welke persoon die van voornaam wenst te veranderen om om het even welke reden. Het zou zeker passender te zijn (zeker in het kader van de tendens tot vereenvoudiging) de wijziging van de voornaam gelijktijdig met de wijziging van de burgerlijke stand qua geslacht toe te laten, gebaseerd op één en hetzelfde oordeel, wat toelaat een dubbele procedure te vermijden.

– Artikel 12

De eis dat de chirurgische reconstructie-ingreep, **bovenop** de intieme, standvastige en onomkeerbare overtuiging, reeds dient te zijn gebeurd, is des te meer onterecht gezien de belangrijke contra-indicaties waaraan deze ingreep voor bepaalde personen verbonden is, en zeker daar een reconstructie-ingreep bij een man geboren met een vrouwelijke fysiologie nog steeds delicaat is en soms problematisch. De intieme, standvastige, onomkeerbare en bevestigde overtuiging dient hier de voorwaarde te zijn, die moet worden weerhouden als zijnde noodzakelijk en voldoende.

3. Alternatief voorstel

a. De principes

- Psychologisch criterium voor identificatie met het andere geslacht.
- Vereenvoudiging van het wetsvoorstel.
- Demedicalisatie van de wet.
- Aanpassing aan de Nederlandse wet.

b. La proposition alternative

MODIFICATIONS DU CODE CIVIL

Dans l'article 45, § 1er, du Code civil, l'alinéa suivant est inséré entre les alinéas 1er et 2:

«Dans les extraits d'actes de naissance modifiés en application de l'article 61 du présent code, il n'est pas fait mention de l'ancien sexe ni du changement de sexe. Ces extraits mentionnent seulement le nouveau sexe.»

L'article 61 du Code civil est rétabli dans la rédaction suivante:

«Art 61. — § 1er. Tout Belge qui a la conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance peut en faire, moyennant la production du certificat visé à l'alinéa 2, la déclaration à l'officier de l'état civil de la commune de sa naissance.

Dans le même contexte il peut aussi déclarer substituer à son ou ses prénoms un ou des prénoms adaptés à son changement de sexe.

§ 2. Lors de la déclaration, l'intéressé remet à l'officier de l'état civil un certificat médical attestant: que l'intéressé à la conviction intime, constante et immuable d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance.

§ 3. Sans tarder, l'officier de l'état civil fait mention du changement de sexe et, à la demande de l'intéressé, du changement des prénoms en marge de l'acte de naissance.

§ 4. Le changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance ne modifie en rien les liens de filiation existants, ni les droits, pouvoirs et obligations qui en découlent. Toutes les actions concernant ces liens de filiation et les droits, pouvoirs et obligations qui en découlent peuvent encore être intentées après la rectification de l'acte de naissance.».

1.2. Exposé de M. Koen Talieu (Genderstichting)

– La *Genderstichting*

La *Genderstichting* est un service ambulancier qui fonctionne avec deux professionnels de l'aide. Le service a

b. Alternatief voorstel

WIJZIGINGEN VAN HET BURGERLIJK WETBOEK

In het artikel 45, § 1, van het Burgerlijk wetboek, toevoeging van het volgende lid tussen de leden 1 en 2:

«In de uittreksels van de geboorteakte, gewijzigd door toepassing van artikel 61 van dit Wetboek, wordt geen melding gemaakt van het vroegere geslacht, noch van de geslachtswijziging. Deze uittreksels vermelden enkel het huidige geslacht.»

Artikel 61 van het Burgerlijk wetboek wordt gewijzigd als volgt:

«Art. 61. — § 1. Elke Belg die er intiem, standvastig en onomkeerbaar van overtuigd is te behoren tot het andere geslacht dan dat vermeld op de geboorteakte, op voorwaarde dat het in lid 2 vermelde getuigschrift wordt afgeleverd, kan hiervan aangifte doen bij de officier van de burgerlijke stand van zijn geboorteplaats.

Binnen dezelfde context kan de persoon tevens verklaren één of meerdere voornamen te willen wijzigen, aangepast aan zijn geslachtswijziging.

§ 2. Bij de aangifte overhandigt de betrokkene aan de officier van de burgerlijke stand een medisch getuigschrift waarin staat: dat de betrokkene er intiem, standvastig en steevast van overtuigd is te behoren tot het andere geslacht dan dat vermeld op de geboorteakte

§ 3. De officier van de burgerlijke stand maakt zonder verwijl melding van de geslachtsverandering en, op vraag van de betrokkene, van de verandering van voor naam in de kantlijn van de geboorteakte.

§ 4. De wijziging van de geslachtsvermelding in de geboorteakte wijzigt op geen enkele manier de bestaande verwantschappen, noch de rechten, machten en verplichtingen die hiermee samenhangen. Alle inwerkingen en gevolgen, eigen aan deze verwantschappen en de rechten, machten en verplichtingen die ermee samenhangen, kunnen na de rechtzetting van de geboorteakte nog steeds worden uitgevoerd.».

1.2. Uiteenzetting van de heer Koen Talieu (Genderstichting)

– De Genderstichting

De Genderstichting is een ambulante dienst die werkt met 2 professionele hulpverleners. De dienst werd op-

été créé en 1984 et est, depuis 1998, une section de l'ASBL *Centrum Algemeen Welzijnswerk* de Gand. L'organisation propose principalement des informations, des conseils et une aide psychosociale. Le groupe cible se compose de toutes les personnes qui vivent leur identité sexuelle de manière problématique, en particulier les personnes transsexuelles. Le service est en outre accessible à l'entourage des personnes transsexuelles.

– La proposition de loi: contexte et importance

Les personnes transsexuelles peuvent suivre un traitement médical en Belgique depuis longtemps déjà. La reconnaissance juridique du changement de sexe est également possible. Les modalités de cette reconnaissance ne reposent toutefois sur aucune base légale et sont dès lors longues et peu garantes de sécurité juridique.

Fastidieuses, onéreuses, elle prennent beaucoup de temps et n'offrent que peu de sécurité juridique.

Une disposition légale réglant de façon simple le changement du prénom et du sexe juridique officiel est absolument indispensable.

La *Genderstichting* plaide en faveur d'un règlement administratif de ces deux aspects, comme le prévoit la proposition de loi:

- le changement de prénom devient un droit;
- il est accordé rapidement;
- le changement de sexe juridique s'opère de façon légale et administrative.

Examen de la proposition de loi : point de vue de la *Genderstichting* sur les différents articles

Chapitre II: Conditions minimales à respecter pour le traitement des transsexuels

Articles 2 à 4

L'article 2 définit un état médical. Les articles 3 et 4 précisent les conditions minimales à réunir pour le traitement de cet état médical.

Selon l'orateur, la proposition de loi à l'examen vise en premier lieu à régler les aspects juridiques de la transition sexuelle. Cependant, ces articles se prononcent sur des aspects strictement médicaux. Il lui semble que

gericht in 1984 en is sinds 1998 een deelwerking van het Centrum Algemeen Welzijnswerk Artevelde v.z.w. te Gent. De werking van de organisatie bestaat hoofdzakelijk uit het bieden van info, advies en psychosociale hulpverlening. De doelgroep bestaat uit iedereen die problemen ervaart bij de beleving van zijn/haar genderidentiteit, in het bijzonder transseksuele personen. Daarnaast is de dienst toegankelijk voor mensen uit de omgeving van transgendere mensen.

– Het wetsvoorstel: situering en belang

Medische behandeling van transgendere mensen is in België reeds lange tijd mogelijk. Juridische erkenning van mensen in hun nieuwe geslacht ook. De wijze waarop deze erkenning gebeurt, heeft echter geen enkele wettelijke onderbouw en is daarom:

Omslachtig, duur en tijdrovend en biedt weinig rechtszekerheid.

Een wettelijke regeling die het wijzigen van de voornaam en het veranderen van het officiële juridische geslacht op een eenvoudige manier voorziet, is een must.

De Genderstichting pleit voor een administratieve regeling van beide aspecten zoals het in het wetsvoorstel is voorzien:

- voornaamswijziging wordt een recht;
- wordt op een snelle manier toegekend;
- wijziging van het juridisch geslacht gebeurt op legale en administratieve wijze.

– Bespreking van het wetsvoorstel: standpunt van de Genderstichting bij de verschillende artikels

Hoofdstuk II: minimumvereisten die in acht worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen.

Artikelen 2 tot 4

In artikel 2 wordt een definitie gegeven van een medische conditie. In de artikelen 3 en 4 worden verduidelijkt welke de minimumvereisten voor de behandeling van deze medische conditie zijn.

In de eerste plaats strekt dit wetsvoorstel volgens de spreker tot de regeling van de juridische aspecten van een geslachtstransitie. Deze artikelen spreken zich echter uit over strikt medische aangelegenheden. Het komt

la proposition de loi à l'examen n'a pas pour objectif de régler le traitement médical de la transsexualité.

Il est néanmoins compréhensible que l'on fournisse une définition du groupe cible pour lequel cette réglementation légale est élaborée. Si la définition du groupe cible est une condition absolue pour cette réglementation légale, l'orateur suggère alors de se référer à d'autres sources. Concrètement, on pourrait se référer aux *Standards of Care* de la *Harry Benjamin Gender Dysphoria Association* (www.hbgda.org). Ces «standards of care» sont le protocole de traitement par excellence pour les problèmes d'identité sexuelle. C'est le scénario suivi par les thérapeutes du monde entier pour établir un diagnostic et élaborer un plan de traitement adapté. Ce protocole de traitement est régulièrement adapté à la pratique quotidienne et aux nouvelles connaissances médicales. De cette manière, le législateur éviterait de s'aventurer sur un terrain strictement médical.

Art. 5

En vertu de cet article, les personnes qui souhaitent subir une opération de changement de sexe doivent être majeures.

La «stérilité irréversible» mentionnée à la fin de cet article ne coïncide toutefois pas avec la pratique médicale. En effet, les patients qui subissent une réassignation sexuelle ont la possibilité de faire congeler leurs propres spermatozoïdes ou ovules. Ils peuvent donc encore concevoir des enfants à partir de leur propre matériel génétique après ce traitement. L'orateur propose donc de supprimer la dernière partie de l'article 5 «et en particulier de la stérilité irréversible qu'entraînent ces interventions».

Articles 6 à 11

Pas d'observations

Art. 12

«Art. 61. — § 1er. Tout Belge qui a la conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance, qui a adopté le rôle sexuel correspondant et a subi une intervention chirurgicale reconstructive, en fait la déclaration à l'officier de l'état civil de la commune dans laquelle il est inscrit au registre de la population au moment de la déclaration, dans les trois mois de l'opération chi-

hem pour dat dit wetsvoorstel niet de medische behandeling van transseksualiteit wil regelen.

Het valt echter te begrijpen dat de doelgroep waarvoor deze wettelijke regeling wordt uitgewerkt, wordt omschreven. Indien de omschrijving van de doelgroep een strikte vereiste voor deze wettelijke regeling is, dan suggereert hij om te verwijzen naar andere bronnen. Zeer concreet zou kunnen worden verwezen naar de zogenaamde *Standards of Care* van de *Harry Benjamin Gender Dysphoria Association* (www.hbgda.org). Deze 'standards of care' is hét behandelprotocol bij uitstek voor de behandeling van genderidentiteitsproblemen. Het is het draaiboek dat door behandelaars wereldwijd wordt gevolgd bij het stellen van een diagnose en het uitwerken van een gepast behandelingsplan. Dit behandelprotocol wordt geregeld aangepast aan de dagelijkse praktijk en nieuwe medische inzichten. Op deze manier vermijdt de wetgever zich op strikt medisch terrein te moeten begeven.

Art. 5

Dit artikel bepleit de meerderjarigheid alvorens in aanmerking te kunnen komen voor een geslachtsoperatie.

De vermeldde 'onomkeerbare steriliteit' op het einde van dit artikel, strookt echter niet met de medische praktijk. Aan personen die een geslachtsaanpassende behandeling ondergaan, wordt namelijk de mogelijkheid geboden om eigen zaadcellen of eicellen te laten invriezen. Dit betekent dat men ook na deze behandeling nog steeds kan rekenen op de mogelijkheid kinderen van eigen genetisch materiaal te hebben. In die zin zou het laatste stuk van artikel 5 «en in het bijzonder over de onomkeerbare steriliteit die het gevolg is van deze ingrepen», beter geschrapt worden.

Artikelen 6 tot 11

Geen opmerkingen

Art. 12

«Art. 61. — § 1 Iedere Belg die de voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in de akte van geboorte, de daarmee overeenstemmende geslachtsrol heeft aangenomen en een chirurgisch reconstructieve ingreep heeft ondergaan, doet hiervan aangifte bij de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waar hij zijn inschrijving in het bevolkingsregister heeft

chirurgicale reconstructive. Si le dernier jour de ce délai est un samedi, un dimanche ou un jour férié légal, le délai est prolongé jusqu'au premier jour ouvrable qui suit.».

Proposition de correction:

«Art. 61. — § 1er. Tout Belge qui a la conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance, qui a adopté le rôle sexuel correspondant **et qui, sur le plan physique, a été adapté au sexe désiré dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical**, en fait la déclaration à l'officier de l'état civil de la commune dans laquelle il est inscrit au registre de la population au moment de la déclaration, dans les trois mois de **la réassignation sexuelle**. Si le dernier jour de ce délai est un samedi, un dimanche ou un jour férié légal, le délai est prolongé jusqu'au premier jour ouvrable qui suit.»

Cette formulation reprend précisément les termes utilisés à l'article 61, § 2, 2°, de la proposition de loi.

Nous optons pour cette formulation parce qu'elle permet également de reconnaître juridiquement dans leur «sexe vécu» les personnes qui ne peuvent subir une opération intensive pour des raisons médicales et en raison de risques liés à leur santé, mais qui vivent malgré tout en harmonie avec leur identité sexuelle vécue.

Art. 61, § 2, 3° : «que l'intéressé n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial.».

Proposition : supprimer ce point, compte tenu de l'observation mentionnée à l'article 5.

– Remarques générales

1. La proposition de loi ne prévoit pas de procédure de recours en cas de contestations lors de la déclaration de changement du sexe juridique. L'orateur a cru comprendre que dans pareilles procédures administratives, seule une procédure de recours auprès du Conseil d'État est possible. Une procédure qui est toutefois fastidieuse et qui peut prendre énormément de temps. C'est pourquoi il suggère d'habiliter le tribunal de première instance de l'arrondissement judiciaire du domicile à statuer en cas de contestation.

op de datum van de aangifte, binnen 3 maanden na de chirurgisch reconstructieve ingreep. Is de laatste dag van die termijn een zaterdag, een zondag of een wettelijke feestdag, dan wordt de termijn verlengd tot de eerstvolgende werkdag.».

Voorstel ter verbetering:

«Art. 61. — § 1 Iedere Belg die de voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in de akte van geboorte, de daarmee overeenstemmende geslachtsrol heeft aangenomen **en lichamelijk aan het verlangde geslacht zodanig is aangepast als uit medisch-psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is**, doet hiervan aangifte bij de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waar hij zijn inschrijving in het bevolkingsregister heeft op de datum van de aangifte, binnen 3 maanden na de **geslachtsaanpassende behandeling**. Is de laatste dag van die termijn een zaterdag, een zondag of een wettelijke feestdag, dan wordt de termijn verlengd tot de eerstvolgende werkdag.».

Deze formulering is dan exact dezelfde als de formulering gebruikt in artikel 61, § 2, 2° van het wetsvoorstel.

De reden om te kiezen voor deze formulering: dit laat ook de mogelijkheid toe om mensen die omwille van medische redenen en gezondheidsrisico's geen intensieve operatie kunnen ondergaan, maar toch leven als een persoon van het beleefde geslacht, ook juridisch te kunnen worden erkend in hun ervaren geslacht.

Art. 61, § 2, 3°: «dat de betrokkene niet meer in staat is om overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken.».

Voorstel: dit punt schrappen, gelet op de opmerking vermeld onder **artikel 5**.

– Algemene bemerkingen

1. Het wetsvoorstel voorziet in geen beroepsprocedure in geval van betwistingen bij de aangifte tot wijzigen van het juridisch geslacht. De spreker meent te hebben begrepen dat in dergelijke administratieve procedures enkel een beroepsprocedure mogelijk is bij de Raad Van State. Een procedure echter die omslachtig is en veel tijd in beslag kan nemen. Hij suggereert daarom om de rechtbank van eerste aanleg binnen het juridisch arrondissement van de woonplaats bevoegd te maken om beslissingen te nemen bij betwistingen.

2. Étant donné que la proposition de loi vise en premier lieu à régler le changement de prénom et la réaffectation sexuelle juridique des personnes transsexuelles, il semble indiqué à l'orateur de remplacer le titre trompeur «proposition de loi relative à la transsexualité» par le titre suivant : **«proposition de loi relative au changement de prénom et au changement d'état de la personne dans le cadre d'une réaffectation sexuelle»**.

1.3. Exposé de Mme Deborah Lambillotte (Genderactiegroep)

Le *Genderactiegroep* est un groupe de réflexion et d'action qui œuvre pour un monde où les droits sexuels constituent un des droits de l'homme, où chacun a les mêmes chances et où il n'y a pas de sexisme. GAG défend la liberté sexuelle, à savoir la diversité sexuelle, une liberté d'expression sexuelle et une liberté d'identité sexuelle. Voir www.genderactiongroup.be.

Cette analyse critique est d'un autre ordre que celle de ceux qui se réjouissent de la proposition de loi parce qu'elle allège leur souffrance et leur attente personnelles. Le *Genderactiegroep* raisonne et agit à partir du large groupe de personnes qui revendiquent la diversité sexuelle, qui attendent un cadre légal, mais qui sont en même temps suffisamment critiques pour analyser les discriminations qu'implique la proposition de loi à l'examen. Un cadre légal est souhaité, mais il faut que ce soit un bon cadre légal.

Le *Genderactiegroep* applaudit toute initiative légale susceptible de simplifier la vie des personnes revendiquant la diversité sexuelle et d'atténuer leur souffrance – qui découle souvent de l'incompréhension et de l'ignorance des services compétents et de l'entourage social. Cette initiative visant à faciliter la modification de l'enregistrement du prénom et du sexe est également une avancée positive sur la voie de la suppression de la discrimination fondée sur le sexe (ou *sexisme*). En tout cas, cela doit devenir un droit auquel chaque individu doit pouvoir accéder par une procédure administrative simple.

Toutefois, quelques critiques importantes peuvent être émises à l'égard de la proposition de loi à l'examen. D'une manière générale, les critiques peuvent se résumer au fait que la proposition de loi est loin d'atteindre son objectif, ainsi qu'en témoigne le mauvais choix de l'intitulé : «proposition de loi relative à la transsexualité». L'exemple anglais (*the Gender Recognition Act*) indique mieux quel est l'objectif du législateur : la suppression des lourdes procédures de modification du nom et

2. Gezien dit wetsvoorstel in de eerste plaats de voornaamwijziging en juridische geslachtsaanpassing van transseksuele personen wil regelen, lijkt het de spreker aangewezen om de misleidende titel 'wetsvoorstel betreffende de transseksualiteit' te wijzigen als volgt: **'wetsvoorstel betreffende de wijziging van voornaam en de wijziging van de staat van persoon in het kader van een geslachtsaanpassende behandeling'**

1.3. Uiteenzetting van mevrouw Deborah Lambillotte (Genderactiegroep)

De Genderactiegroep is een denk- en actiegroep die ijvert voor een wereld waar genderrechten een mensenrecht zijn, waar iedereen gelijke kansen heeft en vrij is van genderisme. GAG komt op voor gendervrijheid, namelijk genderdiversiteit, een vrije genderexpressie en een vrije genderidentiteit. Zie www.genderactiongroup.be

Deze kritische analyse is van een andere orde dan die van diegenen die het wetsvoorstel toejuichen omdat het hun persoonlijk lijden en wachten verzacht. De Genderactiegroep redeneert en ageert vanuit de ruime groep genderdiverse mensen die op een wettelijk kader zitten te wachten, maar tegelijkertijd wel kritisch genoeg onderlegd zijn om de ingebouwde discriminaties in dit wetsvoorstel te analyseren. Een wettelijk kader is gewild maar dan wel een goed wettelijk kader.

De Genderactiegroep juicht elk wetgevend initiatief toe dat het leven van genderdiverse mensen vereenvoudigt en hun lijden – dat vaak voortspuit uit onbegrip en onkunde van bevoegde diensten en sociale omgeving – verzacht. Ook dit initiatief voor het vergemakkelijken van het veranderen van voornaams- en geslachtsregistratie is een goede stap op weg naar het wegwerken van genderdiscriminatie (of kortweg: genderisme). Dit behoort in elk geval een recht te worden dat elk individu met een eenvoudige administratieve procedure kan verkrijgen.

Toch zijn er enkele grote punten van kritiek bij dit wetsvoorstel. Algemeen gesteld komen de kritieken erop neer dat de inhoud van het wetsvoorstel zijn doel ver voorbij schiet. Dit is al te merken aan de ongelukkig gekozen titel: «wetsvoorstel betreffend de transseksualiteit». Het Engelse voorbeeld (*the Gender Recognition Act*) duidt meer aan waar het de wetgever om te doen is: het wegwerken van omslachtige procedures voor naams- en geslachtsverandering in kader

du sexe dans le cadre de la reconnaissance du nouveau sexe, ce qui aura également une portée plus large.

Ensuite, il n'est pas indiqué d'insérer, dans un texte de loi, une définition médicale strictement momentanée de ce qu'est un transsexuel et des conditions médicales qu'il doit remplir. Les connaissances médicales en matière de genre de sexe sont en plein développement. Du point de vue médical, les personnes présentant une variation de sexe sont par exemple arrivées à un point décisif en ce qui concerne leur reconnaissance et leur traitement. Une définition stricte dans un texte de loi sera déjà prescrite avant même son entrée en vigueur.

Le *Genderactiegroep* estime qu'il n'appartient pas au législateur de fixer un protocole médical dans une loi. La responsabilité du traitement incombe aux experts médicaux, qui déterminent le protocole à appliquer en tenant compte des évolutions scientifiques et sociales. C'est d'ailleurs cette procédure qui est suivie dans tout autre traitement médical. Le traitement des patients atteints du cancer, par exemple, n'est pas non plus fixé dans une loi. Dans le cas du cancer, le corps médical évalue également quel est le traitement le plus adéquat. L'essentiel est que la personne accède à un bien-être psychologique et somatique optimal.

Le texte de loi se concentre uniquement sur la partie visible du problème de la diversité sexuelle. L'oratrice le déplore. Dans sa version actuelle, la proposition de loi exclut en effet toutes les personnes qui ne peuvent ou ne veulent pas subir l'opération de changement de sexe et qui ne relèvent donc pas de la définition de la transsexualité.

L'oratrice relève également un dilemme éthique important: comment le législateur peut-il obliger les personnes qui subissent une réaffectation sexuelle à se faire stériliser avant que leur identité sexuelle psychique puisse être officiellement reconnue ? Existe-t-il d'autres situations médicales assorties d'une telle condition de stérilisation ? Il s'agit d'un dangereux précédent. Cette condition est en outre contraire aux articles 3 (interdiction des traitements inhumains) et 8 (droit à la vie privée) de la CEDH.

Les participants au congrès qui s'est tenu récemment à Vienne (<http://tgeu.net>) ont qualifié la proposition de loi belge de mauvais exemple. Le public international présent, qui comprenait notamment des juristes et des activistes jouissant d'une longue expérience sur le terrain, l'a jugée inhumaine et discriminatoire.

La condition liée à l'impossibilité de procréer conformément à son sexe initial est extrêmement ambiguë.

van de herkenning van de nieuwe gender, wat ook een ruimer bereik zal kennen.

Voorts is het opnemen in een wettekst van een strikte momentane medische definitie van wie een transseksueel is en waar deze vervolgens medisch gezien moet aan voldoen, niet aangewezen. Medische inzichten in het gender/sekse gegeven ontwikkelen zich volop. Medisch gezien staan gender variante personen bijvoorbeeld op een breekpunt voor behandeling en erkenning. Een strikte definitie in een wettekst doet deze al verjaren vooraleer ze van kracht is.

Het is naar de mening van de Genderactiegroep niet de taak van de wetgever om een medisch protocol bij wet vast te leggen. De verantwoordelijkheid voor een behandeling ligt bij de medische experts die rekening houdend met de wetenschappelijke en sociale evolutie uit maken welke het protocol is dat toegepast wordt. Zoals trouwens bij elke andere medische behandeling. De behandeling van bijvoorbeeld personen met kanker ligt toch ook niet vast bij wet? Ook daar evalueert het medische korps welke de beste behandeling is. Het belangrijkste is dat de persoon een optimaal psychologisch en somatisch evenwicht en welzijn bekomt.

De wettekst concentreert zich slechts op het topje van de ijsberg van genderdiverse mensen. Dit betreft de spreekster. Het wetsvoorstel in huidige lezing sluit immers allen uit die niet de geslachtsoperatie (SRS) willen of kunnen ondergaan en dus niet in de vermelde definitie van transseksualiteit vallen.

Tevens heerst hier een groot ethisch dilemma: hoe kan de wetgever mensen die een geslachtsaanpassende behandeling ondergaan, verplichten tot sterilisatie vooraleer zij hun psychische genderidentiteit officieel mogen bevestigd zien? Welke andere medische conditie kent deze voorwaarde tot sterilisatie? Dit is een gevaarlijk precedent. Bovendien is deze eis in strijd met de artikelen 3 (verbod op onmenselijke behandeling) en 8 van het EVRM (recht op privéleven).

Op het recente congres te Wenen (<http://tgeu.net>) werd het Belgische wetsvoorstel bestempeld als een slecht voorbeeld en werd het alom door het internationaal aanwezige publiek, waaronder juristen en activisten met jarenlange ervaring op dit terrein, als onmenselijk en discriminatorisch bestempeld.

De eis «zich niet meer kunnen voortplanten in het oorspronkelijk geslacht» is hoogst dubbelzinnig. Vrouw-

En effet, les transsexuels femme vers homme ne doivent pas nécessairement subir une opération de changement de sexe pour pouvoir changer officiellement de sexe. Il leur suffit de faire procéder à une ovariectomie (ablation des ovaires) et donc d'être stériles. En d'autres termes, les transsexuels homme vers femme qui subissent uniquement une ablation des testicules peuvent également obtenir un changement de sexe, bien qu'ils gardent leur pénis. Des hommes ayant un vagin et des femmes pourvues d'un pénis ? Si le législateur vise en réalité l'absence d'organes reproducteurs, qu'il le dise. La notion d'«opération de changement de sexe» est tout simplement trompeuse et dénigrante. L'argument de fait utilisé est la stérilité. Mais cet argument ne tient pas la route: comment distinguer ces personnes de toutes celles qui, pour l'une ou l'autre raison, sans être transsexuelles, sont devenues stériles et/ou dont les organes génitaux externes ont été endommagés? Le législateur se raccroche à une fiction simpliste réduisant l'identité masculine ou féminine à la seule présence d'un pénis ou d'un vagin, ou de ce qui peut en tenir lieu après une reconstruction médicale. Le législateur nie implicitement l'idée selon laquelle l'identité sexuelle peut différer du sexe biologique, alors que la proposition de loi à l'examen vise précisément à aider ces personnes. Le terme «transsexuel» témoigne déjà à lui seul d'une obsession à l'égard de l'aspect sexuel, alors qu'il s'agit en réalité d'un problème de genre.

La proposition de loi du 11 mars 2004 relative à la transsexualité est un premier pas positif dans le sens d'une amélioration des procédures administratives. Les évolutions enregistrées au niveau de la médecine et de la législation européenne risquent toutefois de rendre cette proposition obsolète avant même son adoption. Le *Gender Actie Groep* plaide en faveur d'un élargissement du champ d'application de la proposition de loi, de sorte que les personnes ayant la conviction intime, constante et immuable d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance mais qui ne peuvent ou ne souhaitent pas subir d'opération de réassignation sexuelle, soient traités de façon plus humaine par les instances administratives.

1.4. Exposé du docteur Griet De Cuyper (UZ Gent)

Mme De Cuyper remercie les auteurs des propositions de loi de l'intérêt qu'ils manifestent à l'égard de ce groupe minoritaire. Cela fait des années que les personnes ayant un problème d'identité sexuelle qui subissent une intervention reconstructive en vue de leur réassignation sexuelle, se battent avec le monde admi-

naar-man (vm) transgenders hoeven immers geen geslachtsoperatie te ondergaan om hun officiële sekse te veranderen. Het volstaat om een ovarioectomie (het verwijderen van de eileiders) uit te laten voeren, en dus onvruchtbaar te zijn. Man-naar-vrouw (mv) transgenders die enkel de zaadballen laten verwijderen kunnen met andere woorden ook een geslachtsverandering bekomen, terwijl ze nog wel hun penis behouden. Mannen met vagina's en vrouwen met penissen? Als het de wetgever in feite gaat om de afwezigheid van de voortplantingsorganen, dat hij het dan ook zo noemt. Het woord «geslachtsoperatie» is kortom misleidend en denigrerend. Het feitelijke argument is de onvruchtbaarheid. Maar dat argument raakt noch wal noch schip: hoe maak je het onderscheid met alle andere niet-transgender personen die om de één of andere reden onvruchtbaar werden en/of hun uitwendige geslachtsorganen beschadigd zien? Met andere woorden de wetgever houdt vast aan een simplistische fictie: dat man of vrouw zijn uiteindelijk enkel en alleen draait om het hebben van een penis of een vagina, of wat daar na medische reconstructie kan voor doorgaan. De wetgever ontkent impliciet het idee dat de genderidentiteit kan afwijken van het biologische geslacht. Terwijl het er in dit wetsvoorstel toch net om gaat om deze personen te helpen. De benaming alleen al van transseksueel getuigt van een obsessie voor het seksuele, terwijl het om gender draait.

Als eerste aanzet biedt het wetsvoorstel van 11 maart 2004 betreffende transseksualiteit positieve aanknopingspunten voor de verbetering van de administratieve procedures. Door de ontwikkelingen op medisch terrein alsmede op het vlak van de Europese wetgeving dreigt het voorstel echter reeds achterhaald te zijn alvorens het gestemd wordt. De Gender Actie Groep pleit voor een verbreding van de toepassing van het wetsvoorstel, zodat ook personen die een persistente en continue andere genderbeleving hebben, maar geen geslachtsveranderende operatie kunnen of wensen te ondergaan, in aanmerking komen voor een meer humane behandeling door ambtelijke instanties dan thans het geval is.

1.4. Uiteenzetting van dokter Griet De Cuyper (UZ Gent)

Mevrouw De Cuyper bedankt de indieners van de wetsvoorstellen voor hun betrokkenheid met deze minderheidsgroep. Het is reeds jaren dat mensen met een genderidentiteitsproblematiek, die lichamelijk worden aangepast aan hun genderidentiteit, kampen met de administratieve en juridische wereld om op een vlotte

nistratif et juridique pour faciliter l'obtention d'un changement de prénom et d'une modification de l'acte de naissance.

Jusqu'à présent, le changement de prénom est une faveur juridique, ce qui signifie que le ministre de la Justice peut le refuser. Le fait que la nouvelle proposition de loi considère le changement de prénom comme un droit, est très positif. Il va de soi qu'il était aussi urgent de garantir une modification facile de l'acte de naissance. La modification de l'acte de naissance en vue de changer de sexe sur le plan juridique, est, pour l'instant, une procédure non seulement coûteuse (frais de procédure, frais de justice, honoraires de l'avocat), mais aussi complexe et longue qui, de plus, mène à des jugements arbitraires en fonction du tribunal qui doit se prononcer sur la modification. La nouvelle proposition de loi vise dès lors à mettre fin à cette insécurité juridique en donnant un caractère administratif à la procédure et en conférant directement le pouvoir de modification au fonctionnaire de l'état civil, une initiative dont on ne peut que se réjouir.

En tant que coordinatrice du *genderteam* de l'UZ de Gand, l'oratrice souhaite toutefois émettre une critique fondamentale à propos de la proposition de loi, et ce, essentiellement en ce qui concerne le Chapitre II de la proposition de loi déterminant les «Conditions minimales qu'il convient de respecter pour le traitement des transsexuels». Même si elle peut comprendre la préoccupation des auteurs, elle estime que la limitation stricte des possibilités thérapeutiques porte atteinte à l'autonomie professionnelle et à la liberté thérapeutique des médecins protégées par l'article 11 de la loi relative à l'exercice des professions des soins de santé (arrêté royal n° 78). Si l'on inscrit ces définitions médicales et les conditions minimales de traitement dans un projet de loi, les médecins ne pourront plus tenir compte, d'une part, de l'évolution des connaissances médicales en matière de genre/de sexe, et, d'autre part, des évolutions de la société. Ainsi, au *genderteam* de l'UZ de Gand, les personnes mariées souffrant de TIS (trouble de l'identité sexuelle) n'entraient pas en ligne de compte pour une opération de réassignation sexuelle, une condition abandonnée depuis trois ans. Dans l'accompagnement et dans les conditions posées pour l'opération de réassignation sexuelle, l'on accorde une très grande importance à la *Real Life Experience* ou au fait de réussir à vivre dans le rôle sexuel choisi, un accent que l'on ne retrouve pas dans la proposition de loi. Ainsi, certaines personnes qui ne peuvent subir une opération hormonale et/ou chirurgicale pour des raisons médicales restent sur la touche. Ce type de personnes souffrant d'une forme sérieuse de TIS ne peuvent-elle donc pas obtenir une modification de leur acte de naissance? Par

manier een voornaamsverandering alsook een geboorteaktewijziging te bekomen.

Tot op heden is de voornaamswijziging een juridische gunst, wat wil zeggen dat de minister van Justitie deze voornaamswijziging kan weigeren. Dat het nieuwe wetsvoorstel de voornaamswijziging als een recht beschouwt, is zeer positief. Dat er ook dringend werk moest gemaakt worden van een vlot verlopende geboorteaktewijziging is overduidelijk. De geboorteaktewijziging ten einde juridisch van geslacht te kunnen veranderen, is op dit ogenblik niet alleen een dure (procedurekosten, gerechtskosten, ereloon van de advocaat) maar ook een ingewikkelde, langdurige procedure die daarenboven tot willekeurige uitspraken leidt naargelang de rechtbank die zich over de wijziging moet uitspreken. Het nieuw wetsvoorstel wil dan ook een einde stellen aan deze rechtsonzekerheid door de procedure een administratief karakter te geven en de wijzigingsbevoegdheid rechtstreeks bij de ambtenaar van de burgerlijke stand te leggen, een initiatief dat enkel toe te juichen is.

Als coördinator van het *genderteam* van het UZ te Gent, wil de spreker toch een vorm van fundamentele kritiek uiten op het wetsvoorstel en dit voornamelijk betreffende Hoofdstuk II van dit wetsvoorstel waarin de «Minimumvereisten die in acht dienen te worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen» worden vastgelegd. Ondanks het feit dat zij de bekommernis van de indieners kan begrijpen, is zij van oordeel dat de strikte beperking van de therapeutische mogelijkheden een aanslag is op de professionele autonomie en de therapeutische vrijheid van de artsen beschermd door artikel 11 van de wet op de Uitoefening van Gezondheidsberoepen (KB nr. 78). Deze medische definities en minimumvereisten bij de behandeling vastleggen in een wetsontwerp verhindert de artsen rekening te houden met enerzijds de evoluerende medische kennis betreffende gender/geslacht en anderzijds de maatschappelijke evoluties. Zo kwamen vroeger in het *genderteam* van het UZ te Gent personen met GID (= genderidentiteitsstoornis), die gehuwd waren, niet in aanmerking voor geslachtsaanpassende operatie, een voorwaarde die sinds een drietal jaar verlaten werd. In de begeleiding en de voorwaarde tot geslachtsaanpassende operatie wordt heel veel belang gehecht aan de *Real Life Experience* of het slagen te leven in de gewenste geslachtsrol, een accent dat in het wetsvoorstel niet terug te vinden is. Zo vallen personen uit de boot die om medische redenen geen hormonale en/of chirurgische behandeling kunnen ondergaan. Kunnen dergelijke personen met een ernstige vorm van GID dan geen geboorteaktewijziging bekomen? Zo is de onomkeerbare steriliteit in het behandelingsprotocol van het

ailleurs, la stérilité irréversible n'est plus une condition dans le protocole de traitement de l'UZ de Gand, étant donné que les personnes de sexe masculin peuvent faire congeler leur sperme, et qu'elles peuvent procréer, si elles le souhaitent, après avoir suivi la procédure appropriée. Ensuite, l'intervenante ne peut souscrire à la dernière phrase de l'article 5 proposé.

Il est évident que des conditions doivent être posées, pour la réassignation sexuelle, d'une part, et pour l'adaptation juridique, d'autre part. Mais il serait préférable que les conditions en matière de traitement soient posées par les médecins eux-mêmes qui agissent au sein d'un groupement multidisciplinaire. Le cas échéant, ces groupements peuvent être officiellement reconnus, pour prévenir tout arbitraire et garantir un traitement spécialisé.

L'article 12 devrait en outre être précisé. Qu'y a-t-il lieu d'entendre par les termes «La personne qui dirige l'établissement dans lequel (...) ou son délégué, ou le chirurgien (...) **sont tenus d'aviser l'officier de l'état civil de la réassignation sexuelle**». Ce texte doit-il être pris à la lettre ou une attestation suffit-elle ? Peut-on, en tant qu'établissement ou chirurgien, être tenu de faire une déclaration ?

L'oratrice espère qu'un dialogue constructif pourra se nouer entre les différents partenaires. Cette proposition de loi visant à supprimer les pesanteurs administratives et judiciaires en cas de changement de nom et de sexe sur le plan juridique trop importante, pour les personnes ayant un problème d'identité sexuelle, pour être classée verticalement.

1.5. Exposé de M. Kristof Uytterhoeven, chargé de cours suppléant à la Katholieke Universiteit Leuven, avocat;

§ 1er. La nécessité d'une législation relative à la transsexualité

A. Pas d'obligation supranationale

1. Avant de se pencher sur le texte de la proposition de loi, il convient d'examiner si une intervention législative en matière de transsexualité est bien nécessaire.

2. Les auteurs de la proposition de loi se réfèrent à cet égard en premier lieu à la résolution du Parlement européen du 12 septembre 1989 relative à la discrimination des transsexuels ainsi qu'à la *Recommandation nr. 1117 (1989) on the condition of transsexuals* de l'Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe.

UZ te Gent geen vereiste meer aangezien mannelijke personen hun sperma kunnen laten invriezen, en zij zich desgewenst kunnen procreëren, na de geëigende procedure te hebben doorlopen. Voorts kan de spreker niet instemmen met de laatste zin van het voorgestelde artikel 5.

Dat er voorwaarden gesteld worden, enerzijds voor geslachtsaanpassende behandeling, anderzijds voor de juridische aanpassing, spreekt voor zich. Maar een beter alternatief is dat de behandelingsvereisten worden vastgelegd door artsen zelf die binnen een multidisciplinaire samenwerkingsverband acteren. Desnoods kunnen deze samenwerkingsverbanden officieel herkend worden, dit om willekeur te voorkomen en een gespecialiseerde behandeling te waarborgen.

Voorts zou artikel 12 verduidelijkt moeten worden. Wat wordt bedoeld met de woorden «de persoon die de leiding heeft van de instelling waar... of zijn afgevaardigde, of de chirurg ... **is gehouden aan de ambtenaar van de burgerlijke stand kennis te geven van de geslachtsaanpassing**». Is dit letterlijk te nemen, of is een attest voldoende? Kan men als instelling of chirurg verplicht worden een aangifte te doen?

De spreker hoopt dat tot een constructieve dialoog kan worden gekomen tussen de verschillende partners. Dit wetsvoorstel tot wegwerking van de administratieve en gerechtelijke rompslomp bij juridische naams- en geslachtsverandering is te belangrijk voor personen met een genderidentiteitsproblematiek om verticaal te worden geklasseerd.

1.5. Uiteenzetting van de heer Kristof Uytterhoeven, plaatsvervangend docent aan de KU Leuven, advocaat

§ 1. De noodzaak van een wetgeving inzake transsexualiteit

A. Geen supranationale verplichting

1. Alvorens in te gaan op de tekst van het wetsvoorstel dient te worden onderzocht of een wetgevende tussenkomst inzake transsexualiteit wel noodzakelijk is.

2. De indieners van het wetsvoorstel verwijzen desbetreffend in de eerste plaats naar de resolutie van het Europees Parlement van 12 september 1989 over de discriminatie van transseksuelen evenals naar de *Recommandation nr. 1117 (1989) on the condition of transsexuals* van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa.

Ces deux organes supranationaux plaident effectivement de manière explicite pour l'instauration de dispositions légales qui, en cas de transsexualité avérée, permettent un changement de prénom et la modification de l'acte de naissance et des documents d'identité. Toutefois, ni la résolution ni la recommandation ne sont des textes contraignants sur le plan juridique.

3. Dans les arrêts du 11 juillet 2002 en cause de I. et Goodwin contre le Royaume-Uni, la Cour européenne des droits de l'homme estime qu'il découle de l'article 8 de la CEDH une obligation positive pour les États parties : reconnaître juridiquement le changement de sexe d'un transsexuel qui a subi une opération.

Il ne suffit pas, à cet égard, de prendre des mesures offrant au quotidien une protection contre l'immixtion des tiers dans la vie privée de l'intéressé. Le changement de sexe opéré dans les faits doit jouir d'une reconnaissance juridique entière.⁹ En droit belge, cette exigence se traduit par une adaptation de la mention du sexe dans l'acte de naissance, ainsi que du prénom lié au sexe et du numéro de registre national.¹⁰

Les États parties conservent néanmoins une grande liberté d'appréciation en ce qui concerne la mise en oeuvre concrète de cette reconnaissance juridique.¹¹ On ne peut donc pas non plus déduire de l'article 8 de la CEDH une quelconque obligation supranationale d'instaurer une législation spécifique en matière de transsexualité. Depuis l'ouverture du mariage aux personnes de même sexe, cette obligation ne peut pas davantage se déduire de l'article 12 de la CEDH.

3. Une étude récente réalisée à la demande de la *Commission Internationale de l'État civil* dans 26 pays européens a révélé que les solutions élaborées dans la pratique juridique diffèrent encore fortement selon les pays.¹² Cette étude a constaté que seuls quelques pays (la Suède, l'Allemagne, l'Italie, les Pays-Bas, la Turquie, l'Autriche et la Slovaquie) ont adopté une réglementation légale ou administrative particulière en matière de transsexualité.

⁹ CEDH, arrêt Goodwin c. Royaume-Uni du 11 juillet 2002, § 89-93; CEDH, arrêt I. c. Royaume-Uni du 11 juillet 2002, § 69-73

¹⁰ voyez également à cet égard CEDH, arrêt B. c. France du 25 mars 1992, § 26 et 59 CEDH, arrêt Goodwin c. Royaume-Uni du 11 juillet 2002, § 93; CEDH, arrêt I. c. Royaume-Uni du 11 juillet 2002, § 73.

¹¹ F. Granet, 'Consolidated report on transsexualism in Europe', in International Commission on Civil Status (ed.), Transsexualism in Europe, Strasbourg, Editions Conseil de l'Europe, 2000, 5-25.

¹² K. UYTTERHOEVEN, De staat van de transseksuele persoon. Rechtsvergelijkende analyse en proeve van oplossing naar Belgisch recht, III part., thèse de doctorat K.U.Leuven, 2000, 628 p.

Beide supranationale organen pleiten inderdaad on dubbelzinnig voor het invoeren van wettelijke bepalingen die ingeval van bewezen transseksualiteit een voornaamswijziging en de wijziging van de geboorteakte en de identiteitsdocumenten mogelijk maken. Evenwel zijn noch de resolutie noch de aanbeveling juridisch bindende teksten.

3. In de arresten van 11 juli 2002 inzake I. en Goodwin tegen het Verenigd Koninkrijk is het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van oordeel dat uit artikel 8 E.V.R.M. voor de Verdragstaten een positieve verplichting voortvloeit om de geslachtswijziging van een post-operatieve transseksueel juridisch te erkennen.

Het volstaat daarbij niet om maatregelen te nemen die het voor de betrokkene mogelijk maken in het dagdagelijkse leven gevrijwaard te blijven van inmengingen van derden in zijn privé-leven. Vereist wordt dat de feitelijke geslachtswijziging van de transseksueel volledig juridisch wordt erkend.⁹ Naar Belgisch recht betekent dit dat de geslachtsaanduiding in de geboorteakte dient te worden aangepast evenals de geslachtsgebonden voornaam en het rijksregisternummer.¹⁰

De Verdragstaten blijven evenwel een ruime beoordelingsvrijheid behouden betreffende de wijze waarop zij deze juridische erkenning verwezenlijken.¹¹ Derhalve kan ook artikel 8 E.V.R.M. geen enkele supranationale verplichting worden afgeleid om over te gaan tot het invoeren van een specifieke wetgeving in verband met transseksualiteit. Sedert de openstelling van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht kan dergelijke verplichting evenmin nog worden afgeleid uit artikel 12 E.V.R.M.

3. Een recente studie in opdracht van *Commission Internationale de l'Etat civil* heeft aangetoond dat in de 26 onderzochte Europese landen nog een grote diversiteit bestaat tussen de oplossingen die in de rechtspraktijk van deze landen werden uitgewerkt.⁸ In deze studie werd vastgesteld dat slechts in een beperkt aantal landen (Zweden, Duitsland, Italië, Nederland, Turkije, Oostenrijk en Slowakije) een bijzondere wettelijke of administratieve regeling inzake transseksualiteit werd aangenomen.

⁹ E.H.R.M., arrest Goodwin t. Verenigd Koninkrijk van 11 juli 2002, § 89-93; E.H.R.M. arrest I. / Verenigd Koninkrijk van 11 juli 2002, § 69-73

¹⁰ zie in dit verband ook E.H.R.M., arrest B. t. Frankrijk van 25 maart 1992, § 26 en 59. E.H.R.M., arrest Goodwin t. Verenigd Koninkrijk van 11 juli 2002, § 93; E.H.R.M. arrest I. / Verenigd Koninkrijk van 11 juli 2002, § 73.

¹¹ F. Granet, 'Consolidated report on transsexualism in Europe', in International Commission on Civil Status (ed.), Transsexualism in Europe, Straatsburg, Editions Conseil de l'Europe, 2000, 5-25.

¹² K. Uytterhoeven, De staat van de transseksuele persoon. Rechtsvergelijkende analyse en proeve van oplossing naar Belgisch recht, III dln., proefschrift K.U.Leuven, 2000, 628 p.

B. Plaidoyer pour une intervention législative limitée

3. Bien que l'État belge, sur la base du droit supranational en matière de reconnaissance juridique de la modification du sexe d'un transsexuel ayant subi une opération, ne soit pas obligé de modifier d'une manière quelconque la législation existante, l'orateur a néanmoins plaidé, dans sa thèse de doctorat¹³, pour une intervention légale bien délimitée. Cette conclusion se base sur une étude de droit comparé établissant une comparaison entre le droit belge et les droits français, néerlandais et allemand.

4. Il ressort de cette étude de droit comparé qu'il n'est pas nécessaire d'élaborer un cadre légal en ce qui concerne le traitement de réassignation sexuelle. L'on peut craindre au contraire, selon l'orateur, qu'une réglementation légale dans ce domaine ne soit insuffisamment souple pour tenir compte de manière adéquate de l'évolution des sciences médicales.

Aucun des systèmes juridiques étudiés dans le cadre de la thèse de doctorat ne connaît de réglementation légale particulière en ce qui concerne la réassignation hormonale et chirurgicale des caractères sexuels physiques. Aux Pays-Bas et en Allemagne, lors de l'instauration de la réglementation légale relative à la modification de l'état de la personne des transsexuels, le législateur a même renoncé à élaborer un cadre légal concernant le traitement de réassignation sexuelle. Pourtant, dans les deux pays, le fait d'avoir subi préalablement un traitement de réassignation sexuelle est une condition fondamentale pour la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance.

Le législateur néerlandais a justifié ce choix en considérant que la réassignation sexuelle doit en tout premier lieu répondre aux prescriptions édictées par le monde médical.¹⁴ La compétence décisionnelle est de cette manière expressément transmise aux médecins traitants.

En Allemagne par contre, ce sont plutôt des motifs d'ordre pragmatique qui paraissent avoir influencé la décision du législateur. Lors des travaux préparatoires du projet de loi dont est issue la *Transsexuellengesetz*, la possibilité a été envisagée d'inscrire dans la législation allemande l'approbation préalable de la

B. Pleidooi voor een beperkt legislatief optreden

3. Hoewel de Belgische Staat op grond van het supranationale recht met betrekking tot de juridische erkenning van het gewijzigde geslacht van een post-operatieve transseksueel niet gehouden is enige wijziging aan te brengen aan de bestaande wetgeving, heeft de spreker in zijn proefschrift¹³ niettemin gepleit voor een afgelijnde wettelijke tussenkomst. Deze conclusie is gebaseerd op een rechtsvergelijkend onderzoek waarbij het Belgische recht werd vergeleken met het Franse, het Nederlandse en het Duitse recht.

4. Dit rechtsvergelijkende onderzoek heeft aangetoond dat een wettelijke regeling van de geslachtsaangepassende behandeling niet noodzakelijk is. Integendeel moet volgens de spreker juist worden gevreesd dat een wettelijke regeling op dit vlak onvoldoende flexibel zal blijken om de evolutie van de medische wetenschap adequaat te ondervangen.

Geen van de rechtsstelsels die in het kader van het proefschrift werden onderzocht, kent een bijzondere wettelijke regeling met betrekking tot de hormonale en heelkundige aanpassing van de lichamelijke geslachtskenmerken. In Nederland en Duitsland heeft de wetgever bij het invoeren van de wettelijke regeling inzake de wijziging van de staat van de persoon van transseksuelen zelfs afgezien van een wettelijke regeling inzake de geslachtsaangepassende behandeling. Nochtans maakt in beide landen het voorafgaandelijk ondergaan van een geslachtsaangepassende behandeling een grondvoorwaarde uit voor de wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte.

De Nederlandse wetgever heeft deze keuze verantwoord met de overweging dat de geslachtsaangepassende behandeling in de eerste plaats dient te beantwoorden aan de voorschriften die door de medische wereld worden vooropgesteld.¹⁴ De beslissingsbevoegdheid wordt op die manier uitdrukkelijk overgedragen op de behandelende geneesheren.

In Duitsland lijken daarentegen eerder motieven van pragmatische aard de beslissing van de wetgever te hebben beïnvloed. Tijdens de voorbereiding van het wetsontwerp dat heeft geleid tot de *Transsexuellengesetz*, werd de mogelijkheid overwogen om de voorafgaande goedkeuring van de geslachts-

¹³ 3 M.v.A., Doc. parl. T.K. 1982-83, n° 17297/6, 23 et 32.

¹⁴ *Gesetzentwurf der Bundesregierung. Entwurf eines Gesetzes über die Änderung der Vornamen und die Feststellung der Geschlechtszugehörigkeit in besonderen Fällen (Transsexuellengesetz - TSG), Drucksache Bundestag 1979, n° 8/2947.*

¹³ M.v.A., Kamerst. T.K. 1982-83, nr. 17297/6, 23 en 32.

¹⁴ *Gesetzentwurf der Bundesregierung. Entwurf eines Gesetzes über die Änderung der Vornamen und die Feststellung der Geschlechtszugehörigkeit in besonderen Fällen (Transsexuellengesetz - TSG), Drucksache Bundestag 1979, nr. 8/2947.*

réaffectation sexuelle comme une condition fondamentale supplémentaire à la décision judiciaire portant sur la modification d'attributs sexuels d'un transsexuel ayant subi une opération.¹⁵ Le gouvernement allemand y a finalement renoncé parce que la mise en œuvre d'une telle disposition passait, selon lui, par une modification de la loi pénale, ce qui n'était pas conforme à la philosophie du projet de loi. Une autre objection à l'obligation d'une procédure d'approbation préalable était, selon les auteurs du projet de loi, qu'il fallait élaborer un régime transitoire pour les opérations de reconstruction sexuelle qui seraient pratiquées avant l'entrée en vigueur de la loi.

5. Selon l'orateur, une intervention législative est par contre nécessaire en ce qui concerne la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance.

6. En effet, pour ce qui est de la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance, on peut d'abord constater une absence de consensus quant à la recevabilité d'une demande de changement de sexe et à la procédure à suivre.

Une partie de la jurisprudence et de la doctrine estime que l'acte de naissance d'un transsexuel ayant subi une opération peut être modifié par une demande de rectification d'un acte de l'état civil. Toutefois, l'orateur ne peut souscrire à cette solution, étant donné que, dans l'état actuel de la science médicale, rien n'indique que la transsexualité a une cause biologique qui existait déjà au moment de la rédaction de l'acte de naissance. Par conséquent, on ne peut affirmer que, lors de la rédaction de l'acte de naissance, on a commis une faute justifiant une rectification de l'acte de naissance (avec effet rétroactif).

Une autre partie de la jurisprudence et de la doctrine considère, à juste titre, que l'acte de naissance d'un transsexuel ayant subi une opération peut uniquement être modifié par une action d'état en changement de sexe. Étant donné que ce type d'action n'est pas réglé par la loi, il a néanmoins fallu lui trouver un autre fondement. Selon une partie de la jurisprudence, l'action d'état en changement de sexe se base sur l'article 8 de la C.E.D.H., alors que, selon une autre tendance au sein de la jurisprudence, cette action se fonde sur un principe général de droit selon lequel chacun a le droit d'être reconnu juridiquement comme appartenant au sexe masculin ou au sexe féminin (modifié). Tant que la Cour

adaptative traitement in de Duitse wetgeving op te nemen als een bijkomende grondvoorwaarde voor de gerechtelijke beslissing over de wijziging van geslachts-toebereiden van een postoperatieve transseksueel.¹⁵ De Duitse regering heeft hier uiteindelijk van afgezien, vermits een dergelijke regeling volgens haar alleen kon worden ingevoerd door een wijziging van de strafwet, hetgeen niet beantwoordde aan de opzet van het wetsontwerp. Een ander bezwaar tegen een verplichte voorafgaande goedkeuringsprocedure bestond er volgens de indieners van het wetsontwerp in dat een overgangsregeling moest worden uitgewerkt voor de geslachtsoperaties die uitgevoerd zouden zijn vóór het in werking treden van de wet.

5. Een wetgevende tussenkomst is volgens de spreker wel noodzakelijk voor wat betreft de wijziging van de geslachtsaanduiding in de geboorteakte.

6. Met betrekking tot de wijziging van de geslachtsaanduiding bestaat er in de eerste plaats immers geen eensgezindheid omtrent de ontvankelijkheid van een vordering tot wijziging van het geslacht en de te volgen procedure.

Een gedeelte van de rechtspraak en rechtsleer is van oordeel dat de geboorteakte van een postoperatieve transseksueel kan worden gewijzigd door een vordering tot verbetering van een akte van de burgerlijke stand. Deze oplossing kan evenwel niet worden bijgetreden, aangezien er in de actuele stand van de medische wetenschap geen aanwijzingen zijn dat transsexualiteit een biologische oorzaak heeft die reeds bestaat op het ogenblik van het opstellen van de geboorteakte. Bijgevolg kan niet worden volgehouden dat er bij het opstellen van de geboorteakte een fout is begaan die een verbetering van de geboorteakte (met terugwerkende kracht) rechtvaardigt.

Een ander gedeelte van de rechtspraak en rechtsleer gaat er terecht van uit dat de geboorteakte van een postoperatieve transseksueel uitsluitend kan worden gewijzigd door middel van een vordering van staat tot wijziging van het geslacht. Aangezien dergelijke vordering niet wettelijk geregeld is, diende evenwel een andere grondslag te worden gevonden. Een gedeelte van de rechtspraak baseert de vordering van staat tot wijziging van het geslacht op artikel 8 E.V.R.M. terwijl volgens een andere strekking in de rechtspraak deze vordering haar grondslag vindt in een algemeen rechtsbeginsel dat eenieder het recht heeft om juridisch erkend te worden als behorend tot het (gewijzigde)

¹⁵ Cf. K. Uytterhoeven, o.c., n° 1128.

¹⁵ Zie K. Uytterhoeven, o.c., nr. 1128.

de cassation ne se sera pas prononcée sur l'admissibilité de changement de sexe, une certaine forme d'incertitude persistera cependant quant à la recevabilité de cette action. Une confirmation de la pratique juridique existante dans une réglementation légale éliminerait toute insécurité juridique.

On constate en outre qu'en pratique, les tribunaux ne suivent pas tous la même procédure. Par ailleurs, le juge demande souvent l'avis du ministère public, alors qu'il n'y est pas tenu, strictement parlant. Cette demande d'avis ralentit la procédure. La preuve devrait également faire l'objet d'une réglementation précise. Une intervention législative permettrait d'apporter des simplifications dans ce domaine.

7. L'intervention législative demandée se justifie encore par un deuxième élément important, qui concerne les conditions de fond et les effets de l'action d'état en changement de sexe. L'orateur estime que ces conditions de fond doivent faire l'objet d'une définition légale claire et qu'il convient de soumettre les conséquences de la reconnaissance juridique du changement de sexe à une réglementation claire. Une telle réglementation permettra non seulement d'accroître la sécurité juridique, mais aussi de simplifier et d'accélérer les procédures.

§ 2. Examen du contenu de la proposition de loi

A. Conditions minimales à respecter pour le traitement des transsexuels

8. Il convient en tout premier lieu de se référer à ce qui a été expliqué ci-avant en ce qui concerne la nécessité d'une réglementation légale de la réassignation sexuelle. Rien que pour cette raison, l'orateur plaide en faveur de la suppression du chapitre II de la loi.

Les conditions minimales relatives au traitement de personnes transsexuelles sont certes nécessaires et coïncident d'ailleurs en grande partie avec la proposition de loi qu'il a formulée à ce sujet dans sa thèse.¹⁶ M. Uytterhoeven y a toutefois plaidé pour que ces con-

¹⁶ Cf. le texte actuel de l'article 3, alinéa 1er : «Le ministre de la Justice peut autoriser le changement de prénoms lorsque les prénoms sollicités ne prêtent pas à confusion et ne peuvent nuire au requérant ou à des tiers.» (italique ajouté).

mannelijke dan wel vrouwelijke geslacht. Zolang het Hof van Cassatie zich niet heeft uitgesproken over de toelaatbaarheid van de vordering van staat tot wijziging van het geslacht blijft er echter een relatieve vorm van onzekerheid bestaan over de ontvankelijkheid van deze vordering. Een bevestiging van de bestaande rechtspraktijk in een wettelijke regeling zou elke rechtsonzekerheid wegnemen.

Bovendien blijken er in de praktijk verschillen te bestaan tussen de onderscheiden rechtbanken voor wat betreft de te volgen procedure. Vaak wordt ook het advies van het openbaar ministerie gevraagd, hoewel dit *stricto sensu* niet nodig is en vertragend werkt. Ook op het vlak van bewijs moet een eenduidige regeling worden opgesteld. Een wetgevende tussenkomst zou in dit verband dan ook vereenvoudigend werken.

7. Een tweede belangrijke reden voor een wetgevende tussenkomst betreft de grondvoorwaarden en de gevolgen van de vordering van staat tot wijziging van het geslacht. Het is volgens de spreker aangewezen dat deze grondvoorwaarden op eenduidige wijze wettelijk worden bepaald. Ook omtrent de gevolgen van de juridische erkenning van de geslachtswijziging dient een eenduidige regeling te bestaan. Dit zal niet alleen leiden tot meer rechtszekerheid, maar ook tot vereenvoudiging en versnelling van de procedures.

§ 2. Inhoudelijke bespreking van het wetsvoorstel

A. De minimumvereisten die in acht dienen te worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen

8. In de eerste plaats dient te worden verwezen naar hetgeen hoger reeds werd uiteengezet omtrent de noodzaak van een wettelijke regeling van de geslachtsaangepaste behandeling. Alleen reeds om deze reden pleit de spreker ervoor om hoofdstuk II te schrappen uit de wet.

De minimumvereisten inzake de behandeling van transseksuele personen zijn weliswaar nuttig en stemmen overigens grotendeels overeen met het voorstel dat hij desbetreffend geformuleerd heeft in zijn proefschrift.¹⁶ De heer Uytterhoeven heeft er evenwel voor

¹⁶ Cf. De huidige tekst van artikel 3, eerste lid : «De Minister van Justitie kan de voornaamsverandering toestaan indien de gevraagde voornamen geen aanleiding geven tot verwarring en de verzoeker of derden niet kunnen schaden.» (cursivering toegevoegd).

ditions minimales fassent office de normes (tout comme en Allemagne et en Italie) qui doivent être considérées comme des règles de l'art dans le traitement médical des transsexuels.

Cela n'aurait d'ailleurs aucun sens d'inscrire les conditions minimales dans la loi si l'on n'y lie aucune sanction légale ou effet légal en ce qui concerne l'admissibilité du traitement ou son remboursement ou la responsabilité du médecin. On n'exige pas non plus que le changement de sexe physique, qui est une condition fondamentale à la modification de l'acte de naissance, soit la conséquence d'une réassignation sexuelle remplissant les conditions du chapitre II de la proposition de loi.

9. Quant au fond, l'orateur a peu d'observations à formuler sur les conditions minimales dès lors que ces conditions sont basées sur ses propres constatations.

B. Modifications de la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms

10. En ce qui concerne le changement du prénom lié au sexe, un transsexuel peut d'ores et déjà recourir *de lege lata* à la procédure administrative prévue par la loi du 15 mai 1987 relative aux noms et prénoms. Le principal obstacle pratique réside toutefois dans la durée de cette procédure. Il est également important que le transsexuel puisse obtenir son changement de prénom dès la réassignation sexuelle (et préalablement à l'intervention chirurgicale).

11. Selon M. Uytterhoeven, les propositions visant à compléter la loi du 15 mai 1987 peuvent en effet conduire à une accélération de l'obtention du changement de prénom. Force est néanmoins de constater que la proposition de loi ne prévoit aucune sanction ni voie de recours si la décision du ministre de la Justice autorisant le changement de prénom n'est pas prise dans les trois mois qui suivent l'introduction de la demande de changement de prénom.

L'ajout qu'il est proposé d'apporter à la loi ôte cependant toute incertitude quant à la possibilité de modifier dès avant les interventions chirurgicales le prénom lié au sexe du transsexuel.

12. L'octroi, au ministre de la Justice, du pouvoir discrétionnaire d'autoriser ou non un changement de pré-

gepleit om deze minimumvereisten op te nemen in standaardnormen (naar Duits en Italiaans voorbeeld) die als regels van de kunst moeten worden in acht genomen bij de medische behandeling van de transseksuelen.

Het heeft overigens weinig zin om de minimumvereisten op te nemen in de wet indien men hieraan geen enkele wettelijke sanctie of wettelijk gevolg verbindt op het vlak van de toelaatbaarheid of de terugbetaling van de behandeling of de aansprakelijkheid van de arts. Er wordt evenmin vereist dat de lichamelijke geslachtsaanpassing die als grondvoorwaarde geldt voor de wijziging van de geboorteakte het gevolg moet zijn van een geslachtsaanpassende behandeling die beantwoordt aan de vereisten van hoofdstuk II van het wetsvoorstel.

9. Inhoudelijk heeft de spreker weinig opmerkingen op de minimumvereisten aangezien deze vereisten gebaseerd zijn op zijn eigen bevindingen in zijn proefschrift.

B. Wijzigingen van de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en de voornamen

10. Voor de verandering van de geslachtsgebonden voornaam kan een transseksueel *de lege lata* reeds gebruik maken van de administratieve procedure voorzien in de wet van 15 mei 1987 betreffende de namen en de voornamen. Het grote praktische bezwaar bestaat evenwel in de duurtijd van deze procedure. Tevens is het van belang dat de transseksueel reeds tijdens de geslachtsaanpassende behandeling (en voorafgaand aan de heelkundige ingrepen) een voornaamsverandering kan bekomen.

11. Volgend de heer Uytterhoeven kunnen de voorstellen tot aanvulling van de wet van 15 mei 1987 er inderdaad toe leiden dat een voornaamsverandering sneller kan worden bekomen. Niettemin moet worden vastgesteld dat het wetsvoorstel niet voorziet in enige sanctie of rechtsmiddel indien de beslissing van de minister van Justitie waarin de voornaamsverandering wordt toegestaan, niet wordt genomen binnen de drie maanden na de indiening van het verzoek tot voornaamswijziging.

De voorgestelde aanvulling van de wet neemt wel elke onzekerheid weg omtrent de mogelijkheid om reeds voorafgaand aan de heelkundige ingrepen de geslachtsgebonden voornaam van de transseksueel te wijzigen.

12. Het toekennen van een discretionaire bevoegdheid aan de minister van Justitie om een voornaams-

nom¹⁷ pourrait, en cas de transsexualité, constituer éventuellement une violation du droit au respect de la vie privée (Art. 8 de la CEDH). Cela ne peut cependant être inféré en tant que tel de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, qui ne s'est pas encore prononcée sur les transsexuels qui n'ont pas encore subi de traitement complet. Si une demande de changement de prénom d'un transsexuel ayant subi une opération était rejetée, l'existence d'une telle violation pourrait toutefois difficilement être contestée.

C. Les modifications du Code civil

1. La modification de l'article 45, § 1er, du Code civil

13. Une copie certifiée conforme est une copie intégrale de l'acte de naissance, qui bénéficie de la même force probante que l'acte proprement dit (art. 45, § 1er, alinéa 5, du Code civil) et doit donc reproduire à la fois le texte initial et les mentions marginales. Cette exigence ne posera toutefois pas de problèmes majeurs en pratique, puisque le législateur a fortement limité la délivrance de ce type de copies (voir l'article 45, § 1er, alinéa 2, du Code civil).

Par contre, tout un chacun peut obtenir un extrait de l'acte de naissance. La vie privée du transsexuel est donc menacée si ces extraits mentionnent, eux aussi, la situation initiale. M. Uytterhoeven estime qu'en l'espèce, l'intérêt des tiers qui ne sont pas privilégiés dans le cadre de l'article 45, § 1er, alinéa 2, du Code civil, ne fait pas le poids face au droit du transsexuel à la protection de sa vie privée. Compte tenu, notamment, de l'article 8 de la CEDH, l'extrait de l'acte de naissance modifié d'un transsexuel ne peut donc mentionner que le nouveau sexe juridique.

Cette règle devrait dès lors être inscrite explicitement dans le Code civil. Le droit allemand prévoit d'ailleurs déjà une possibilité similaire de modifier le prénom avant que la réassignation sexuelle ait été menée à bien.

2. Le rétablissement de l'article 61 du Code civil

verandering al dan niet toe te staan¹⁷ zou ingeval van transseksualiteit mogelijk een schending van het recht op eerbiediging van het privé-leven kunnen inhouden (Art. 8 EVRM). Dit kan evenwel niet als dusdanig worden afgeleid uit de rechtspraak van Europees Hof voor de Rechten van de Mens, dat zich nog niet uitgesproken over transseksuelen die nog geen volledige behandeling hebben ondergaan. In het geval een verzoek tot voornaamsverandering van een postoperatieve transseksueel zou worden afgewezen, kan het bestaan van dergelijke schending echter bezwaarlijk worden betwist.

C. De wijzigingen van het Burgerlijk Wetboek

1. De wijziging van artikel 45, § 1 B.W.

13. Een eensluidend verklaard afschrift is een volledige kopie van de geboorteakte met dezelfde bewijskracht als de akte zelf (art. 45, § 1, vijfde lid B.W.), en dient dan ook zowel de oorspronkelijke tekst als de kantmelding weer te geven. In de praktijk zal dit echter geen belangrijk probleem vormen, aangezien de wetgever de afgifte van dergelijke afschriften in belangrijke mate heeft beperkt (zie artikel 45, § 1, tweede lid B.W.).

Een uittreksel van de geboorteakte kan daarentegen door eenieder worden verkregen. De privacy van de betrokken transseksueel komt derhalve in het gedrang, indien ook in de uittreksels melding zou worden gemaakt van de oorspronkelijke toestand. Volgens de heer Uytterhoeven weegt het belang van de niet door art. 45, § 1, tweede lid B.W. bevoordeelde derden *in casu* niet op tegen het recht dat de transseksueel heeft op de bescherming van zijn privé-leven. Mede gelet op artikel 8 E.V.R.M. mag een uittreksel van de gewijzigde geboorteakte van een transseksueel bijgevolg alleen het nieuwe juridische geslacht vermelden.

Het is dan ook aangewezen dit uitdrukkelijk in het Burgerlijk Wetboek op te nemen. Een gelijkaardige mogelijkheid tot wijziging van de voornaam vóór het voltooien van de geslachtsaanpassende behandeling bestaat overigens naar Duits recht.

2. Het herstel van artikel 61 B.W.

¹⁷ R. Green, 'Transsexuals' children', I.J.T. 1998, n° 4 (<http://www.symposion.com/ijt/jtc0601.htm>); cf. J. Sales, 'Children of a Transsexual Father: A Successful Intervention', *European Child and Adolescent Psychiatry* 1995, 136-139.

¹⁷ R. Green, 'Transsexuals' children', I.J.T. 1998, nr. 4 (<http://www.symposion.com/ijt/jtc0601.htm>); zie J. Sales, 'Children of a Transsexual Father: A Successful Intervention', *European Child and Adolescent Psychiatry* 1995, 136-139.

14. L'orateur ne peut souscrire à la procédure administrative proposée par les auteurs de la proposition de loi. Il plaide pour une confirmation légale de la pratique existante et pour l'instauration d'une action d'état en modification de la mention du sexe d'un transsexuel.

15. Les prétendus inconvénients d'une procédure judiciaire ne sont pas, selon lui, une raison pour instaurer une procédure administrative.

Les auteurs de la proposition de loi soulignent notamment la durée de la procédure. À cet égard, il faut toutefois constater que cette procédure se déroule très bien dans différents arrondissements. La lenteur des procédures judiciaires est un problème structurel qui doit être traité d'une façon structurelle. On ne peut avancer cet argument pour laisser à l'appréciation du fonctionnaire de l'état civil un élément aussi important que le sexe de la personne. Par ailleurs, on a déjà souligné ci-dessus que l'intervention du ministère public peut occasionner un retard (en raison de la charge de travail des magistrats). *De lege lata*, cette intervention n'est en principe toutefois pas requise pour une action d'état.

Le coût de la procédure judiciaire peut lui aussi difficilement faire office d'argument. En effet, outre que les personnes démunies ont la possibilité de demander la désignation d'un avocat pro-deo, la procédure doit également être simplifiée par une réglementation légale, de sorte que les honoraires de l'avocat seront relativement limités. De plus, les frais de justice sont réduits, étant donné que l'action est introduite par requête unilatérale et qu'en principe, il n'est pas nécessaire de signifier le jugement.

Une procédure peut donc également être efficace, transparente et simple en matière judiciaire. En effet, l'instauration de règles légales en ce qui concerne la preuve et les conditions de fond de l'action d'état peut donner lieu à une simplification considérable.

16. En outre, il est indiqué de continuer à soumettre la modification de l'indication du sexe à un contrôle judiciaire (marginal). Il est vrai qu'il se pose peu de problèmes dans la pratique, et que le changement de sexe est presque toujours accordé. Néanmoins, des discussions peuvent subsister, par exemple quant à la condition fondamentale de savoir si l'intéressé a été adapté au sexe désiré sur le plan physique dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical. Si un transsexuel a subi un traitement à l'étranger, il doit également pouvoir être possible de vérifier si

14. De spreker kan de door de indieners van het wetsvoorstel voorgestane administratieve procedure niet worden bijgetreden. Hij pleit ervoor om de bestaande praktijk wettelijk te bevestigen en een vordering van staat tot wijziging van de geslachtsaanduiding van een transseksueel in te voeren.

15. De beweerde nadelen van een gerechtelijke procedure vormen volgens hem geen reden om een administratieve procedure in te voeren.

De indieners van het wetsvoorstel wijzen onder meer op de duur van de procedure. Desbetreffend dient evenwel te worden vastgesteld dat in verschillende arrondissementen deze procedure zeer vlot verloopt. Het trage verloop van gerechtelijke procedures is een structureel probleem dat structureel dient te worden behandeld. Het gaat niet op om dit argument te hanteren als reden om een dermate belangrijk element als het geslacht van de persoon over te laten aan de beoordeling van de ambtenaar van de burgerlijke stand. Hoger werd overigens reeds gewezen op het feit dat de tussenkomst van het openbaar ministerie kan leiden tot vertraging (omwille van werkdruk waarmee de magistraten geconfronteerd worden). *De lege lata* is deze tussenkomst in beginsel evenwel niet vereist voor een vordering van staat.

Ook de kostprijs van de gerechtelijke procedure kan bezwaarlijk een argument worden genoemd. Naast de mogelijkheid voor minvermogenden om een pro-deo advocaat toegewezen te krijgen, moet een wettelijke regeling de procedure vereenvoudigen zodat de erelonen van een advocaat eerder beperkt zullen zijn. De gerechtskosten zijn bovendien beperkt aangezien de procedure wordt ingeleid bij eenzijdig verzoekschrift en er in beginsel geen betekening van het vonnis nodig is.

Een efficiënte, transparante en eenvoudige procedure kan derhalve ook voor een gerechtelijke procedure zijn. Met name kan het invoeren van wettelijke regels inzake het bewijs en de grondvoorwaarden van de vordering van staat een aanzienlijke vereenvoudiging inhouden.

16. Het is bovendien aangewezen dat de wijziging van de geslachtsaanduiding aan een (marginale) rechterlijke controle onderworpen blijft. Weliswaar stellen er zich in de praktijk weinig problemen en wordt de geslachtswijziging bijna altijd toegekend. Niettemin kunnen er discussies blijven bestaan, onder meer over de grondvoorwaarde of de betrokkene zoveel als uit medisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast. Ook indien een transseksueel in het buitenland een behandeling heeft ondergaan, moet het mogelijk zijn te onderzoeken

les conditions nécessaires étaient remplies pour ce traitement. En effet, le sexe fait partie de l'état de la personne et ne peut, en tant que tel, être modifié de manière arbitraire.

Il est également permis de se demander quelle est la procédure à suivre lorsque, pour une raison ou pour une autre, le transsexuel concerné ne déclare pas le changement de sexe physique dans les trois mois de l'opération chirurgicale reconstructive. Par ailleurs, l'intéressé peut encore être contraint d'introduire une procédure judiciaire en cas de refus de l'officier de l'état civil.

17. En ce qui concerne les conditions de fond inscrites dans la proposition de loi, force est de constater qu'elles sont déjà appliquées dans la pratique juridique actuelle des tribunaux et qu'elles présentent de grandes ressemblances avec celles que l'on retrouve chez nos voisins.

18. En ne prévoyant pas que le transsexuel ne doit pas avoir d'enfants, la proposition de loi met également fin à l'insécurité juridique qui subsiste encore en la matière.

Certains auteurs considèrent en effet qu'un lien de filiation établi avant l'introduction de l'action d'état entre le requérant transsexuel et un enfant fait obstacle au changement de sexe juridique.

En tout premier lieu, on argumente que la modification de la mention du sexe du parent transsexuel est contraire à l'intérêt de l'enfant, dès lors que l'enfant aurait deux pères ou deux mères en raison de ce changement. Cette idée est difficilement défendable, selon M. Uytterhoeven, dès lors que l'on ne réserve pas la réassignation sexuelle proprement dite aux transsexuels sans enfants. Pour un enfant qui est confronté à un parent transsexuel, la transformation sexuelle physique du parent est un élément bien plus radical que l'adaptation de son acte de naissance à son nouveau sexe. Il me semble dès lors contradictoire de ne pas faire dépendre l'opération de reconstruction sexuelle de la condition de ne pas avoir d'enfants, et ensuite de refuser la reconnaissance juridique de ce changement physique sur la base de l'intérêt de l'enfant. Des études scientifiques ont d'ailleurs montré que, moyennant l'accompa-

ken of deze behandeling met de nodige waarborgen is omkleed. Het geslacht behoort immers tot de staat van de persoon en kan als dusdanig niet willekeurig worden gewijzigd.

Ook rijst de vraag welke procedure moet worden gevolgd indien de betrokken transseksueel om een of andere reden geen aangifte doet van de lichamelijke geslachtsverandering binnen de drie maanden na de chirurgisch reconstructieve ingreep. Het is evenmin uitgesloten dat de betrokkene alsnog een gerechtelijke procedure zal dienen op te starten, met name ingeval van een weigering van de ambtenaar van de burgerlijke stand.

17. Wat de in het wetsvoorstel opgenomen grondvoorwaarden betreft, kan worden vastgesteld dat deze grondvoorwaarden ook in de huidige rechtspraak worden gehanteerd door de rechtbanken en ook in belangrijke mate overeenstemmen met voorwaarden die in de ons omringende landen worden gehanteerd.

18. Door geen vereiste op te nemen dat een transseksueel kinderloos moet zijn, wordt ook de actueel op dat punt nog bestaande rechtsonzekerheid bevestigd.

Sommige auteurs zijn met name van oordeel dat een afstammingsband die - voorafgaand aan het inleiden van de vordering van staat - is vastgesteld tussen de transseksuele verzoeker en een kind, de juridische geslachtsverandering in de weg staat.

In de eerste plaats wordt geargumenteed dat de wijziging van de geslachtsaanduiding van de transseksuele ouder strijdig is met het belang van het kind, aangezien het kind door de verandering van kunne twee vaders respectievelijk twee moeders zou hebben. Deze opvatting is volgens de heer Uytterhoeven moeilijk houdbaar, nu men het ondergaan van een geslachtsaanpassende behandeling zelf niet voorbehoudt aan kinderloze transseksuelen. Voor een kind dat geconfronteerd wordt met een transseksuele ouder, is de lichamelijke geslachtstransformatie van de ouder een veel ingrijpender gegeven dan de aanpassing van diens geboorteakte aan de nieuwe sekse. Het komt mij derhalve tegenstrijdig voor om de geslachtsoperatie niet afhankelijk te stellen van de voorwaarde van kinderloosheid, en vervolgens de juridische erkenning van deze lichamelijke verandering te weigeren op grond van het belang van

gnement qui s'impose, la transformation sexuelle physique n'entraîne pas nécessairement des effets nocifs pour l'enfant.¹⁸

Selon une autre approche du problème, le lien de filiation établi fixerait définitivement le sexe du transsexuel. La parenté (juridique) indique en effet que le sexe socialement vécu ne correspond pas (complètement) à l'identité sexuelle. L'orateur ne peut non plus souscrire à cet argument. Le lien de filiation juridiquement établi ne peut, selon lui, être retenu comme critère sexuel déterminant. Il convient plutôt de vérifier *in concreto* si le demandeur a assumé vis-à-vis de l'enfant le rôle parental correspondant à son sexe d'origine. C'est moins la parenté juridique que la parenté sociale qui doit servir de critère décisif. Le souhait de l'enfant n'est pas nécessairement inconciliable avec les sentiments de dysphorie sexuelle. On peut ainsi, par exemple, songer au cas d'un transsexuel qui tente de réprimer ces sentiments en contractant un mariage conformément à son sexe d'origine et en concevant ou en ayant des enfants dans le cadre de cette relation. En pareil cas, le lien de filiation n'est pas un obstacle au changement de la mention du sexe du parent transsexuel.

La jurisprudence (publiée) est encore partagée sur la question de savoir si le lien de filiation établi fait obstacle à un changement de sexe juridique. La Cour d'appel d'Anvers et le tribunal de première instance de Liège ont autorisé le changement de sexe d'un transsexuel homme désirant devenir femme, bien que celui-ci ait eu une fille de son mariage (dissous)¹⁹. Le tribunal de première instance de Gand rejette pour sa part ce type de demandes²⁰.

19. M. Uytterhoeven formule enfin une proposition alternative fondée sur les constats mis en évidence par l'étude ayant servi de base à sa thèse de doctorat.

Proposition de M. Uytterhoeven

1. Un chapitre VII, intitulé «De la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance», est inséré dans le titre II «Des actes de l'état civil» du Code civil.

¹⁸ Anvers, 27 avril 1988, R.W. 1988-89, 614, avec note de référence d'A.V.; Civ. Liège, 22 avril 1998, Rev. trim. dr. fam. 1999, 92, note d'Y.-H. Leleu; voyez également Civ. Anvers, 27 octobre 1987, inédit, A.R.V. n° 87.233.

¹⁹ Civ. Gand, 19 décembre 1991, T.G.R. 1992, 147.

het kind. Wetenschappelijk onderzoek heeft overigens aangetoond dat de lichamelijke geslachtstransformatie - mits de nodige begeleiding - niet noodzakelijk schadelijke effecten heeft voor het kind.¹⁸

Volgens een andere benadering van het probleem, zou de vastgestelde afstammingsband het geslacht van de transseksueel definitief vastleggen. Het (juridische) ouderschap geeft immers aan dat het sociaal beleefde geslacht niet (geheel) overeenstemt met de genderidentiteit. Ook dit argument kan niet worden bijgetreden. De vastgestelde juridische afstammingsband kan volgens de spreker niet worden weerhouden als doorslaggevend geslachts criterium. Veeleer dient *in concreto* te worden nagegaan of de verzoeker ten aanzien van het kind de ouderlijke rol heeft opgenomen die overeenstemt met zijn oorspronkelijke geslacht. Niet zozeer het juridische, maar wel het sociale ouderschap moet als afdoend criterium worden aangemerkt. De kindervens is niet noodzakelijk onverenigbaar met de genderdysfore gevoelens. Zo kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een transseksueel die deze gevoelens tracht te onderdrukken door een huwelijk aan te gaan overeenkomstig zijn oorspronkelijke sekse, en binnen die relatie kinderen te baren respectievelijk te verwekken. In dergelijk geval vormt de afstammingsband geen beletsel voor de verandering van de geslachtsaanduiding van de transseksuele ouder.

De (gepubliceerde) rechtspraak blijft vooralsnog verdeeld over de vraag of de vastgestelde afstammingsband een juridische geslachtswijziging in de weg staat. Het hof van beroep te Antwerpen en de rechtbank van eerste aanleg te Luik hebben de wijziging van de kunne van een man-naar-vrouw-transseksueel toegestaan, ondanks het feit dat uit diens (ontbonden) huwelijk een dochter was geboren.¹⁹ De rechtbank van eerste aanleg te Gent reageert daarentegen afwijzend.²⁰

19. Tot slot geeft de heer Uytterhoeven een alternatief voorstel op basis van de bevindingen van het onderzoek dat heeft geleid tot zijn doctoraatsproefschrift.

Eigen voorstel

1. In het Burgerlijk Wetboek wordt in Titel II Akten van de burgerlijke stand een Hoofdstuk VII ingelast met als titel «Wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte».

¹⁸ Antwerpen 27 april 1988, R.W. 1988-89, 614, verwijzende noot A.V.; Rb. Luik 22 april 1998, Rev. trim. dr. fam. 1999, 92, noot Y.-H. Leleu; zie ook Rb. Antwerpen 27 oktober 1987, onuitg., A.R.V. nr. 87.233.

¹⁹ Rb. Gent 19 december 1991, T.G.R. 1992, 147.

Ce chapitre comporte les dispositions suivantes:

«Art. 101*bis*. — Tout Belge qui, sur la base de son orientation transsexuelle, a la conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué dans l'acte de naissance, et qui a adopté le rôle sexuel correspondant, peut demander au tribunal d'ordonner le changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance, si cette personne:

1° a été adaptée au sexe désiré sur le plan physique dans la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical ou psychologique ;

2° n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial.

Art. 101*ter*. — S'il fait droit à la demande de changement de la mention du sexe, le tribunal peut également ordonner, s'il en est requis, la modification des prénoms du requérant.

Art. 101*quater*. — § 1er. Sauf les exceptions expressément prévues par la loi, le jugement ou l'arrêt ordonnant la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance produit ses effets à compter du jour où il a été coulé en force de chose jugée. À partir de ce moment, le requérant est censé appartenir au nouveau sexe, en particulier en ce qui concerne les droits, pouvoirs et obligations liés au sexe.

§ 2. Le changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance, ne modifie en rien les liens de filiation existants au moment prévu au § 1er, ni les droits, pouvoirs et obligations qui en découlent. Toutes les actions concernant ces liens de filiation et les droits, pouvoirs et obligations qui en découlent peuvent encore être intentées après le moment prévu au § 1er.

2. L'article 627 du Code judiciaire est complété par un point 7°*bis*, libellé comme suit:

«7°*bis* le juge du lieu où l'acte de naissance a été reçu ou transcrit, lorsqu'il s'agit du changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance sur la base de l'orientation transsexuelle du demandeur.».

3. Un chapitre XXII*bis*, intitulé «Procédure en matière de changement de la mention du sexe dans l'acte de naissance sur la base de l'orientation transsexuelle»,

Dit hoofdstuk bevat volgende bepalingen:

«Art. 101*bis*. — Iedere Belg die op grond van zijn transseksuele geaardheid de voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld is zijn akte van geboorte en de daarmee overeenstemmende geslachtsrol heeft aangenomen, kan de rechtbank verzoeken de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte te bevelen, indien deze persoon:

1° lichamelijk aan het verlangde geslacht is aangepast voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is;

2° nimmer meer in staat is om overeenkomstig zijn oorspronkelijke geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken.

Art. 101*ter*. — Indien de rechtbank het verzoek tot wijziging van de vermelding van het geslacht inwilligt, kan zij desverzocht tevens de verandering van de voornamen van de verzoeker bevelen.

Art. 101*quater*. — § 1. Behoudens de uitzonderingen waarin de wet uitdrukkelijk voorziet, heeft het vonnis of arrest dat de wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte beveelt, gevolgen vanaf de dag waarop het in kracht van gewijsde is getreden. Vanaf dat tijdstip wordt de verzoeker geacht te behoren tot het nieuwe geslacht, inzonderheid voor wat de geslachtsgebonden rechten, bevoegdheden en verplichtingen betreft.

§ 2. De wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte laat de op het in § 1 genoemde tijdstip bestaande familierechtelijke betrekkingen en de daaruit voortvloeiende rechten, bevoegdheden en verplichtingen onverlet. Alle vorderingen met betrekking tot deze familierechtelijke betrekkingen en de daaruit voortvloeiende rechten, bevoegdheden en verplichtingen, kunnen nog worden ingesteld na het in § 1 genoemde tijdstip.».

2. Artikel 627 van het Gerechtelijk Wetboek wordt aangevuld met een nummer 7°*bis* met volgende tekst:

«7°*bis* de rechter van de plaats waar de akte van geboorte is opgemaakt of overgeschreven, wanneer het gaat om de wijziging van vermelding van het geslacht in de akte van geboorte op grond van de transseksuele geaardheid van de eiser;».

3. In het Gerechtelijk Wetboek wordt in Boek IV Bijzondere rechtsplegingen een Hoofdstuk XXII*bis* ingelast met als titel «Rechtspleging inzake de wijziging van

est inséré dans le Livre IV Procédures particulières du Code judiciaire.

Ce chapitre contient les dispositions suivantes :

«Art. 1385/1. Sans préjudice des dispositions du présent chapitre, les articles 1025 à 1028, ainsi que les articles 1029, alinéa 1er, et 1030 à 1031 s'appliquent à l'introduction et à l'instruction de la demande de modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance sur la base de l'orientation transsexuelle du requérant.

La requête mentionne le prénom souhaité si le changement du prénom lié au sexe est demandé en même temps que la modification de l'indication du sexe sur la base de l'orientation sexuelle.

Art. 1385/2. La requête est introduite par la personne concernée ou par son représentant légal.

Art. 1385/3. § 1er. À peine de nullité, est jointe à la requête une copie de l'acte de naissance du requérant ainsi qu'une déclaration signée conjointement par des experts désignés par arrêt royal, qui fait apparaître:

a. que le requérant a, en raison de son orientation transsexuelle, la conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe que celui qui est indiqué sur son acte de naissance et a adopté le rôle sexuel correspondant;

b. si et, dans l'affirmative, dans quelle mesure le requérant a été adapté au sexe désiré dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical ou psychologique, et pour quelles raisons le requérant n'a, le cas échéant, pas subi de réassignation sexuelle intégrale;

c. que l'intéressé n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial.

§ 2. Dans la déclaration, il n'y a pas lieu de reprendre la mention visée au § 1er, si, sur le plan physique, l'intéressé a déjà été adapté au sexe désiré.

Art. 1385/4. Lorsque le jugement ou l'arrêt qui ordonne la modification de la mention du sexe dans l'acte de naissance a été coulé en force de chose jugée, le gref-

de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte op grond van de transseksuele geaardheid», met volgende tekst:

«Art. 1385/1. Onverminderd de bepalingen van dit hoofdstuk, zijn de artikelen 1025 tot 1028, alsmede de artikelen 1029 eerste lid en 1030 tot 1031 van toepassing op de inleiding en behandeling van de vordering tot wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte op grond van de transseksuele geaardheid van de verzoeker.

Het verzoekschrift vermeldt de gewenste voornaam, indien tegelijk met de wijziging van de geslachtsaanduiding op grond van de transseksuele geaardheid de verandering van de geslachtsgebonden voornaam wordt gevraagd.

Art. 1385/2. Het verzoekschrift wordt ingediend door de betrokken persoon of door diens wettelijke vertegenwoordiger.

Art. 1385/3. § 1. Op straffe van nietigheid wordt bij het verzoekschrift een afschrift van de akte van geboorte van de verzoeker gevoegd alsmede een gezamenlijk ondertekende verklaring van bij Koninklijk Besluit aangewezen deskundigen, waaruit blijkt:

a. dat de verzoeker ingevolge zijn transseksuele geaardheid de voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging heeft tot het andere geslacht te behoren dan is vermeld in zijn akte van geboorte en de daarmee overeenstemmende geslachtsrol heeft aangenomen;

b. of en zo ja, in hoeverre de verzoeker lichamelijk aan het verlangde geslacht zodanig is aangepast als uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, alsmede om welke redenen de verzoeker in voorkomend geval geen volledige geslachtsaanpassende behandeling heeft ondergaan;

c. dat de verzoeker nimmer meer in staat is om overeenkomstig zijn oorspronkelijke geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken.

§ 2. In de verklaring behoeft het in § 1 onder a bedoelde onderdeel niet te worden opgenomen indien de verzoeker lichamelijk reeds aan het verlangde geslacht is aangepast.

Art. 1385/4. Nadat het vonnis of arrest dat de wijziging beveelt van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte, in kracht van gewijsde is getreden,

fier envoi, à la demande de l'intéressé ou du ministère public, une expédition du dispositif du jugement ou de l'arrêt par envoi recommandé avec accusé de réception à l'officier de l'état civil du lieu où a été établi ou transcrit l'acte de naissance, qui transcrit sans délai le dispositif dans ses registres.

Il en est fait mention en marge de l'acte de naissance en question et cet acte n'est plus délivré qu'avec la modification ordonnée, sous peine d'une indemnisation par l'officier qui l'a délivré.»

1.6. Exposé du docteur Marijke De Cat, chirurgienne

Mme De Cat souligne que les dispositions du chapitre II (conditions minimales à respecter pour le traitement des transsexuels) de la proposition de loi concernent une matière strictement médicale. Elles sont rigides et trop limitatives.

– Article 2

La définition du transsexuel contenue dans la proposition de loi est déjà dépassée sur le plan médical. La proposition adopte une approche plutôt psychiatrique, alors qu'on observe à l'heure actuelle une tendance à la dépsychiatisation.

– Article 3

La référence à l'«équipe multidisciplinaire» est ambiguë. Ainsi, ce n'est pas toujours le même endocrinologue ou le même psychiatre, par exemple, qui assure le suivi du processus de transformation. Le patient a donc la possibilité de choisir librement son médecin. Il peut faire appel à un médecin de sa région, ce qui permet de promouvoir la relation médecin-patient.

– Article 4

Les conditions à remplir par les personnes qui souhaitent suivre le traitement ne tiennent pas compte des progrès de la médecine. En fixant de telles conditions, on oblige le médecin, qui est déontologiquement tenu de prodiguer les meilleurs soins médicaux à son patient (ces soins sont souvent définis dans des directives internationales fondées sur des études objectives et des discussions multidisciplinaires), à agir en violation de la législation belge.

stuurt de griffier, op verzoek van de verzoeker of van het openbaar ministerie, een uitgifte van het beschikkende gedeelte van het vonnis of arrest bij aangetekende zending met ontvangstbewijs aan de ambtenaar van de burgerlijke stand van de plaats waar de akte van geboorte is opgemaakt of overgeschreven, die het beschikkende gedeelte onverwijld in zijn registers overschrijft.

Op de kant van de desbetreffende akte van geboorte wordt ervan melding gemaakt en deze akte wordt niet meer afgegeven dan met de bevolen wijziging, op straffe van schadevergoeding door de ambtenaar die ze heeft afgegeven.»

1.6. Uiteenzetting van dokter Marijke De Cat, chirurg

Mevrouw De Cat stipt aan dat de bepalingen onder hoofdstuk II (minimumvereisten die in acht dienen te worden genomen bij de behandeling van transseksuele personen) van het wetsvoorstel een strikt medische aangelegenheid betreffen. Ze zijn rigide en te beperkend.

– Artikel 2

De vooropgestelde definitie van een transseksueel is op medisch vlak nu al voorbijgestreefd. De definitie wordt hier eerder psychiatisch benaderd terwijl nu een neiging tot depsychiatisering bestaat.

– Artikel 3

De verwijzing naar een «multidisciplinair samenwerkingsverband» kan dubbelzinnig geïnterpreteerd worden. Bij een transformatieproces wordt niet altijd met bijvoorbeeld dezelfde endocrinoloog of psychiater gewerkt. Dit heeft als voordeel dat de patiënten een vrije keuze van arts heeft. De patiënt kan beroep doen op een medicus van zijn streek. Dit komt de patiënt-arts relatie ten goede.

– Artikel 4

De vastgelegde voorwaarden om in aanmerking te komen voor een behandeling, houden geen rekening met de medische vooruitgang. Dergelijke vastlegging zal ertoe leiden dat de arts die deontologisch verplicht is om de beste medische zorgen (vaak internationaal vastgelegde richtlijnen gebaseerd op objectieve studies en multidisciplinaire discussies) aan zijn patiënt te verstrekken ertoe gedwongen wordt om tegen de Belgische wetgeving in te handelen.

– Article 5

L'oratrice estime que cet article est superflu. Il reprend en effet, en l'appliquant certes aux transsexuels, une disposition de la loi du 22 août 2005 relative aux droits du patient.

– Article 6

Cet article figure également déjà dans la loi relative aux droits du patient et est dès lors superflu.

– Article 12

Cet article dispose que l'établissement médical où a été pratiquée la réassignation sexuelle doit remettre une déclaration à l'officier de l'état civil. Le médecin est tenu au secret professionnel. Il ne se justifie dès lors pas qu'il doive informer un non-médecin de certains traitements que son patient a subis.

Les autres articles reprennent la définition concernant les transsexuels, laquelle peut certes être utilisée comme outil mais certainement pas comme définition.

Les dispositions relatives à la réassignation sexuelle et au changement de nom telles que présentées ici devraient également être applicables aux intersexuels et autres personnes souffrant de malformations congénitales qui empêchent de déterminer clairement le sexe au moment de la naissance et pour lesquelles on attend l'évolution de l'orientation sexuelle.

2. QUESTIONS ET INTERVENTIONS DES MEMBRES

Mme Zoë Genot (Ecolo) demande à M. Kristof Uytterhoeven si les questions de l'âge, de l'intersexualité et des conventions matrimoniales sont abordées dans les législations néerlandaise et allemande?

Mme Vrijens pourrait-elle fournir davantage d'explications sur les problèmes juridiques auxquels sont confrontés les transsexuels lorsqu'ils changent de nom et de sexe?

Mme Liesbeth Van der Auwera (CD&V) demande à M. Kristof Uytterhoeven combien de pays ont adopté une réglementation concernant cette problématique? Ces réglementations prévoient-elles une procédure judiciaire ou administrative?

Est-il bien indiqué que le ministère public soit obligé de rendre un avis dans le cadre de la reconnaissance d'un changement de sexe effectué?

Combien d'opérations de changement de sexe sont-elles réalisées chaque année en Belgique? Dans combien de cas le changement de sexe est-il regretté par après?

– Artikel 5

De spreker is van oordeel dat dit een overbodig artikel is. Het neemt immers, weliswaar toegepast op transseksuelen, een bepaling over van de wet van 22 augustus 2005 betreffende de rechten van de patiënt.

– Artikel 6

Dit artikel is eveneens terug te vinden in de patiënten-rechtenwet en is als dusdanig overbodig.

– Artikel 12

Dit artikel stelt dat de medische instelling waar de geslachtsaanpassing werd uitgevoerd een aangifte moet doen bij de burgerlijke stand. De medicus is gehouden aan zijn beroepsgeheim. Het is dan ook niet gehoord dat hij bepaalde behandelingen die zijn patiënt heeft ondergaan, moet doorgeven aan een niet-medicus.

De overige artikelen hernemen de definitie inzake transseksuelen welke weliswaar gehanteerd kan worden als hulpmiddel doch zeker niet als definitie.

De aanpassing van het geslacht en de naamsverandering zoals hier vooropgesteld, zouden ook van toepassing moeten zijn op interseksuelen en anderen met congenitale afwijkingen, waarbij het geslacht op het ogenblik van de geboorte niet duidelijk is en waarbij de ontwikkeling van de seksuele geaardheid wordt afge wacht.

2. BETOGEN EN VRAGEN VAN DE LEDEN

Mevrouw Zoë Genot (Ecolo) wenst van de heer Kristof Uytterhoeven te vernemen of in de Nederlandse en Duitse wetgevingen de kwesties van de leeftijd, de interseksualiteit en de huwelijksvoorwaarden worden aangesneden?

Kan mevrouw Vrijens meer uitleg geven over de juridische problemen waarmee een transseksueel bij een naams- en geslachtsverandering wordt geconfronteerd?

Mevrouw Liesbeth Van der Auwera (CD&V) wenst van de heer Kristof Uytterhoeven te vernemen hoeveel landen een regeling hebben voor deze problematiek? Voorzien deze in een gerechtelijke dan wel in een administratieve procedure?

Is de adviesverplichting van het openbaar ministerie wel aangewezen bij de erkenning van een doorgevoerde geslachtswijziging?

Hoeveel geslachtsaanpassingen worden jaarlijks in België doorgevoerd? In hoeveel gevallen werd de geslachtsaanpassing nadien betreurd?

Mme Valérie Déom (PS) explique le groupe PS a cosigné la proposition de loi à l'examen afin de faciliter le parcours difficile des personnes souhaitant changer de sexe.

L'intervenante est très attachée à la liberté de choix et à la liberté thérapeutique.

Les auditions ont révélé la présence de certains problèmes qui n'avaient pas été envisagés au départ. Il n'est donc pas opportun de mener le débat relatif à la simplification administrative avant d'avoir résolu le problème de la définition et de l'encadrement thérapeutique de la transsexualité.

Les auditions ont soulevé des questions et observations très sérieuses. Il s'agit d'un débat complexe.

Comment nos voisins ont-ils réglé la question des transsexuels mineurs ? Quels sont les cas de stérilité irréversible visés en l'espèce ? L'intervenante considère que l'article 3, qui traite de l'équipe multidisciplinaire, peut susciter la confusion. Elle souligne cependant que la liberté de choix et la liberté thérapeutique autorisent bien entendu la consultation de plusieurs personnes.

M. Guy Swennen (sp.a-spirit) précise qu'en signant la proposition de loi à l'examen, il cherchait, tout comme Mme Déom, à mettre fin au parcours du combattant imposé aux personnes qui souhaitent subir une réaffectation sexuelle et à leur offrir un système garantissant la sécurité juridique.

Les auditions ont mis en évidence de nouveaux points de discussion auxquels il faut apporter une réponse.

Lors de l'élaboration de la proposition de loi à l'examen, *Mme Hilde Vautmans (VLD)* est partie des principes suivants:

- Il faut combattre l'injustice à l'égard des transsexuels qui ne peuvent changer de sexe qu'en passant par le tribunal,
- changer de prénom dans ce contexte est considéré, dans l'état actuel des choses, comme une faveur et non comme un droit.

En ce qui concerne la définition médicale du transsexuel, il sera tenu compte des observations pertinentes dans des amendements.

En ce qui concerne la stérilisation, il existe une certaine ambiguïté. L'intervenante rappelle qu'un homme

Mevrouw Valérie Déom (PS) verduidelijkt dat de PS-fractie dit wetsvoorstel heeft me ondertekend teneinde het moeilijke parcours naar de geslachtsaanpassing te vergemakkelijken.

De vrijheid van keuze en de therapeutische vrijheid draagt de spreker hoog in het vaandel.

Uit deze hoorzittingen blijkt duidelijk dat met meer problemen dan initieel aangenomen werd, rekening dient te worden gehouden. Het is dan ook niet aangewezen om het debat van de administratieve vereenvoudiging te voeren zonder eerst de definitie en de therapeutische omkadering van de notie transseksualiteit te hebben opgelost.

Tijdens deze hoorzittingen zijn vragen en opmerkingen aan bod gekomen waarmee niet lichtzinnig kan worden omgesprongen. Dit debat is niet eenvoudig.

Hoe wordt in de ons omringende landen de kwestie van de minderjarige transseksueel geregeld? Welke gevallen worden inzake de onomkeerbare steriliteit bedoeld? De spreker beaamt dat artikel 3 inzake het multidisciplinaire samenwerkingsverband aanleiding kan geven tot verwarring. Zij verduidelijkt evenwel dat de keuzevrijheid en de therapeutische vrijheid uiteraard de raadpleging en de adviezen van meerdere personen toelaten.

De heer Guy Swennen (sp.a-spirit) heeft net als mevrouw Déom dit wetsvoorstel me ondertekent met het oog op de omzetting van het hindernissenparcours bij de geslachtsaanpassing in een systeem van rechtszekerheid.

Deze hoorzittingen hebben een aantal nieuwe discussiepunten aan het licht gebracht waarvoor een oplossing dient te worden gevonden.

Mevrouw Hilde Vautmans (VLD) heeft bij de opmaak van dit wetsvoorstel de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- het vechten tegen de onrechtvaardigheid ten aanzien van de transseksuelen die enkel via de rechtbank van geslacht kunnen veranderen en,
- het wijzigingen van de voornaam in dit verband wordt in de huidige stand van zaken beschouwd als een gunst en niet als een recht.

Wat de medische definitie van transseksueel betreft, zal via amendementen rekening worden gehouden met de relevante opmerkingen.

Over de sterilisatie bestaat enige onduidelijkheid. De spreker stipt aan dat een man zaadcellen produceert

produit des spermatozoïdes et une femme des ovules. Il faut en tenir compte lors du changement de sexe, sauf pour les hermaphrodites. L'intervenante n'admet pas la situation dans laquelle un homme subit une opération de changement de sexe et est désigné comme femme sur sa carte d'identité, tout en conservant un sexe masculin et la possibilité de produire des spermatozoïdes.

Les auteurs ne visent certainement pas à rendre encore plus strictes les conditions médicales pour une opération de changement de sexe.

On entend, en l'espèce, par équipe multidisciplinaire les trois personnes qui sont nécessaires pour le traitement. Elles ne doivent évidemment pas provenir du même centre. Les auteurs n'ont jamais eu l'intention de créer une situation monopolistique à l'égard de l'une ou l'autre équipe.

En ce qui concerne la stérilisation et les possibilités de procréation, l'intervenante souligne que c'est davantage une question éthique qu'un problème médical. Une réflexion s'impose à ce sujet. Il y a des lois naturelles qui doivent malgré tout être respectées.

M. Fons Borginon (VLD) comprend que les médecins plaident pour l'autonomie la plus large possible dans la définition de la notion de transsexuel. Le législateur doit cependant inscrire une définition dans ce texte de loi. Il faut tracer une limite quelque part.

À côté des personnes emprisonnées dans un corps qui, très clairement, ne correspond pas à leur identité sexuelle, il existe aussi une zone grise. Dans quelle mesure faut-il, dans la loi, tenir compte de la réversibilité du changement de sexe ? Est-il plutôt souhaitable de stipuler dans la loi que l'on ne peut subir qu'un changement de sexe ou faut-il par contre tenir compte de la possibilité de réversibilité (pour des raisons sociales, par exemple) ?

3. RÉPONSES

M. Kristof Uytterhoeven, chargé de cours remplaçant à la Katholieke Universiteit Leuven, avocat, répond à propos de la stérilisation que la législation néerlandaise formule clairement que le tribunal ne peut autoriser le changement de sexe sur le plan juridique que s'il est établi que le demandeur mentionné comme homme dans son acte de naissance ne sera plus en mesure de procréer des enfants et que la demanderesse mentionnée comme femme dans son acte de naissance ne sera plus en mesure de mettre des enfants au monde.

en een vrouw eicellen. Met uitzondering van diegenen die geboren worden met een dubbelzinnig geslacht, moet bij de geslachtsverandering hier rekening mee worden gehouden. De spreekster haakt af bij de situatie waarbij een man een geslachtsoperatie ondergaat en op de identiteitskaart wordt aangewezen als vrouw doch met het behoud van het mannelijk geslacht en de mogelijkheid om zaadcellen te produceren.

Het is zeker niet de bedoeling van de indieners om de medische voorwaarden voor een geslachtsoperatie te verstrengen.

Met een multidisciplinair team wordt hier bedoeld de drie personen die nodig zijn voor de behandeling. Zij moeten vanzelfsprekend niet komen uit hetzelfde centrum. De indieners hebben nooit de intentie gehad om een monopoliepositie te creëren ten aanzien van een of ander team.

Wat de sterilisatie en de mogelijkheden tot voortplanting betreffen, benadrukt de spreekster dat dit eerder dan een medische vraag, een ethische kwestie is. Bezinning is hier aangewezen. Er zijn natuurwetten die desondanks gerespecteerd moeten worden.

De heer Fons Borginon (VLD) begrijpt dat de medici pleiten voor een zo groot mogelijke autonomie in het bepalen van de notie transseksueel. De wetgever dient evenwel een definitie in deze wettekst in te schrijven. Er moet ergens een grens worden getrokken.

Naast diegenen die overduidelijk gevangen zitten in het verkeerde lichaam bestaat ook een grijze zone. In welke mate moet in de wettekst rekening worden gehouden met de omkeerbaarheid van de geslachtsverandering? Is het eerder aangewezen in de wet te stipuleren dat slechts eenmaal een geslachtsverandering kan worden ondergaan of moet daarentegen rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat hierop kan worden teruggekomen (bijvoorbeeld om sociale redenen)?

3. ANTWOORDEN

De heer Kristof Uytterhoeven, plaatsvervangend docent aan de KU Leuven, advocaat, antwoordt inzake de sterilisatie dat de Nederlandse wetgeving duidelijk formuleert dat de rechtbank de juridische geslachtsverandering maar mag toestaan indien vaststaat dat de verzoeker, als mannelijk in de geboorteakte vermeld staand, nimmer meer in staat zal zijn kinderen te verwekken, dan wel als vrouwelijk in de geboorteakte vermeld staand, nimmer meer in staat zal zijn kinderen te baren.

Il ressort des travaux parlementaires néerlandais qu'il y a lieu d'éviter que, par exemple, une femme dont la mention du sexe a été modifiée sans qu'elle ait subi de traitement médical procréé encore un enfant après l'adaptation de son identité officielle. Aux Pays-Bas, une opération visant à changer de sexe n'est autorisée que dans la mesure où, d'un point de vue médical et psychologique, elle est justifiée et possible.

Le droit suédois n'utilise plus le changement physique de sexe que comme une condition de preuve et non plus comme une condition de fond. Selon l'orateur, c'est exagéré. À cet égard, la proposition de loi à l'examen trouve le juste équilibre.

La stérilisation n'est pas contraire à l'article 8 de la CEDH et ce, conformément à la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme. Selon l'orateur, elle n'est pas davantage contraire à l'article 3 de la CEDH. Aux Pays-Bas, on en est d'ailleurs arrivé à la même conclusion.

En ce qui concerne la condition d'âge, M. Uytterhoeven ne connaît pas de cas d'un mineur d'âge ayant introduit une action en modification du sexe. Il connaît en revanche le cas d'un intersexuel mineur.

Le droit belge ne prévoit pas de condition d'âge, il faut donc être majeur. Un mineur peut-il être représenté par ses parents ou son tuteur? Étant donné le caractère hautement personnel de l'action, ce n'est, selon l'orateur, pas indiqué.

Le législateur néerlandais n'a pas prévu de limite d'âge en 1985. La question a cependant été abordée. On a jugé qu'il n'était théoriquement pas exclu qu'un mineur introduise la demande de changement de sexe et puisse dans ce cas être représenté par son représentant légal.

En Allemagne, un âge minimum de 25 ans a été initialement requis afin d'éviter qu'une personne jeune prenne une décision hâtive. La Cour constitutionnelle allemande a toutefois déclaré cette exigence inconstitutionnelle.

En ce qui concerne la situation belge, il faut examiner combien de mineurs demandent à changer de sexe. Sont-ils traités? Dans l'affirmative, ne peut-on dans ce cas pas considérer que la limite d'âge de 18 ans n'atteint pas son objectif?

Uit de Nederlandse voorbereidende werkzaamheden blijkt dat voorkomen dient te worden dat bijvoorbeeld een vrouw wiens geslachtsaanduiding is gewijzigd zonder een medische behandeling te hebben ondergaan, na de aanpassing van haar officiële identiteit nog een kind zou baren. In Nederland wordt een operatie tot geslachtsverandering slechts toegelaten in zoverre dat het medisch en psychologisch verantwoord en mogelijk is.

Het Zweedse recht hanteert de lichamelijke geslachtsverandering alleen nog als een bewijsvoorwaarde en niet meer als een grondvoorwaarde. Dit gaat volgens de spreker te ver. Dit wetsvoorstel houdt hier het juiste evenwicht.

De sterilisatie is niet in strijd met artikel 8 van het EVRM, dit gelet op de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Volgens de spreker is het ook niet in strijd met artikel 3 van het EVRM. In Nederland is men overigens tot dezelfde conclusie gekomen.

Wat de leeftijdsvereiste betreft, is de heer Uytterhoeven geen geval bekend van een minderjarige transseksueel die een vordering tot wijziging van het geslacht zou hebben ingediend. Een geval van een minderjarige interseksueel is wel bekend.

Het Belgische recht voorziet niet in een leeftijdsvereiste, men moet dus meerderjarig zijn. Kan een minderjarige vertegenwoordigd worden door zijn ouders of voogd? Gelet op het hoogst persoonlijke karakter van de vordering is dit volgens de spreker niet aangewezen.

De Nederlandse wetgever heeft in 1985 geen leeftijdsgrens ingebouwd. De vraag is wel aan bod gekomen. Men oordeelde dat het theoretisch niet uitgesloten is dat een minderjarige de vordering tot geslachtsverandering zou stellen en dan vertegenwoordigd zou kunnen worden door zijn wettelijke vertegenwoordiger.

In Duitsland was oorspronkelijk een leeftijdsvereiste van 25 jaar opgenomen teneinde te vermijden dat iemand op jonge leeftijd een overhaaste beslissing zou nemen. Het Bundesverfassungsgericht heeft deze vereiste evenwel ongrondwettig verklaard.

Wat de Belgische situatie betreft, moet nagegaan worden hoeveel minderjarigen zich aandienen voor een geslachtsverandering? Worden ze behandeld? Zoja, kan men dan niet stellen dat de leeftijdsgrens van 18 jaar zijn doel voorbijschiet.

Il est proposé de permettre aux intersexuels de bénéficier de la loi proposée. Il est généralement admis que pour ceux-ci, il peut être procédé à une rectification de l'acte de naissance. En effet, il est établi, dans le cas d'intersexuels, qu'au moment de la rédaction de l'acte de naissance, il y avait au moins une ambiguïté en ce qui concerne en ce qui concerne les caractères sexuels physiques. L'orateur plaide pour le maintien de la distinction entre transsexuels et intersexuels.

Il s'indique dès lors que la loi proposée s'applique uniquement aux transsexuels.

En ce qui concerne l'obligation, pour le ministère public, de donner son avis, l'orateur se réfère à la disposition actuelle du Code judiciaire. En principe, l'avis du ministère public n'est pas obligatoire en ce qui concerne les actions d'état, sauf dans le cas où des enfants mineurs sont concernés. Le ministère public peut évidemment décider à tout moment de donner son avis.

L'intervenant estime qu'il ne faut pas confier trop d'affaires civiles au ministère public. On pourrait même prévoir expressément dans la loi que l'avis du ministère public n'est pas exigé.

S'il est vraiment porté atteinte à l'ordre public, le ministère public peut encore intervenir en tant que partie intervenante volontaire. La Cour de cassation a estimé, à cet égard, qu'il était uniquement possible d'agir de la sorte lorsque la situation était réellement contraire à l'ordre public.

La suppression de cette obligation d'avis permettrait de rencontrer les objections émises contre la procédure judiciaire.

Il ressort d'une étude réalisée à la demande de la *Commission Internationale de l'État civil* que les solutions élaborées dans la pratique juridique des 26 pays européens qui ont fait l'objet de l'étude sont encore très diverses. Cette étude a permis de constater que seul un nombre limité de pays (la Suède, l'Allemagne, l'Italie, les Pays-Bas, la Turquie, l'Autriche et la Slovaquie) ont adopté une réglementation légale ou administrative particulière en matière de transsexualité. L'Allemagne, les Pays-Bas et la Turquie ont prévu une procédure judiciaire. L'Autriche et la Suède, par contre, ont prévu une procédure administrative.

Dans le cadre de cette discussion, on peut se demander si la Belgique ne devrait pas adhérer à la convention CIEC n° 29 du 12 septembre 2000 relative à la reconnaissance des décisions constatant un changement de sexe. Il convient toutefois d'examiner cette question à la lumière de l'élaboration du Code de droit international privé.

Er werd geopperd om deze wet open te stellen voor interseksuelen. Er wordt algemeen aanvaard dat voor hen een verbetering van de geboorteakte kan doorgevoerd worden. Immers, bij interseksuelen staat vast dat bij het ogenblik van het opstellen van de geboorteakte er minstens een dubbelzinnigheid bestond wat betreft de lichamelijke geslachtskenmerken. De spreker pleit voor het behoud van het onderscheid tussen transseksuelen en interseksuelen.

Het is dan ook aangewezen dat deze wet alleen van toepassing is op transseksuelen.

Inzake de adviesverplichting van het openbaar ministerie. De spreker verwijst naar de huidige regeling in het Gerechtelijk Wetboek. In principe is het advies van het openbaar ministerie niet verplicht wat betreft de vorderingen van staat behoudens het geval dat er minderjarige kinderen bij betrokken zijn. Het openbaar ministerie kan natuurlijk te allen tijden beslissen om advies te verlenen.

De spreker is van oordeel dat het openbaar ministerie niet te veel belast moet worden met burgerlijke zaken. Men zou zelfs uitdrukkelijk in de wet kunnen bepalen dat er geen advies van het openbaar ministerie vereist is.

Als de openbare orde echt in het gedrang zou komen, kan het openbaar ministerie nog altijd tussenkomen als vrijwillig tussenkomende partij. Het Hof van Cassatie heeft hierover geoordeeld dat dit alleen mogelijk is als het een toestand betreft die dermate strijdig is met de openbare orde.

Als deze adviesverplichting wordt geschrapt, komt men tegemoet aan de bezwaren geopperd tegen de gerechtelijke procedure.

Een studie in opdracht van de *Commission Internationale de l'État civil* heeft aangetoond dat in de 26 onderzochte Europese landen nog een grote diversiteit bestaat tussen de oplossingen die in de rechtspraak van deze landen werden uitgewerkt. In deze studie werd vastgesteld dat slechts in een beperkt aantal landen (Zweden, Duitsland, Italië, Nederland, Turkije, Oostenrijk en Slowakije) een bijzondere wettelijke of administratieve regeling inzake transseksualiteit werd aangenomen. Duitsland, Nederland en Turkije hebben een gerechtelijke procedure. Oostenrijk en Zweden kennen daarentegen een administratieve procedure.

In het kader van deze discussie kan de vraag overwogen worden of België niet moet toetreden tot het CIEC-verdrag nr. 29 van 12 september 2000 betreffende de erkenning van beslissingen die een geslachtsverandering vaststellen. Dit moet evenwel bekeken worden in het licht van de totstandkoming van het Wetboek voor internationaal privaatrecht.

Le célibat était autrefois une condition dans le droit néerlandais. Cette condition a été levée. On trouve dans la jurisprudence belge des jugements qui autorisent un transsexuel marié à changer de sexe. Compte tenu de l'état actuel de la législation belge, cela ne peut pas poser de problèmes non plus. La seule question qui fait encore discussion chez nous est de savoir si la transsexualité doit entraîner la dissolution automatique du mariage. L'orateur estime que cela ne semble pas être le cas. Faut-il faire de la transsexualité une cause de divorce particulière ? Selon l'orateur, il n'y a aucune raison d'agir ainsi au vu des évolutions récentes en ce domaine.

À propos de l'équipe multidisciplinaire, l'orateur souligne que cette procédure est également suivie dans d'autres pays.

Très longtemps aux Pays-Bas, 85 % des opérations et traitements ont été pratiqués à Amsterdam.

Il est important que le traitement soit administré conformément aux règles médicales communément admises. Il faut tout d'abord poser un diagnostic, il faut réaliser un «*real life test*», il faut assurer l'accompagnement nécessaire. C'est un processus en plusieurs étapes. C'est un traitement très invasif et lourd de conséquences.

L'orateur estime souhaitable de préciser dans la proposition de loi que l'intervention doit répondre à tous les principes et conditions médicales connues en ce domaine. Il faut faire appel à des médecins pour en fixer la formulation exacte.

Mme Griet De Cuyper (UZ Gent), psychiatre, précise que le centre établi à Gand reçoit en moyenne trente demandes par an. Quelque vingt opérations de changement de sexe sont pratiquées chaque année. Il ressort d'une étude récente réalisée auprès d'un grand nombre de personnes opérées qu'aucune d'elles ne regrette d'avoir changé de sexe. L'oratrice cite néanmoins le cas récent d'une personne qui a déclaré regretter l'opération. Cette personne avait été opérée à Gand mais évaluée dans un autre centre. Cet exemple montre le rôle essentiel de la collaboration: le médecin doit pouvoir se fonder sur les éléments communiqués par celui qui lui a envoyé le patient. L'objectif ultime est d'éviter que l'intéressé ait des remords.

Le «*real-life test*» revêt un intérêt capital. Le patient doit ressentir par lui-même les implications concrètes du changement de sexe physique, afin de pouvoir faire face à toutes les résistances opposées.

De ongehuwde staat was vroeger in het Nederlandse recht een vereiste. Dit werd opgeheven. In de Belgische rechtspraak bestaan vonnissen die een gehuwde transseksueel toestaan om van geslacht te veranderen. Gezien de huidige stand van de Belgische wetgeving mag dit dan ook geen probleem stellen. De enige discussie die hier nog rijst, is de vraag of transseksualiteit moet leiden tot de automatische ontbinding van het huwelijk? De spreker is van oordeel dat dit niet het geval lijkt te zijn. Dient van transseksualiteit een bijzondere grond tot echtscheiding te worden gemaakt? Hier is gezien de huidige ontwikkelingen op dit vlak volgens de spreker geen reden toe.

Over het multidisciplinair team wijst de spreker erop dat deze werkwijze ook in andere landen niet ongebruikelijk is.

In Nederland is het lange tijd zo geweest dat 85% van de operaties en behandelingen werden uitgevoerd in Amsterdam.

Het is belangrijk dat de behandeling wordt uitgevoerd overeenkomstig de algemeen aanvaarde medische regels. Er moet eerst een diagnose gesteld worden, er moet een «*real life*» test zijn, de nodige begeleiding moet gegeven worden. Het is een stapsgewijs proces. Het is een zeer ingrijpende behandeling met verregaande gevolgen.

De spreker acht het aangewezen om in het wetsvoorstel te bepalen dat de ingreep moet beantwoorden aan alle desbetreffende bekende medische vereisten en principes. Voor de juiste formulering ervan dient beroep te worden gedaan op medici.

Dokter Griet De Cuyper (UZ Gent), psychiater, verduidelijkt dat in het centrum te Gent jaarlijks ongeveer 30 aanvragen per jaar worden ingediend. Jaarlijks worden ongeveer 20 operaties tot geslachtsverandering uitgevoerd. Een recent grootschalig onderzoek naar de postoperatieve ingesteldheid heeft aangetoond dat er geen «*spijtoptanten*» waren. Onlangs is iemand echter wel teruggekomen op diens operatie. Deze persoon werd destijds geopereerd in het centrum te Gent doch geëvalueerd in een ander centrum. Dit is een bewijs dat een samenwerkingsverband, in de zin dat de medicus zich moet kunnen baseren op de gegevens van diegene die de patiënt verwijst, toch wel noodzakelijk is. De uiteindelijke bedoeling is het vermijden van spijtoptanten.

De «*real life*»test is uitermate belangrijk. De patiënt moet zelf ervaren hoe het is om in een ander lichaam te leven teneinde alle tegenkantingen te kunnen verwerken.

Le diagnostic ne peut pas être établi instantanément. L'opération de changement de sexe ne peut pas être imposée. Le patient doit être prêt. Il s'agit d'un travail de longue haleine (2 à 3 ans), qui implique un accompagnement et un diagnostic permanent.

Le patient est soumis dans une première phase à une thérapie hormonale réversible. Celle-ci est suivie d'une thérapie hormonale irréversible, puis de l'opération de changement de sexe. L'opératrice estime qu'une telle opération ne peut pas être pratiquée sur des mineurs, car elle requiert une certaine maturité. Par contre, le centre gantois offre au mineur la possibilité d'entamer le traitement hormonal. Ainsi, des substances destinées à inhiber les signes pubertaires peuvent lui être administrées et, dès l'âge de 16 ans, s'il est certain de son choix, le jeune peut se faire administrer des hormones. Cette discussion doit toutefois encore être abordée au sein du comité éthique du centre gantois.

Les déterminants du sexe sont les chromosomes, les gonades, les hormones, les caractéristiques sexuelles extérieures, l'identité sexuelle, le rôle sexuel et, enfin, l'adaptation juridique. Le but est que l'adaptation juridique ne puisse intervenir que lorsqu'un maximum de déterminants sont sur la même ligne. Elle n'est également possible que lorsque les gonades (les glandes sexuelles) ont été enlevées et que les hormones et autres ont été adaptées. Seul le sexe chromosomique initial reste différent.

Mme De Cuyper considère qu'en matière de stérilisation, il y a lieu de préciser qu'il s'agit d'une gonadectomie (l'enlèvement, par voie chirurgicale, des glandes sexuelles).

Il faut que les hommes aient la possibilité, avant l'opération visant à changer de sexe, de faire congeler leur sperme de manière à ce que, s'ils cohabitent avec une femme dans une relation lesbienne, on puisse par la suite faire inséminer la partenaire féminine avec la semence de l'homme devenu femme. Cette possibilité doit être exprimée plus clairement dans la proposition de loi.

Mme Valérie Déom (PS) demande si la législation néerlandaise prévoit cette possibilité.

M. Kristof Uytterhoeven, professeur suppléant à la KULeuven, avocat, répond que, par la notion de «*onomkeerbare vruchtbaarheid*», le droit néerlandais entend l'enlèvement des gonades. Lorsque cette opération est impossible, il n'y a pas de changement de sexe.

De diagnosestelling mag geen momentopname zijn. Een geslachtsoperatie mag niet opgedrongen worden. De patiënt moet er zelf klaar voor zijn. Dit vergt een lange procedure van 2 tot 3 jaar met begeleiding en permanente diagnose.

De behandeling bestaat in een eerste fase uit het volgen van een reversibele hormonale therapie, vervolgens uit een irreversibele hormonale therapie om te komen tot de geslachtsoperatie. De spreker is van oordeel dat minderjarigen een dergelijke operatie niet mogen ondergaan. Er moet een zekere rijpheid zijn. De hormonale behandeling kan evenwel in Gent gestart worden bij minderjarigen. Zo kunnen puberteitsremmers worden toegediend, en vanaf 16 jaar, wanneer de jongere er van overtuigd is dat dit het pad is dat hij wil bewandelen, de hormonale toedieningen. Deze discussie moet evenwel nog in het ethisch comité van het centrum te Gent worden gevoerd.

De determinanten van het geslacht zijn de chromosomen, de gonaden, de hormonen, de uitwendige geslachtskenmerken, de genderidentiteit, de geslachtsrol en tot slot de juridische aanpassing. Het is de bedoeling dat de juridische aanpassing slechts kan gebeuren als zoveel mogelijk determinanten op dezelfde lijn liggen. Ze is pas mogelijk als ook de gonaden (de geslachtsklieren) verwijderd worden, de hormonen en dergelijke aangepast zijn. Alleen blijft het oorspronkelijke chromosomale geslacht anders.

Mevrouw De Cuyper pleit ervoor om inzake steriliteit te verduidelijken dat het een gonadectomie betreft (het chirurgisch verwijderen van de geslachtsklieren).

Het moet mogelijk zijn dat mannen voor de geslachtsoperatie hun sperma laten invriezen om dan later, wanneer ze zouden samenleven met een vrouw in een lesbische relatie, de vrouwelijke partner te kunnen laten insemineren met het zaad van de man-vrouw. Dit moet beter tot uiting komen in het wetsvoorstel.

Mevrouw Valérie Déom (PS) wenst te vernemen of dit volgens de Nederlandse wetgeving mogelijk is.

De heer Kristof Uytterhoeven, plaatsvervangend docent aan de KULeuven, advocaat, antwoordt dat volgens het Nederlandse recht met de onomkeerbare vruchtbaarheid de wegneming van de gonaden wordt bedoeld. Wanneer dit niet mogelijk is dan belet dit de geslachtsverandering.

Le droit allemand prévoit la possibilité de retrouver le sexe initial. Jusqu'en l'an 2000, aucun cas concret ne s'est toutefois présenté.

Le docteur Marijke De Cat, chirurgienne, connaît des transsexuelles chez lesquelles l'ablation des ovaires n'a pas été pratiquée lors de l'opération de changement de sexe.

Le docteur Griet De Cuypere (UZ Gent), psychiatre, estime que ce n'est pas justifié sur le plan médical.

Le docteur Marijke De Cat, chirurgienne, connaît un patient qui, 20 ans après s'être fait opérer pour devenir une femme, s'est fait ôter les seins pour des raisons sociales. Sans cette opération il risquait en effet de perdre tout contact avec ses petits-enfants. Dans ce cas, on ne peut donc pas parler d'un vrai «repenti».

L'oratrice considère que les aspects médicaux ne doivent pas être réglés par la proposition de loi.

Mme Marie-Christine Vrijens, du Collectif Trans-Action, considère que dans une société plus tolérante, un certain nombre de personnes ne reviendraient pas sur le changement de sexe. Elle ne connaît personnellement aucune personne qui regrette l'opération de changement de sexe.

En ce qui concerne le changement de nom et la modification de l'état civil, elle précise que dans la partie francophone du pays les tribunaux doivent appliquer l'approche 2 en 1. Ainsi, il n'est plus nécessaire, après l'obtention du jugement autorisant le changement de nom, d'introduire une nouvelle requête auprès du ministre de la Justice.

En ce qui concerne la condition d'âge, elle estime que la décision doit être laissée au docteur, en concertation avec le patient, indépendamment de l'âge de ce dernier.

M. Kristof Uytterhoeven, chargé de cours remplaçant à la Katholieke Universiteit Leuven, avocat, précise que, dans la partie francophone du pays, une tendance importante défend la thèse selon laquelle l'on peut rectifier l'acte de naissance en cas de transsexualité. Il s'agit d'une action en rectification du prénom, qui relève de la compétence des tribunaux.

La jurisprudence est unanime quant au fait que le changement de prénom ne relève pas de la compétence des tribunaux.

Het Duitse recht voorziet in de mogelijkheid om terug te keren tot het oorspronkelijke geslacht. Er zijn hiervan tot en met het jaar 2000 evenwel geen praktijkgevallen bekend.

Dokter Marijke De Cat, chirurg, kent transseksuelen wiens eierstokken bij de geslachtsoperatie niet werden verwijderd.

Dokter Griet De Cuypere (UZ Gent), psychiater, is van oordeel dat dit medisch niet verantwoord is.

Dokter Marijke De Cat, chirurg, heeft weet van een patiënt die 20 jaar na de geslachtsoperatie tot vrouw, de borsten heeft laten amputeren om sociale redenen. Het contact tussen deze patiënt en diens kleinkinderen dreigde immers zonder deze ingreep verbroken te worden. Men kan in dit geval dus niet spreken van een eigenlijke «spijtoptant».

De spreekster is van oordeel dat al wat medisch is, niet thuishoort in het wetsvoorstel.

Mevrouw Marie-Christine Vrijens van Collectif Trans-Action, is van oordeel dat in een tolerantere maatschappij een aantal mensen niet zou terugkomen op de geslachtsverandering. De spreekster kent zelf niemand die spijt heeft van de geslachtsoperatie.

Inzake de naamsverandering en de wijziging van de burgerlijke staat, verduidelijkt zij dat in het Franstalige landsgedeelte de rechtbanken de 2 in 1 aanpak toepassen. Aldus is het na het bekomen van het vonnis dat de naamsverandering toestaat niet meer nodig om een nieuw verzoek in te indienen bij de minister van Justitie.

Wat de leeftijdsvereiste betreft, is zij van oordeel dat de beslissing, ongeacht de leeftijd van de patiënt, moet overgelaten worden aan de dokter in samenspraak met de patiënt.

De heer Kristof Uytterhoeven, plaatsvervangend docent aan de KU Leuven, advocaat, verduidelijkt dat in het Franstalige landsgedeelte een belangrijke strekking de stelling verdedigt dat ingeval van transseksualiteit een verbetering van de geboorteakte kan worden doorgevoerd. Het betreft een vordering tot verbetering van de voornaam wat tot de bevoegdheid van de rechtbanken behoort.

Over de voornaamsverandering is de rechtspraak unaniem van mening dat dit niet tot de bevoegdheid van de rechtbanken behoort.

Selon *Mme Deborah Lambillote du Genderactiegroep*, le champ d'application de la loi doit être étendu aux personnes qui font partie du monde des gens revendiquant la diversité sexuelle.

M. Koen Talieu (Genderstichting) estime que la puberté est, en tout état de cause, une période turbulente. Le jeune est à la recherche de son identité. Il est partisan d'attendre l'âge de 18 ans pour pratiquer l'opération de reconstruction sexuelle, surtout compte tenu du fait que l'on peut entamer un traitement hormonal dès l'âge de 16 ans.

Volgens *mevrouw Deborah Lambillotte van de Genderactiegroep* moet het toepassingsveld van de wet verruimd worden tot diegenen die deel uitmaken van de wereld van de gendervariante personen.

De heer Koen Talieu (Genderstichting) meent dat de puberteit sowieso een turbulente periode is. De jongere is dan op zoek naar zijn of haar eigen identiteit. Hij is er voorstander van om, zeker gelet op het feit dat reeds vanaf 16 jaar gestart kan worden met een hormonenbehandeling, te wachten met de geslachtsoperatie tot de leeftijd van 18 jaar.

C. AVIS ÉCRIT DE M. EDOUARD VIEUJEAN, PROFESSEUR ÉMÉRITE À L'UNIVERSITÉ DE LIÈGE

Lors de sa réunion du 26 avril 2006, la commission de la Justice a décidé de demander l'avis écrit de M. Edouard Vieujean, professeur émérite à l'Université de Liège. Cet avis est repris ci-dessous.

«1. Nécessité d'une loi sur la transsexualité

Je suis, comme M. UYTTERHOEVEN et tous les experts qui ont été consultés jusqu'ici, convaincu de cette nécessité, même si le droit supranational n'oblige pas immédiatement la Belgique à se doter d'une loi sur la transsexualité. Je m'en expliquais dès 1985 dans un «Examen de jurisprudence» où je commentais entre autres l'arrêt Van Oosterwijck de la Cour européenne des droits de l'homme et je demandais notamment que le législateur précise à quelles conditions le transsexuel peut obtenir le changement de son acte de naissance¹.

2. Traitement médical

À l'exception de l'article 6, qui contient une simple recommandation, les dispositions du chapitre II de la proposition de loi fixent les *conditions* dont dépend le *traitement* du transsexuel. Le patient doit correspondre à la définition de l'article 2, se confier à une équipe multidisciplinaire composée au moins d'un psychiatre, d'un endocrinologue et d'un plasticien, être majeur, informé clairement et complètement des conséquences du traitement et consentir à ce dernier par écrit.

Quid si ces exigences ne sont pas respectées? M. UYTTERHOEVEN pense, semble-t-il, qu'elles sont dépourvues de sanction². Pourtant, si le législateur décide qu'un traitement suppose certaines conditions, il faut bien qu'en dehors d'elles, le médecin commette une faute, voire un délit pénal³. Il en irait, par exemple, ainsi en

C. SCHRIFTELIJK ADVIES VAN DE HEER EDOUARD VIEUJEAN, EMERITUS HOOGLERAAR AAN DE UNIVERSITÉ DE LIÈGE

Tijdens haar vergadering van 26 april 2006 heeft de commissie beslist het schriftelijk advies in te winnen van de heer Edouard Vieujean, emeritus hoogleraar aan de *Université de Liège*. De tekst van dat advies staat hieronder afgedrukt.

«1. Noodzaak van een wet betreffende de transseksualiteit

Net als de heer Uytterhoeven en alle andere, tot dusver geraadpleegde deskundigen ben ik van die noodzaak overtuigd, ook al verplicht het supranationale recht België niet direct een wet betreffende de transseksualiteit aan te nemen. Al in 1985 heb ik die stelling geponeerd, in een jurisprudentiële analyse waarin ik onder andere het arrest-»Van Oosterwijck« van het Europees Hof voor Rechten van de Mens onder de loep heb genomen en waarin ik er met name voor heb gepleit dat de wetgever zou preciseren in welke omstandigheden een transseksueel een wijziging van zijn geboorteakte kan verkrijgen¹.

2. Medische behandeling

Uitgezonderd artikel 6, dat louter een aanbeveling bevat, leggen de bepalingen van hoofdstuk II van het wetsvoorstel de *voorwaarden* vast waaraan de *behandeling* van de transseksueel moet beantwoorden. Zo moet de patiënt onder de in artikel 2 opgegeven definitie vallen en zich richten tot een multidisciplinair samenwerkingsverband van artsen dat ten minste bestaat uit een psychiater, een endocrinoloog en een plastisch chirurg. Voorts moet hij meerderjarig zijn, duidelijk en volledig zijn ingelicht over de gevolgen van de behandeling en er schriftelijk mee instemmen.

Wat als die vereisten niet worden nageleefd? De heer Uytterhoeven schijnt te denken dat daar geen sanctie tegenover staat². Wanneer de wetgever een behandeling aan voorwaarden onderwerpt, veronderstelt zulks echter dat de arts die die voorwaarden niet nakomt, een fout of zelfs een strafbaar delict pleegt³. Dat zou bij-

¹ É. VIEUJEAN, « Examen de jurisprudence », *Rev. crit. jur. belge*, 1985, p. 488 à 507, nos 12 à 15, spécialement p. 499 et 500.

² Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 21, n° 8.

³ Rappr. loi suédoise du 21 avril 1972, dont la traduction française est donnée par J. PETIT à la fin de son étude «L'ambiguïté du droit face au syndrome transsexuel», *Rev. trim. dr. civ.*, 1976, p. 263 à 296, spécialement p. 295 et 296.

¹ E. Vieujean, «Examen de jurisprudence», *Rev. crit. jur. belge*, 1985, blz. 488 tot 507, nrs. 12 tot 15, inzonderheid de blz. 499 en 500.

² DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 21, nr. 8.

³ Zie de Zweedse wet van 21 april 1972, waarvan de Franse vertaling terug te vinden is op het einde van de studie van J. Petit («L'ambiguïté du droit face au syndrome transsexuel», *Rev. trim. dr. civ.*, 1976, blz. 263 tot 296, inzonderheid de blz. 295 en 296.

cas d'euthanasie irrégulière, quoique la loi du 28 mai 2002 ne prévoit expressément aucune sanction.

Conçoit-on de mettre sur le même pied cette intervention extrême et la méta-morphose du transsexuel, de décider que, ici comme là, le médecin se rend coupable d'une infraction s'il ne respecte pas exactement la loi? Conçoit-on de le déclarer punissable, son intervention fût-elle médicalement justifiée et salutaire? À l'exception du Comité consultatif de bioéthique, toutes les personnes consultées protestent contre cette intrusion de la loi dans la médecine, d'autant que cette dernière évolue constamment, et je pense moi aussi qu'il n'appartient pas au législateur de régenter les choix que les praticiens font – sous leur responsabilité d'ailleurs, qu'il s'agisse de transsexualité ou de tout autre mal.

En conséquence, je pense, comme M. UYTTERHOEVEN, qu'il faut supprimer le chapitre II de la proposition de loi, quoique de bons auteurs aient souhaité que le législateur définisse non seulement les conditions du changement de sexe à l'état civil, mais encore celles dont dépend la licéité du traitement chirurgical⁴.

3. Modification du prénom

Suivant l'article 7 de la proposition de loi, a *droit* au changement de prénom la personne qui a la «conviction intime, constante et irréversible d'appartenir à l'autre sexe», qui a adopté le «rôle sexuel correspondant» et dont un psy-chiatre et un endocrinologue certifient qu'elle a effectivement cette conviction, qu'elle suit *ou va suivre* un traitement hormonal de substitution et que le changement de prénom «constitue une donnée essentielle lors du change-ment de rôle».

On peut observer, d'une part, qu'à la différence de l'article 2, ce texte n'exclut pas «l'intersexualité physique». Il permettrait donc à celui qui en est atteint d'obtenir le changement de prénom dont il aurait besoin pour vivre selon le sexe qui lui convient.

⁴ Par exemple, M.-Th; MEULDERS-KLEIN, «Le corps humain et le droit», *Travaux de l'Association Capitant*, t. XXVI, 1975, p. 19 à 56, spécialement p. 44.

voorbeeld ook het geval zijn wanneer een arts op onregelmatige wijze tot euthanasie overgaat, hoewel de bewuste wet van 28 mei 2002 geen enkele expliciete sanctie oplegt.

Is het de bedoeling die extreme daad op gelijke voet te stellen met de geslachtsverandering van de transseksueel en te bepalen dat de arts die de wet niet tot op de letter naleeft, zich schuldig maakt aan een misdrijf? Gaat het erom die arts strafbaar te maken, óók indien zijn interventie medisch verantwoord én heilzaam is geweest? Behalve het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek hebben alle geraadpleegde personen geïntereerd tegen die inmenging van de wetgever in de geneeskunst, temeer daar die voortdurend evolueert. Ook ik ben de mening toegedaan dat het níet de wetgever toekomt de keuzen te dirigeren die de practici - overigens onder hun volle verantwoordelijkheid - maken, of het nu gaat om een geval van transseksualiteit dan wel om enige andere ziekte.

Bijgevolg ben ik het eens met de heer Uytterhoeven, wanneer die aanvoert dat hoofdstuk II van het wetsontwerp het best wordt weggelaten, hoewel bepaalde eminente rechtsdeskundigen het dan weer wél wenselijk vinden dat de wetgever niet alleen de geslachtsverandering in de akten van de burgerlijke stand aan voorwaarden zou onderwerpen, maar ook de chirurgische behandeling⁴.

3. Voornaamswijziging

Overeenkomstig het voorgestelde artikel 7 wordt het recht op voornaamswijziging toegekend aan wie «de voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging [heeft] tot het andere geslacht te behoren» en die «de daarmee overeenstemmende geslachtsrol [heeft] aangenomen». Voorts moeten een psychiater en een endocrinoloog verklaren dat die overtuiging reëel is, dat de betrokkene een hormonale substitutietherapie ondergaat of zal ondergaan, alsook «dat de voornaamswijziging een essentieel gegeven is bij de rolomkering».

Anders dan artikel 2 houdt deze tekst dus géén uitsluiting in van «fysieke interseksualiteit». Daardoor kunnen de betrokken personen de voornaamswijziging verkrijgen die zij nodig hebben om te kunnen leven volgens het geslacht dat het beste bij hen past.

⁴ Bijvoorbeeld M.-Th. Meulders-Klein, «Le corps humain et le droit», *Travaux de l'Association Capitant*, boekdeel XXVI, 1975, blz. 19 tot 56, inzonderheid blz. 44.

On remarquera, d'autre part, que, conformément au vœu de MM. K. TALIEU⁵ et K. UYTTERHOEVEN⁶, la disposition proposée dans l'article 7 donne droit au changement de prénom dès que le transsexuel entame le «*real life test*» et le traitement hormonal ne fût-il pas encore commencé. En somme, ce droit est proche de celui qu'accorde le § 1er de la Transsexuellengesetz allemande du 10 septembre 1980⁷.

Dans leur avis, Mme VRIJENS et M. GROLLET se plaignent que la procédure proposée soit, selon la traduction officielle, «plus lourde que celle d'un quidam souhaitant changer de prénom pour un motif divers»⁸. Il faut toute-fois observer, d'une part, que rien n'interdit au transsexuel d'user de la même procédure que le quidam et, d'autre part, que la disposition proposée dans l'article 7 confère un *droit* au changement de prénom, alors que la demande du quidam est à la discrétion du ministre.

Enfin, quelque regrettable que ce soit, il ne semble pas possible d'assortir d'une sanction *particulière* le respect par le ministre du délai de trois mois fixé par la disposition proposée dans l'article 8.

4. Modification de l'acte de naissance

A. Conditions de fond

Suivant l'article 12 de la proposition de loi, aurait droit à la modification de son acte de naissance tout Belge qui a la conviction déjà mentionnée dans l'article 7, qui a subi une «intervention chirurgicale reconstructive», qui le déclare à l'officier de l'état civil dans les trois mois et dont les médecins traitants certifient qu'il a cette conviction, qu'il «a été adapté au sexe désiré dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical» et qu'il «n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial».

⁵ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 9, qui demande que le changement de prénom soit «accordé rapidement».

⁶ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 21, n°s 10 et 11, qui demande que le changement de prénom précède l'intervention chirurgicale.

⁷ En dehors des conditions d'âge et de nationalité, cette disposition ne subordonne le *changement de prénom* qu'au désir irrésistible, persistant (depuis trois ans au moins) et probablement irréversible de se considérer comme appartenant à l'autre sexe.

⁸ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 7.

Tevens zij erop gewezen dat, zoals bepleit door de heren K. Talieu⁵ en K. Uytterhoeven⁶, de in artikel 7 voorgestelde bepaling recht geeft op een voornaamswijziging zodra de transseksueel de «*real life test*» aanvangt, zelfs al is hij of zij nog niet met de hormonale behandeling begonnen. Kortom: qua draagwijdte leunt een dergelijk recht nauw aan bij het recht dat wordt toegekend in § 1 van de Duitse *Transsexuellengesetz* van 10 september 1980⁷.

In hun advies beklagen mevrouw Vrijens en de heer Grollet zich erover dat de voorgestelde procedure «zwaarder [is] dan deze die wordt toegepast voor om het even welke persoon die van voornaam wenst te veranderen om het even welke reden»⁸. In dat verband dienen twee aspecten te worden aangestipt: enerzijds verbiedt niets de transseksueel dezelfde procedure te hanteren als «om het even welke persoon»; anderzijds verleent de in artikel 7 voorgestelde bepaling een *recht* op naamswijziging, terwijl het de minister toekomt te oordelen over de aanvraag van de betrokkene.

Tot slot - en hoe jammer dat ook mag zijn - lijkt het onmogelijk in een *specifieke* sanctie te voorzien wanneer de minister de in het voorgestelde artikel 8 bedoelde termijn niet naleeft.

4. Aanpassing van de geboorteakte

A. Fundamentele Voorwaarden

Het voorgestelde artikel 12 houdt het recht in op een aanpassing van de geboorteakte voor iedere Belg die de reeds in artikel 7 vermelde overtuiging heeft, die een «chirurgische reconstructieve ingreep» heeft ondergaan, die daar binnen drie maanden aangifte van doet bij de ambtenaar van de burgerlijke stand en van wie drie handelende artsen bevestigen dat zij of hij «lichamelijk aan het verlangde geslacht zodanig is aangepast als uit medisch oogpunt mogelijk en verantwoord is» en «niet meer in staat is om overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verweken».

⁵ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 9, waarin de heer Talieu vraagt dat de voornaamswijziging «op een snelle manier [wordt] toegekend».

⁶ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 21, nrs. 10 en 11, waarin de heer Uytterhoeven vraagt dat de voornaamswijziging aan de chirurgische ingreep zou kunnen voorafgaan.

⁷ Naast voorwaarden inzake leeftijd en nationaliteit legt die bepaling inzake *voornaamswijziging* slechts één andere voorwaarde op: een onweerstaanbaar, blijvend (dat wil zeggen sinds ten minste drie jaar) en wellicht onomkeerbaar verlangen waarbij de betrokkene zich als iemand van het andere geslacht beschouwt.

⁸ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 7.

Ce droit doit-il être réservé aux Belges? Il convient, me semble-t-il, de poser la question, mais je ne me sens pas capable d'y répondre.

Quant à la *modification somatique exigible*, ayant relevé que Van Oosterwijck avait, suivant les constatations de la Cour européenne des droits de l'homme⁹, subi un traitement hormonal, une mammectomie bilatérale, une ovariectomie bilatérale, une hystérectomie, la fermeture du vagin et une phalloplastie (en dix termes opératoires), j'observais en 1985 qu'il serait excessif d'exiger toujours une métamorphose aussi complète¹⁰. Aussi bien le texte proposé par Mme VAUTMANS et consorts exige seulement que le demandeur ait subi une «intervention chirurgicale reconstructive» et que ses médecins certifient qu'il est «adapté au sexe désiré dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical» et qu'il «n'est plus en mesure de créer conformément à son sexe initial».

Qu'est l'adaptation au sexe désiré dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical? Si l'état du patient ne permet pas des interventions telles que l'ovariectomie bilatérale, les médecins qui se sont bornés à une thérapie hormonale certifieront peut-être que leur patient est adapté «dans toute la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical». Mais pareil certificat ne serait pas satisfaisant puisque le trans-sexuel doit, aux termes de la proposition, avoir subi une «intervention chirurgicale reconstructive».

Qu'est-ce à dire? Fermeture du vagin, ablation du phallus ou bien simplement suppression des ovaires ou des testicules? En vérité, les mots «intervention chirurgicale reconstructive» sont vagues, et il appartient d'ailleurs aux médecins de déterminer ce qui est «possible et justifié du point de vue médical». Or on lit dans les avis recueillis jusqu'ici que «l'opération chirurgicale peut présenter des contre-indications majeures pour certaines personnes»¹¹, que des transsexuels «ne peu-

Moet men dat recht beperken tot de Belgen? Hoewel die vraag volgens mij wel degelijk aan de orde is, ben ik niet bij machte ze te beantwoorden.

Wat de mogelijke somatische wijzingen betreft, heb ik in 1985 opgemerkt dat het overdreven zou zijn in alle gevallen een dergelijke volledige metamorfose te eisen⁹ als die welke Van Oosterwijck overeenkomstig de vaststellingen van het Europees Hof voor de rechten van de mens heeft ondergaan¹⁰: een hormonale behandeling, een bilaterale mastectomie, een bilaterale ovariëctomie, een hysterectomie, sluiting van de vagina en falloplastie (in totaal tien operaties). Ook het door mevrouw Vautmans c.s. ingediende wetsvoorstel stelt louter voorop dat de verzoeker een «chirurgisch reconstructieve ingreep» moet hebben ondergaan, dat de behandelende artsen verklaren dat «de betrokkene lichamelijk aan het verlangde geslacht zodanig is aangepast als uit medisch oogpunt mogelijk en verantwoord is», en dat de betrokkene «niet meer in staat is om overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken».

«Een lichamelijke aanpassing aan het verlangde geslacht voor zover zulks uit medisch oogpunt mogelijk en verantwoord is», wat houdt dat precies in? Indien het op grond van de toestand van de patiënt niet mogelijk is een bepaalde ingreep (bijvoorbeeld een bilaterale ovariëctomie) uit te voeren, zullen de artsen die louter een hormonale therapie hebben toegepast, misschien verklaren dat hun patiënt aangepast is voor zover zulks «uit medisch oogpunt mogelijk en verantwoord» is. Een soortgelijke verklaring zou evenwel niet volstaan, aangezien de transseksueel naar luid van de in uitzicht gestelde wet een «chirurgisch reconstructieve ingreep» moet hebben ondergaan.

Wat houdt een soortgelijke ingreep precies in? Sluiting van de vagina, ablatie van de fallus, of louter het wegnemen van de eierstokken of de teelballen? Het begrip «chirurgisch reconstructieve ingreep» is in feite vaag geformuleerd; het zijn trouwens de artsen die moeten bepalen wat uit medisch oogpunt «mogelijk en verantwoord» is. Uit de tot dusver verzamelde adviezen blijkt echter dat «de chirurgische reconstructie-ingreep (...) des te meer onterecht [is] gezien de belang-

⁹ Cour eur. D. H., novembre 1980, série A, n° 40, p. 8, §§ 10 et 11.

¹⁰ É. VIEUJEAN, «Examen de jurisprudence», *Rev. crit. jur. belge*, 1985, p. 488 à 507, n°s 12 à 15, spécialement p. 499, n° 13.

¹¹ Avis de Mme VRIJENS et de M. GROLLET, Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 7.

⁹ E. Vieujean, «Examen de jurisprudence», *Rev. crit. jur. belge*, 1985, blz. 488 tot 507, nrs 12 tot 15, inzonderheid blz. 499, nr. 13.

¹⁰ Europees Hof voor de rechten van de mens, november 1980, reeks A, nr. 40, blz. 8, §§ 10 en 11.

¹¹ Advies van mevrouw VRIJENS en de heer GROLLET, DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 7

vent subir une opération intensive pour des raisons médicales et en raison de risques liés à leur santé»¹² ou encore qu'ils «ne peuvent subir une opération hormonale et/ou chirurgicale pour des raisons médicales»¹³.

Il se pourrait, par conséquent, que «l'intervention chirurgicale reconstructive» soit réduite. Le texte proposé trace toutefois une limite sous laquelle on ne peut descendre: il faut que le sujet ne soit plus «en mesure de procréer conformément à son sexe initial». Encore doit-on compter avec la *stérilité spontanée*. Pourquoi, si elle se rencontre chez un sujet fragile, imposer à celui-ci une intervention chirurgicale au risque de lui nuire?

C'est en fin de compte la *stérilité* qui paraît essentielle dans le texte proposé, de sorte que, l'explicitant, M. UYTTERHOEVEN a raison de limiter à ces deux conditions les exigences de l'article 101*bis* qu'il suggère d'insérer dans le Code civil: adaptation au sexe désiré dans la mesure de ce qui est possible et justifié du point de vue médical ou psychologique et inaptitude à procréer conformément au sexe initial¹⁴. Il me semble toutefois que l'adaptation au sexe désiré devrait se vérifier du point de vue médical *et* psychologique et non seulement de point de vue médical *ou* psychologique.

Plusieurs experts interrogés sur la proposition de Mme VAUTMANS contestent, il est vrai, la condition de stérilité. «Dimension eugénique inadmissible», protestent Mme VRIJENS et M. GROLLET¹⁵. «Les patients qui subissent une réassignation sexuelle ont la possibilité de faire congeler leurs propres spermatozoïdes ou ovules. Ils peuvent donc encore concevoir des enfants à partir de leur propre matériel génétique après ce traitement», objecte M. TALIEU¹⁶, rejoint par Mme DE CUYPERE¹⁷.

rijke contra-indicaties waaraan deze ingreep voor bepaalde personen verbonden is (...)»¹¹, dat transseksuelen «omwille van medische redenen en gezondheidsrisico's geen intensieve operatie kunnen ondergaan»¹², of nog dat zij «om medische redenen geen hormonale en/of chirurgische behandeling kunnen ondergaan»¹³.

Het is derhalve mogelijk dat de draagwijdte van het begrip «chirurgische reconstructieve ingreep» wordt ingeperkt. Het wetsvoorstel stelt evenwel dat een bepaalde ondergrens niet mag worden overschreden: de betrokkene mag namelijk niet langer in staat zijn «overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken». Voorts moet men ook rekening houden met de spontane onvruchtbaarheid. Gesteld dat zulks zich voordoet bij een persoon met een zwakke gezondheid, waarom zou men die dan dwingen een chirurgische ingreep te ondergaan die zijn gezondheid nog meer in het gedrang kan brengen?

Uiteindelijk blijkt «*onvruchtbaarheid*» het kernwoord van het wetsvoorstel te zijn. De heer Uytterhoeven heeft dan ook gelijk, wanneer hij in zijn uiteenzetting over de tekst aanvoert dat artikel 101*bis*, dat volgens hem in het Burgerlijk Wetboek moet worden ingevoegd, slechts twee voorwaarden moet bevatten: de aanpassing aan het verlangde geslacht voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, en het niet langer in staat zijn om overeenkomstig zijn oorspronkelijke geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken¹⁴. Het ware evenwel aangewezen de aanpassing aan het verlangde geslacht niet louter uit medisch *of* psychologisch oogpunt na te gaan, maar veel eerder uit medisch *en* psychologisch oogpunt.

De in het door mevrouw Vautmans c.s. ingediende wetsvoorstel gestelde onvruchtbaarheidsvoorwaarde viel bij diverse deskundigen niet in goede aarde. Mevrouw Vrijens en de heer Grollet vinden zulks een «ontoelaatbare eugenetische dimensie»¹⁵. Net als mevrouw De Cuyper¹⁶ werpt de heer Talieu het volgende op¹⁷: «Aan personen die een geslachtsaanpassende behandeling ondergaan, wordt (...) de mogelijkheid geboden om eigen zaadcellen of eicellen te laten invriezen. Dit betekent dat men ook na deze behandeling nog steeds kan rekenen op de mogelijkheid kinderen van eigen genetisch materiaal te hebben.».

¹² Avis de M. K. TALIEU, Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 11.

¹³ Avis de Mme De Cuyper, Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 15.

¹⁴ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 26.

¹⁵ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 4, n° 2, a, *in fine*.

¹⁶ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 10, Art. 5, al. 2.

¹⁷ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 16, al. 1er.

¹² Advies van de heer K. TALIEU, DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 11.

¹³ Advies van mevrouw DE CUYPERE, DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 15.

¹⁴ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 26.

¹⁵ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 4, nr. 2, a, *in fine*.

¹⁶ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 16, eerste lid.

¹⁷ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 10, artikel 5, tweede lid.

J'avoue ne pas comprendre en quoi l'exigence de la stérilité participerait de l'eugénisme. Quant à l'argument déduit de la congélation des gamètes, on observera que celle-ci n'est pas encore pratiquée pour les ovocytes, qu'il est peu vraisemblable qu'un transsexuel originellement masculin se soucie, à la veille de sa métamorphose, de faire conserver des spermatozoïdes en vue d'une procréation et qu'en pareil cas d'ailleurs, l'acte procréateur serait physi-quement antérieur au changement de sexe. On observera surtout qu'il serait déraisonnable de démanteler une forteresse sous prétexte qu'il y aurait peut-être une lézarde dans l'un de ses murs.

En vérité, il semble que l'on cherche à éliminer la condition de stérilité afin que le changement de l'acte de naissance ne dépende plus que de la conviction «intime, constante et irréversible» du demandeur: critère nécessaire *et suffi-sant*, soutiennent Mme VRIJENS et M. GROLLET¹⁸.

Pourrait-on se contenter de cette unique condition, maintenant que le maria-ge et l'adoption ne supposent plus la différence de sexe? Quelque réforme que l'on entreprenne en ce sens, on se heurtera toujours aux questions de filia-tion. Mme VAUTMANS l'a rappelé au début de la discussion qui a suivi l'audition des avis reproduits dans les Annexes au Document 51 0903/001¹⁹. Un trans-sexuel devenu femme, mais non stérile, engendre un enfant. Appliquera-t-on l'article 315 du Code civil si la mère est son épouse? Y aura-t-il, sinon, matière à reconnaissance ou à recherche de paternité? Une transsexuelle méta-morphosée en homme, mais non stérile, accouche. Dira-t-on, en vertu de l'article 312, § 1er, du Code civil que cet *homme* est la *mère* de l'enfant? Ces situations paraissent *d'autant moins acceptables qu'elles auraient pour effet de révéler ce que l'on veut précisément cacher à jamais: le sexe originel*.

C'est donc à bon escient que les auteurs de la proposition de loi exigent que la déclaration des médecins traitants certifie que «l'intéressé n'est plus en mesure de procréer conformément à son sexe initial».

¹⁸ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 7 et 8; – rappr., p. 14, la conclusion de Mme LAMBILLOTTE; – comp., p. 11, la position plus nuancée de M. TALIEU et, p. 15-16, celle de Mme DE CUYPERE.

¹⁹ P. 30 et 31.

Ik zie niet in hoe de onvruchtbaarheidsvoorwaarde een eugenetisch aspect zou toevoegen. Wat het uit het invriezen van geslachtscellen afgeleide argument betreft, valt op te merken dat eicellen thans nog niet worden ingevroren, en dat het weinig waarschijnlijk is dat een oorspronkelijk mannelijke transseksueel zich vlak voor zijn geslachtsverandering zou bezighouden met het invriezen van zijn zaadcellen, met het oog op voortplanting. In dat geval zou de geslachtsdaad fysiek trouwens vóór de geslachtsverandering moeten plaatsvinden. Bovenal kan men aanvoeren dat het volstrekt onlogisch ware een vesting te ontmantelen, louter onder voorwendsel dat één van de muren misschien wel een barstje vertoont.

In werkelijkheid ziet het ernaar uit dat men de onvruchtbaarheidsvoorwaarde wil laten vallen om de wijziging van de geboorteakte nog alleen te kunnen laten afhangen van de «voortdurende en onomkeerbare innerlijke overtuiging» van de aanvrager. Volgens mevrouw Vrijens en de heer Grollet is die voorwaarde noodzakelijk én voldoende¹⁸.

Kan die enige voorwaarde volstaan, in een tijd waarin partners niet langer een verschillend geslacht hoeven te hebben om te kunnen huwen en adopteren? Bij iedere hervorming in die zin zal men evenwel steeds worden geconfronteerd met het vraagstuk van de afstamming. Mevrouw Vautmans heeft daaraan herinnerd bij de aanvang van de bespreking die heeft plaatsgevonden nadat diverse personen werden gehoord (zie bijlagen in DOC 51 0903/001)¹⁹. Een tot vrouw omgebouwde, maar niet-onvruchtbare transseksuele man verwekt een kind. Gesteld dat de moeder van het kind zijn vrouw is, is artikel 315 van het Burgerlijk Wetboek dan van toepassing? Kan in het andere geval zijn vaderschap wordt erkend of nagegaan? Een tot man omgebouwde, maar vruchtbare transseksuele vrouw bevalt van een kind. Kan men dan, overeenkomstig artikel 312, § 1, van het Burgerlijk Wetboek stellen dat die *man* de *moeder* van het kind is? Dergelijke toestanden lijken des te minder aanvaardbaar omdat ze zouden leiden tot het onthullen van wat men precies voor altijd wil verstoppen, met name het oorspronkelijke geslacht.

De indieners van dit wetsvoorstel eisen derhalve welbewust een verklaring van de behandelende artsen dat «de betrokkene niet meer in staat is om overeenkomstig het oorspronkelijk geslacht kinderen te baren respectievelijk te verwekken».

¹⁸ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 7 en 8, zie ook blz. 14, de conclusie van mevrouw Lambillotte, vergelijk blz. 11, het meer genuanceerde standpunt van de heer Talieu, en blz. 15-16, dat van mevrouw De Cuyper.

¹⁹ blz. 30 en 31

B. Procédure

La proposition de loi porte que, pour obtenir la modification de son acte de naissance, le transsexuel doit en faire la demande à l'officier de l'état civil *dans les trois mois de l'opération chirurgicale reconstructive*. Pourquoi ce délai? *Quid* si le malheureux n'agit pas à temps? Sera-t-il à jamais déchu du droit au changement, à jamais condamné au sexe abhorré?

Aux termes des développements, p. 7, les auteurs de la proposition de loi ont imaginé «une procédure administrative devant l'officier de l'état civil, comparable à la déclaration d'une naissance», et ils ont suivi le modèle jusque dans l'exigence d'un délai, heureusement plus long que celui de l'article 55 du Code civil. Pourtant le cas du transsexuel ne comporte pas les raisons qui commandent de déclarer promptement les naissances. Il faudrait donc retrancher de la proposition de loi la condition d'agir dans les trois mois.

Il faudrait aussi se garder d'imiter les formes de l'acte de naissance jusque dans l'exigence d'une déclaration de «la personne qui dirige l'établissement dans lequel a eu lieu l'opération chirurgicale reconstructive». Cette démarche, d'ailleurs inutile, serait difficilement conciliable avec le respect du secret professionnel.

Les développements portent encore, p. 7: «Il ne s'agit pas d'une matière qui regarde la justice et il serait dès lors souhaitable d'instaurer une procédure administrative. Les autorités doivent en effet prévoir des procédures simples, transparentes et efficaces et ne pas infliger aux citoyens des démarches inutiles pour faire valoir leurs droits».

La voie administrative en la matière n'est pas sans exemple à l'étranger. En Suède, par exemple, les dossiers des transsexuels sont traités par le *Socialtyrlsen*. Mais il est difficile de comparer nos administrations à celles d'autres pays. Or la matière est grave, et j'hésite à croire que les officiers de l'état civil de petites communes rurales soient tous à même d'apprécier les certificats médicaux produits par un transsexuel. Que feront-ils en cas de doute ou lorsque le requérant se sera fait traiter à l'étranger? Comment procéderont-ils aux vérifications qui leur sembleraient nécessaires, singulière-

B. Procedure

Om zijn geboorteakte te laten wijzigen, moet de transseksueel volgens het wetsvoorstel zulks *binnen drie maanden na de chirurgische reconstructie-ingreep* aanvragen bij de ambtenaar van de burgerlijke stand. Waarom wordt die termijn ingesteld? Wat zal er gebeuren indien de betrokkene de aanvraag niet tijdig indient? Heeft hij dan nooit meer het recht de akte te laten wijzigen, en is hij voor altijd veroordeeld tot zijn verfoeide geslacht?

De indieners van het wetsvoorstel geven in de toelichting (blz. 7) aan dat «dit wetsvoorstel [voorziet] in een administratieve procedure via de ambtenaar van de burgerlijke stand, waarbij de vergelijking wordt gemaakt met de aangifte van een geboorte». Ze hebben daarbij het model gevolgd tot en met de vereiste van een termijn, die gelukkig langer is dan die van artikel 55 van het Burgerlijk Wetboek. In het geval van de transseksueel zijn er evenwel geen redenen te bedenken die vereisen dat de geboortes snel worden aangegeven. De voorwaarde om binnen drie maanden te handelen, zou in het wetsvoorstel dus moeten worden geschrapt.

Men zou er zich tevens moeten voor hoeden de vormvereisten die voor de geboorteakte geldende over te nemen, tot en met de vereiste van een verklaring van «De persoon die de leiding heeft van de instelling waar de geslachtsaanpassing werd uitgevoerd of zijn afgevaardigde, of de chirurg die de chirurgische reconstructieve ingreep heeft uitgevoerd». Die, overigens nutteloze, demarche zou moeilijk te rijmen zijn met de inachtneming van het beroepsgeheim.

In de toelichting (blz. 7) staat voorts nog het volgende: «Dit is geen zaak voor de rechtbank en een administratieve procedure is daarom wenselijk. De overheid moet immers in efficiënte, transparante en eenvoudige procedures voorzien en de burgers niet onnodig belasten bij het waarborgen van hun rechten.».

Ook in het buitenland bestaan voorbeelden van de administratieve weg terzake. In Zweden bijvoorbeeld worden de dossiers van de transseksuelen behandeld door de *Socialtyrlsen*. Het is echter moeilijk onze administratieve diensten te vergelijken met die van andere landen. Het gaat echter wel om een ernstige aangelegenheid en ik betwijfel of alle ambtenaren van de burgerlijke stand van kleine landelijke gemeenten de door een transseksueel voorgelegde geneeskundige attesten kunnen beoordelen. Wat zullen ze doen in geval van twijfel of als de verzoeker de ingreep in het buiten-

ment s'il faut recourir à un expert? Qui appréciera leur refus s'ils rejettent la demande?

Je pense, avec M. UYTTERHOEVEN, que ces devoirs relèvent naturellement de l'office du juge, non des tâches administratives. On ne manquera pas, il est vrai, d'objecter que la justice est lente. Mais si elle l'a été *dans certains arrondissements* au détriment de transsexuels, c'est en grande partie en raison des doutes entretenus par le silence de la loi et qui ne manqueront pas de se dissiper si l'on complète celle-ci comme le souhaitent Mme VAUTMANS et consorts.

Au reste, M. UYTTERHOEVEN a, me semble-t-il, raison d'affirmer que l'assistance judiciaire ouvre suffisamment le prétoire au transsexuel nécessaire, que la demande devrait être introduite par requête unilatérale et que la cause devrait n'être pas communicable au ministère public²⁰.

Par conséquent, je ne comprends pas que dans les règles de procédure qu'il suggère ensuite, l'auteur énonce sous l'article 1385/1, alinéa 1er, du Code judiciaire: «sans préjudice des dispositions du présent chapitre». En effet, ces dispositions veulent que la cause soit distribuée à une chambre à trois juges et communiquée au ministère public.

Je ne suis pas moins réservé quant à l'article 1385/3 suggéré par M. UYTTERHOEVEN. Trop sévère me paraît la sanction de nullité dont il frappe la requête non accompagnée de l'attestation médicale. Je ne crois pas d'ailleurs qu'il soit judicieux d'exiger que celle-ci soit «signée conjointement par des experts désignés par arrêté royal». Il en résulterait une complication excessive et des difficultés dans la mise en application de la loi, puisque celle-ci supposerait en quelque sorte l'institution d'un corps d'experts en transsexualité. Aussi l'on devrait, me semble-t-il, s'en tenir à un certificat signé des médecins traitants ou d'un psychiatre, d'un endocrinologue et d'un chirurgien.

Inutilement compliquée me semble aussi, dans ledit article 1385/3, la description de l'objet du certificat (let-

land heeft laten uitvoeren? Hoe zullen ze de verificaties verrichten die ze nodig achten, in het bijzonder als een beroep moet worden gedaan op een deskundige? Wie zal oordelen over hun weigering als ze de vordering afwijzen?

Ik ben het eens met de heer Uytterhoeven dat het hier gaat om taken die van nature voor de rechter zijn weggelegd en niet om administratieve taken. Uiteraard zal men opmerken dat het gerecht traag werkt. Het gerecht is in sommige arrondissementen weliswaar traag geweest, ten detrimente van transseksuelen, maar dat is grotendeels te wijten aan de twijfel die in stand werd gehouden doordat de wet er het zwijgen toe deed. Die twijfel zal zeker worden weggenomen als de wet wordt aangevuld zoals mevrouw Vautmans c.s. het wenst.

Voor het overige geeft de heer Uytterhoeven terecht aan dat de rechtsbijstand ervoor zorgt dat de behoeftige transseksueel voldoende toegang heeft tot het gerecht, dat de vordering aan de hand van een eenzijdig verzoekschrift zou moeten worden ingediend en dat de zaak niet meedeelbaar zou moeten zijn aan het openbaar ministerie²⁰.

Ik begrijp dan ook niet waarom de indiener, in de procedureregels die hij vervolgens suggereert, in artikel 1385/1, eerste lid, van het Gerechtelijk Wetboek preciseert: «onverminderd de bepalingen van dit hoofdstuk». Krachtens die bepalingen moet de zaak immers worden toegewezen aan een kamer met drie rechters en moet het openbaar ministerie ervan in kennis worden gesteld.

Voorts heb ik bedenkingen bij het door de heer Uytterhoeven voorgestelde artikel 1385/3. De sanctie van nietigheid die geldt als bij het verzoekschrift geen medisch attest is gevoegd, lijkt mij te streng. Ik acht het trouwens niet verstandig te eisen dat het moet gaan om «een gezamenlijk ondertekende verklaring van bij koninklijk besluit aangewezen deskundigen». Dat zou een buitensporige complicatie en moeilijkheden in de toepassing van de wet met zich brengen omdat die als het ware de oprichting van een korps van deskundigen in de transseksualiteit zou onderstellen. Mijns inziens zou men zich moeten houden aan een attest ondertekend door de behandelend arts en of door een psychiater, een endocrinoloog en een chirurg.

De in het voormelde artikel 1385/3 opgenomen beschrijving van de inhoud van het attest (litterae a, b en

²⁰ Doc. 51 0903/001, Annexes, p. 23, n° 15.

²⁰ DOC 51 0903/001, Bijlagen, blz. 23, nr. 15.

tres a, b et c). Je m'en tiendrais plutôt aux n°s 1° à 3° du § 2 de l'article 61 du Code civil proposé dans l'article 12 de la proposition de Mme VAUTMANS.

D'autre part, je ne parviens pas à saisir la portée du § 2 de l'article 1385/3 suggéré par M. UYTTERHOEVEN.

Enfin, contestable est l'article 1385/2 du Code judiciaire suggéré par l'auteur. Faut-il ouvrir la voie de la conversion au transsexuel *mineur*? Quant au *traitement médical*, la réponse appartient à la loi du 22 août 2002 sur les droits du patient. Quant à la *conversion de l'état civil*, je serais porté à répondre négativement. Mais si l'on juge cette prudence excessive et que l'on veuille accorder l'action au mineur, il faut décider non pas que celui-ci y sera *représenté* par ses père et mère ou son tuteur, mais bien qu'il agira *lui-même avec l'assistance* de son représentant légal. C'est de cette façon qu'il convient de suppléer à l'incapacité du mineur dans les actes intimement liés à sa personne, ainsi qu'on le voit notamment dans l'article 1397 du Code civil pour le contrat de mariage.

C. Effets

Il va de soi que l'article 45 du Code civil doit être complété ainsi que le propose Mme VAUTMANS.

Quant aux *enfants* procréés par le transsexuel avant sa métamorphose, il me paraissait évident dès 1985 que cette dernière ne pourrait, dans le silence même de la loi, rien changer à la qualité, à la preuve ni aux effets de leur filiation²¹. Le père devenu femme, la mère devenue homme doivent rester à tous égards père ou mère de leurs enfants, et la paternité ou la maternité sera établie, si elle ne l'est pas encore, selon les règles que l'on appliquerait s'il n'y avait eu aucun changement de sexe. J'approuve, par conséquent, la disposition du § 4 que l'article 12 de la proposition de loi vise à introduire dans l'article 61 du Code civil.

²¹ «Examen de jurisprudence», *Rev. crit. jur. belge*, 1985, p. 503, n° 13, texte et note 60.

c) lijkt mij eveneens onnodig ingewikkeld. Ik zou mij veeleer houden aan de punten 1° tot 3° van § 2 van het in artikel 12 van het wetsvoorstel van mevrouw Vautmans voorgestelde artikel 61 van het Burgerlijk Wetboek.

Voorts begrijp ik de draagwijdte van § 2 van het door de heer Uytterhoeven voorgestelde artikel 1385/3 niet.

Tot slot is het door de indiener voorgestelde artikel 1385/2 van het Gerechtelijk Wetboek aanvechtbaar. Moet de mogelijkheid om van geslacht te veranderen ook voor de *minderjarige* transseksueel bestaan? Wat de *medische behandeling* betreft, is het antwoord vervat in de wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt. Ik ben geneigd ontkennend te antwoorden wat de *omschakeling van de burgerlijke stand* betreft. Mocht men die voorzichtigheid buitensporig vinden en de minderjarige willen toestaan de vordering in te stellen, dan moet men niet beslissen dat hij zal worden *vertegenwoordigd* door zijn vader en moeder of door zijn voogd, maar wel dat hij *zelf* zal optreden met de *bijstand* van zijn wettelijke vertegenwoordiger. Op die manier moet worden verholpen de onbekwaamheid van de minderjarige in de daden die nauw gebonden zijn aan zijn persoon, zoals men dat onder meer in artikel 1397 van het Burgerlijk Wetboek kan zien voor het huwelijkscontract.

C. Gevolgen

Het ligt voor de hand dat artikel 45 van het Burgerlijk Wetboek moet worden aangevuld zoals mevrouw Vautmans voorstelt.

Wat de *kinderen* betreft die de transseksueel vóór zijn geslachtsverandering heeft verwekt, is het mij reeds vanaf 1985 evident gebleken dat die laatste, ook al bepaalt de wet daarover niets, niets zou mogen veranderen aan de hoedanigheid, het bewijs of de gevolgen van hun afstamming²¹. De vader die vrouw geworden is of de moeder die man geworden is, moet in alle opzichten de vader of de moeder van zijn of haar kinderen blijven, en het vaderschap of het moederschap zal, voor zover zulks nog niet het geval is, worden vastgesteld volgens de regels die zouden gelden mocht er geen geslachtsverandering zijn geweest. Ik ben het dus eens met de bepaling van § 4 die artikel 12 van het wetsvoorstel in artikel 61 van het Burgerlijk Wetboek beoogt in te voeren.

²¹ *Examen de jurisprudence*, *Rev. Crit. Jur. Belge*, 1985, blz. 503, nr. 13 tekst en voetnoot 60.

Restent deux questions relatives au *mariage*.

Quant au mariage à *conclure* par un transsexuel métamorphosé, on lit dans l'avis du Comité consultatif de bioéthique que, suivant la pratique antérieure, il était possible «au conjoint potentiel de constater, le cas échéant, que la personne qu'il désirait épouser appartenait génétiquement au même sexe que lui avec les complications et vexations inévitables que cette situation générerait pour l'intéressé»²². Il serait bon, en d'autres termes, que le transsexuel puisse laisser son futur conjoint dans l'erreur. Réticence efficace puisque chez nous l'erreur sur une qualité, même importante, du conjoint n'est pas une cause de nullité du mariage. Observera-t-on que celui qui épouse sans le savoir une personne du même sexe chromosomique que lui aurait tort de s'en plaindre puisque la loi approuve l'union de personnes de même sexe? J'hésite à croire que cette approbation rende illégitime le désir d'épouser une personne dont le sexe diffère entièrement du sien.

Quant à la métamorphose *postérieure au mariage*, on ne peut évidemment réputer injure grave un changement de morphologie et d'état que l'on recon-naît, par hypothèse, *nécessaire* à la santé du transsexuel. Il est pourtant compréhensible que le conjoint souhaite mettre un terme à cette union.

Ne pourrait-on, dans le premier cas, reconnaître que l'erreur est, par excep-tion, une cause de nullité et, dans le second cas, que la métamorphose du transsexuel permet à son conjoint de faire dissoudre le mariage?».

Er zijn nog twee vragen in verband met het *huwelijk*.

Over het door een van geslacht veranderde transseksueel *aan te gane* huwelijk wordt in het advies van het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek aangegeven dat het voor de «de potentiële partner [mogelijk was] eventueel vast te stellen dat de persoon waarmee hij wenste te huwen genetisch van hetzelfde geslacht was als hij- of zichzelf, met de onvermijdelijke complicaties vanden voor de betrokkene.»²². Het zou met andere woorden goed zijn dat de transseksueel de misvatting voor zijn toekomstige echtgenoot laat bestaan. Dat is een probate reticentie want in ons rechtsstelsel is een misvatting over een, zelfs belangrijke, hoedanigheid van de echtgenoot geen oorzaak van nietigheid van het huwelijk. Zou men kunnen aanvoeren dat degene die zonder het te weten huwt met een persoon die genetisch van het hetzelfde geslacht is, ongelijk zou hebben te klagen aangezien de wet het huwelijk van personen van hetzelfde geslacht toestaat? Ik meen niet dat door die toestemming het verlangen te huwen met een persoon van een ander geslacht illegitiem wordt gemaakt.

Wat de geslachtsverandering *na het huwelijk* betreft, kan men een lichaamswijziging waarvan wordt aangenomen dat ze nodig is voor de *gezondheid* van de transseksueel uiteraard niet als een grove belediging aanmerken. Nochtans is het begrijpelijk dat de echtgenoot een einde wil maken aan dat huwelijk.

Zou men in het eerste geval niet kunnen erkennen dat de misvatting, uitzonderlijk, een oorzaak van nietigheid is, en in het tweede geval dat de geslachtsverandering van de transseksueel zijn echtgenoot de mogelijkheid biedt het huwelijk te doen ontbinden?»

²² Doc. 51 0903/002, p. 5.

²² DOC 51 0903/002, blz. 5.